

dub. 017829

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

WYDAWANY PRZEZ POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

T R E Ś Ć

J. Budkiewicz: Władysław Witwicki jako psycholog. — I. Dąbbska: Z refleksji Władysława Witwickiego nad nauką i jej stosunkiem do innych dziedzin życia. — M. Wallis: Wspomnienia i uwagi o Władysławie Witwickim. — Recenzje i sprawozdania. — Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Przegląd czasopism. — Zapiski bibliograficzne. — Wiadomości bieżące.

T O M   X X X I I I

N U M E R   1

T O R U Ń   1 9 7 5

WYDANE Z ZASIŁKU POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Komitet Redakcyjny

Zarząd Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Redaktor

Tadeusz Czeżowski

Z-ca Redaktora i Sekretarz Redakcji

Leon Gumański

Korespondenci

Maria Gołaszewska (Kraków), Tadeusz Kubiński (Wrocław), Tadeusz Kwiatkowski (Lublin), Tadeusz Pawłowski (Łódź), Bogusław Wolniewicz (Warszawa)

ISSN-0035-9599

Adres Redakcji i Administracji: Toruń, Uniwersytet, Zakład Logiki
Rachunek czekowy: PKO Toruń, nr 24-9-170

Cena tomu w prenumeracie 125,— zł. Cena niniejszego zeszytu 30,— zł

SPIS TREŚCI

	str.
Janina Budkiewicz: Władysław Witwicki jako psycholog	1
Izydora Dąmbska: Z refleksji Władysława Witwickiego nad nauką i jej stosunkiem do innych dziedzin życia	11
Mieczysław Wallis: Wspomnienia i uwagi o Władysławie Witwickim	15
Recenzje i sprawozdania	23
Ewa Klimowicz: Utylitaryzm w etyce (<i>Włodzimierz Tyburski</i>), s. 23.	
Seweryn Dziamski: Zarys polskiej filozoficznej myśli marksistowskiej 1878—1939 (<i>Bożena Sztumska</i>), s. 27. Peter Bryant: Perception and Understanding in Young Children (<i>Adam Bardecki</i>), s. 29. Eugène Du- préel: L'homme et l'oeuvre (<i>Tadeusz Kwiatkowski</i>), s. 31.	
Autoreferaty z odczytów i wykładów	41
Tadeusz Kubiński: Pewna hierarchia nieskończona modalnych logik zmiany, s. 41. Waclaw Kubik: Definicje prawne a zagadnienia inter- pretacyjne, s. 48. Waclaw Kubik: Z zagadnień stosowania prawa, s. 50. Leon Gumański: Paradoxy obowiązków i dozwoleń w standardo- wym systemie logiki deontycznej, s. 55.	
Przegląd czasopism	67
American Philosophical Quarterly, s. 67a. Analysis, s. 67a. Archiv für Geschichte der Philosophie, s. 69b. Australasian Journal of Philosophy, s. 69b. The British Journal for the Philosophy of Science, s. 69b. Les Études Philosophiques, s. 70b. Filosofia, s. 72a. The Journal of Symbolic Logic, 72b. Journal of the History of Ideas, s. 75a. Kant-Studien, s. 76b. Logique et Analyse, s. 78a. Philosophy, s. 79a. Philosophy and Phenome- nological Research, s. 79a. Philosophy of Science, s. 79a. The Review of Metaphysics, s. 81b. Revue d'Esthétique, s. 82b. Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, s. 83a.	

K. 1459/38

RUCH FILOZOFICZNY

Kwartalnik założony przez

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

wydawany przez Polskie Towarzystwo Filozoficzne

Komitet Redakcyjny: Zarząd Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Redaktor: Tadeusz Czeżowski

Z-ca Red. i Sekretarz Redakcji: Leon Gumański

Życie i dzieło Władysława Witwickiego

Polskie Towarzystwo Filozoficzne zorganizowało 23 marca 1974 r. uroczysty wieczór poświęcony pamięci Władysława Witwickiego, na program uroczystości złożyły się trzy zamieszczone poniżej odczyty.

Janina Budkiewicz

Władysław Witwicki jako psycholog

W końcu ubiegłego 1973 roku, dnia 21 grudnia upłynęło 25 lat od śmierci profesora psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, wielkiego współczesnego humanisty polskiego Władysława Witwickiego. Władysław Witwicki był wybitnym psychologiem polskim, ale był nie tylko psychologiem. Ogromna skala jego zainteresowań i znawstwa rozciągała się od zagadnień psychologicznych, epistemologicznych, etyczno-obyczajowych, filologicznych, przyrodniczych, artystycznych, a zwłaszcza plastycznych, aż do rzemieślniczego majsterkowania. Jednym z jego najtrwalszych dzieł w nauce polskiej były — obok prac psychologicznych — mistrzowskie przekłady z greckiego wszystkich dialogów Platona. Witwicki wykańczał je, cyzelował i zaopatrywał w obszernie komentarze niemal do ostatnich chwil swego życia. Wielość zainteresowań i dążenie do ich ugruntowania i pogłębienia poprzez wiedzę występuje już we wczesnej młodości Witwickiego. Jego studia młodzieńcze były co najmniej trzykierunkowe i to w każdym kierunku solidne i gruntowne. Przede wszystkim rozpoczął naukę w zakresie rysunku i malarstwa, najpierw — elementarną we Lwowie, później studiował w Akademii Sztuk Pięknych we Wiedniu, a następnie ponownie we Lwowie w Wolnej Akademii Sztuk Pięknych. Na tych drogach zdobył Witwicki wykształcenie, które uprawniało go do uczenia

rysunku w szkołach średnich we Lwowie, prowadzenia rysunku głowy w Wolnej Akademii Sztuk Pięknych we Lwowie, a później prowadzenia w Uniwersytecie Warszawskim zleconych wykładów rysunku oraz poza uniwersytetem — kursu dla nauczycieli rysunku szkół średnich w Warszawie; ponadto Witwicki był w Warszawie członkiem Komisji Kwalifikacyjnej dla nauczycieli rysunku. Zainteresowania Witwickiego w zakresie rysunku, malarstwa oraz rzeźby miały charakter twórczy. Wykonał wiele ilustracji do własnych książek i innych pisarzy. Rzeźbił, malował obrazy i portrety wystawiane na wystawach we Lwowie, projektował adresy, dyplomy honorowe, łańcuch dziekański, medalion Kazimierza Twardowskiego, nagrodzony na wystawie w Paryżu, wreszcie liczne rysunki, modele i tablice dla Zakładu Psychologicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Równocześnie ze studiami plastycznymi rozpoczął studia na uniwersytecie lwowskim i to w dwóch dziedzinach: przyrodę studiował pod kierunkiem profesorów takich, jak B. Dybowski, Ciesielski, Dunikowski i inni oraz filozofię pod kierunkiem prof. Kazimierza Twardowskiego, którego Witwicki cenił i cenił bardzo wysoko, a który wywarł głęboki wpływ na sposób jego myślenia, jego stosunek do nauki, do pracy, do przyjętych na siebie obowiązków. Twardowski, z którym Witwicki pozostawał w serdecznej przyjaźni aż do jego śmierci, stanowił dlań wzór człowieka, do którego nawiązywał i w ostatnich okresach swego życia. Wpłynął on również na podjęcie przez Witwickiego pracy nad tłumaczeniem dialogów Platona. Zamknięciem studiów filozoficznych, skoncentrowanych jednak głównie na problematyce psychologicznej było napisanie przez Witwickiego rozprawy pt. „Analiza psychologiczna ambicji”, na podstawie której doktoryzował się w 1900 r. W cztery lata później, po odbyciu studiów we Wiedniu i w Lipsku u Wundta, w 1904 r. Witwicki habilitował się również na uniwersytecie lwowskim na podstawie rozprawy „Analiza psychologiczna objawów woli”. Po uzyskaniu habilitacji rozpoczął wykłady z psychologii w uniwersytecie, a lekcje z propedeutyki filozofii, przyrody i rysunków w szkole średniej uzupełniały w okresie lwowskim jego pracę pedagogiczną. Po pierwszej wojnie światowej, po śmierci Edwarda Abramowskiego, Witwicki objął w kwietniu 1919 r. katedrę psychologii w Uniwersytecie Warszawskim, którą kierował, z przerwą w okresie II wojny światowej, do przeniesienia na emeryturę, tj. do 1 września 1948 r. Należy jednak zaznaczyć, że po wojnie ze względu na stan zdrowia i trudności mieszkaniowe nie wrócił już do Warszawy. Mieszkał stale w Konstancinie, skąd kierował pracami katedry. W Konstancinie również odbywał seminaria ze studentami oraz egzaminy; studenci byli na ogół zdyscyplinowani, a zajęcia z nimi przebiegały sprawnie i w pełnych kompletach. Witwicki był doskonałym wykładowcą, a znajomość rysunku pozwalała mu unaoczniać plastycznie treść wykładów. Toteż rysunkiem pomagał sobie bardzo często i to nie tylko omawiając budowę układu nerwowego czy narządów zmysłowych. Szczególnie — co na tle historii jego studiów jest zrozumiałe — szeroko omawiał i ilustrował rysunkiem i barwą zagadnienia psychologiczne wrażeń wzrokowych, widzenia barw, achromatopsji, spostrzegania przestrzeni, złudzeń optycznych. Wykłady Witwickiego miały ogromne powodzenie. Tłum studentów, a nawet tzw. „ludzi z miasta”, wypełniał całkowicie, łącznie z miejscami stojącymi w przejściach, ówczesną aulę, a później ogromne audytorium

VIII na drugim piętrze Pałacu Kazimierzowskiego. Równocześnie podkreślić należy, iż uczony przeprowadzał bardzo ścisłą selekcję uczestników swego seminarium i ćwiczeń laboratoryjnych, opierając ją na prowadzonym osobiście egzaminie z języka niemieckiego oraz kolokwium z kursu psychologii. Tak wyselekcjonowani uczniowie profesora pozostawali w ciągu wielu lat w serdecznych i bliskich z nim stosunkach. Ogromna ich większość, już po ukończeniu studiów, uczęszczała na konwersatorium dla magistrów i doktorów, kierowane systematycznie przez profesora. Ukończenie studiów u Witwickiego nadawało młodemu psychologowi wysoką rangę. Witwicki interesował się żywo dalszymi losami swych uczniów. Szybki rozwój psychologii stosowanej w Polsce na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych bieżącego stulecia otworzył dla młodych psychologów perspektywy pracy zawodowej nie tylko wykładowczej. Witwicki do tych perspektyw odnosił się bardzo przychylnie, a widząc jeszcze wiele niedoskonałości w metodach pracy i założeniach nowej nauki stosowanej, przyczynił się do jej ugruntowania i podnoszenia jej poziomu. Był prawdziwym opiekunem swych dawnych uczniów, zatrudnionych w poradniach zawodowych i pracowniach psychotechnicznych. Służył im chętnie radą i pomocą, pomagał im konstruować i doskonalić testy. Brał przez szereg miesięcy aktywny udział w pracach pracowni psychotechnicznej (później Instytutu Psychotechnicznego w Warszawie) jako przewodniczący obrad jej pracowników i praktykantów oraz kierownik wycieczek tego zespołu do fabryk i warsztatów. Skierowywał swych studentów na praktyki psychotechniczne, interesując się stale ich pracą. Był również aktywnym członkiem Polskiego Towarzystwa Psychotechnicznego, przez czas jakiś jego przewodniczącym oraz członkiem komitetu redakcyjnego czasopisma „Psychotechnika”.

Witwicki, uczeń Twardowskiego, wyniósł z tak zwanej szkoły lwowskiej potrzebę jasnego, ścisłego i krytycznego myślenia. Ci, którzy go znali i stykali się z nim na polu naukowym pamiętają niewątpliwie, że na wszelkich zebraniach, konferencjach naukowych, seminariach i ćwiczeniach uniwersyteckich żądał zawsze od siebie i innych odpowiedzialnego za każde słowo formułowania myśli, a po każdym odczycie lub przemówieniu zwracał się do referenta z wezwaniem zwięzłego wyrażenia w jednym, najwyżej dwóch zdaniach treści prelekcji lub wypowiedzi, pytał co właściwie prelegent twierdzi i na jakiej podstawie. Podkreślał też wielokrotnie wagę i znaczenie rozumnego, świadomego, poprzedzonego gruntownym namysłem, działania. A przecież nie rozum stanowił według Witwickiego główną sprężynę i motor zachowań ludzkich; poddając wnikliwej, systematycznej obserwacji życie psychiczne własne i innych ludzi, nie w rozumie widział siły dynamizujące je. Aby pojąć rezultaty analiz oraz teorii psychologicznych Witwickiego należy przede wszystkim sformułować najogólniejsze założenie, z jakim przystępował do swojej roboty. Była nim zasada biologicznej funkcji życia psychicznego. Pisał: „My w tym przeglądzie życia duchowego staramy się trzymać biologicznego punktu widzenia, pamiętać o tym, że fakty psychiczne są dla istoty żywej zwanej człowiek środkiem pożytecznym w walce o byt [...]” (*Psychologia*, t. II, s. 106)*. Powyższe założenie

* Ten cytat i wszystkie następne cytaty z podręcznika *Psychologia* podano na podstawie *Psychologii*, wydanej w 1962 i 1963 r. przez PWN w Warszawie jako

Witwicki w różnych kontekstach formułował lub do niego nawiązywał niejednokrotnie. Zgodnie z nim wszystkie rodzaje faktów psychicznych odgrywają ważną rolę w walce człowieka o byt. Są po to, aby mu tę walkę ułatwić i umożliwić w niej zwycięstwo. Jednakże spośród wszystkich rodzajów faktów psychicznych Witwicki szczególnie doniosłą rolę przypisuje uczuciom „Pośród wielu wrażeń zmysłowych — tak rozpoczyna drugi tom *Psychologii* — zwraca uwagę pewna ich grupa, omówiona razem z innymi wrażeniami ustrojowymi, a mianowicie przyjemność i przykrość [...]. W naszym życiu duchowym odgrywa ten rodzaj faktów psychicznych rolę bardzo doniosłą. Instynktownie unikamy przykrości i bólów, instynktownie szukamy przyjemności i rozkoszy.” (*Psychologia*, t. II, s. 5). Witwicki sądzi, że stany uczuciowe przyjemne i przykre są na ogół odpowiednikami korzystnych i szkodliwych sytuacji życiowych. W związku z tym oraz przy uwzględnieniu pożytku lub szkody nie tylko jednostki lecz również grupy społecznej oraz gatunku, do którego jednostka należy, uważa za potrzebne sformułować w odniesieniu do obserwacji, analiz i rozważań psychologicznych następującą zasadę heurystyczną: „Jeżeli znajdziemy w pewnych warunkach występującą przykrość lub przyjemność, powinniśmy szukać, czyj wtedy interes w grze. Najprawdopodobniej ktoś wtedy zyskuje względnie traci. Albo osobnik albo grupa, gatunek.” (*Psychologia* t. II, s. 107). Uczucia, jak wszystkie rodzaje faktów psychicznych, Witwicki rozumie dwojako: jako aktualnie przeżywane stany oraz jako dyspozycje. Dyspozycje uczuciowe są według Witwickiego mniej lub więcej trwałymi warunkami występowania stanów uczuciowych pewnego rodzaju. Witwicki rozróżnia dyspozycje uczuciowe wrodzone i nabyte, równocześnie jednak stwierdza, iż „każda dyspozycja uczuciowa da się pojąć jako objaw bezpośredni instynktu lub jako pośredni wytwór jakiegoś instynktu.” (*Psychologia*, t. I, s. 202/203). W ten sposób wiąże ściśle zagadnienia z zakresu psychologii uczuć z zagadnieniami instynktu, jego istoty, jego rodzajów i jego znaczenia z biologicznego punktu widzenia.

Pod drugiej wojnie światowej Witwicki opracowywał popularne „Wiadomości z Psychologii”, wydawane w latach 1946—1948 w kolejnych dziesięciu zeszytach. W zeszycie VI pt. *Instynkty, uczucia, afekty* pisze: „U zwierząt i u ludzi można zauważyć skłonności właściwe wszystkim zdrowym osobnikom do pewnych typów zachowań się przyjemnych, które się okazują pożyteczne, chociaż dziecko i zwierzę nie mogą nic wiedzieć o tym pożytku, od którego nieświadomie dążą” („Wiad.” VI, s. 13), a nieco dalej podkreśla, że zachowania instynktowne są u zwierząt nie uczone, przyjemne, dla nich charakterystyczne i zmiernie do celów pożytecznych dla samych zwierząt, dla ich gromad albo dla ich potomstwa, choćby jak to już zaznaczył wyżej „zwierzęta tych celów nie przewidywały i niezdążyły do nich świadomie” („Wiad.” VI, s. 13). Rozważając problem instynktów, Witwicki zaznacza, że człowiek posiada również instynkty osobnicze, rozrodcze, społeczne. Jednakże instynkty człowieka są bardziej plastyczne niż zwierząt. Człowiek może w znacznej mierze je hamować, kierować nimi rozumnie i zdawać sobie sprawę z tego do czego zmiernie, może zachowania, do których instynkt go skłania, odraczać, utrzymywać

dwudziesty drugi (t. I) i dwudziesty trzeci (t. II) tom zbiorowego wydania spuścizny piśmienniczej Władysława Witwickiego.

Je w pięknej formie i kształcić. Zawsze jednak cel zachowaniom człowieka wskazuje i do działania go popycha jakiś instykt. Irracjonalne przeto są — jak to nazywa Witwicki — sprężyny działania ludzkiego. Człowiek zawsze wybiera to, co mu jest przyjemniejsze lub mniej przykre, czego mniej się boi, uczucie bowiem zawsze wprowadza go na tę lub inną drogę. Natomiast związki zachodzące między różnymi faktami są już ukazywane i rozważane, a środki prowadzące do osiągnięcia celu są już wybierane przez rozsądek, rozum, wpływ środowiska, nawyk lub przykład. Rozum również ukazuje człowiekowi, w jaki sposób może on unikać przykrości dalszej, przewidywanej, a groźniejszej i dla jej uniknięcia skłania do zniesienia nieraz przykrości bliższej, ale bardziej w swych skutkach znikomej. W rezultacie zatem — podkreśla Witwicki — „Každy rządzi się uczuciem, ale jeden uczuciem obecnym bez oglądania się na jutro, a drugi uczuciem, które wiąże się z myślą o jutrze. („Wiad.” VI, s. 12). Przypisywanie tak doniosłej roli uczuciom w życiu psychicznym człowieka powoduje, iż Witwicki poświęca ich analizie psycholog ^{znej} wiele uwagi i to zarówno w oddzielnych monografiach, jak i w podręczniku *Psychologia*, którego przeszło $\frac{2}{3}$ drugiego tomu dotyczą problematyki uczuć. Rozpatrzmy niektóre z podjętych przez niego zagadnień. Wszystkie uczucia — i to jest jak sądzę w rozważaniach Witwickiego punkt ważny — dzieli na dwie wielkie grupy: na stany i dyspozycje uczuciowe autopatyczne i heteropatyczne. „Autopatycznymi — pisze Witwicki — nazwiemy takie stany, które można przeżyć bez względu na myśl o stosunku walki lub spółki z innymi istotami żywymi” (*Psychologia*, t. II, s. 109), natomiast „Heteropatyczne [...] stany uczuciowe to te, w których łągniemy do drugich istot, pojmowanych jako istoty żywe, albo się od nich odwracamy, odnosimy się do nich dodatnio lub ujemnie.” (*Psychologia*, t. II, s. 110). Heteropatyczne stany uczuciowe rodzą się „na tle towarzysztwa, na tle współżycia z drugimi istotami” (*Psychologia* t. II, s. 110). Witwicki jednak równocześnie zaznacza, że uczucia heteropatyczne możemy przeżywać i w odniesieniu do nas samych, wówczas mianowicie, gdy ktoś siebie samego traktuje jakby kogoś drugiego.

Sygnalizując powyższy podział uczuć w dalszych moich uwagach ograniczę się wyłącznie do analizy poglądów Witwickiego na uczucia heteropatyczne. Niewątpliwie ze względu na te uczucia jego teoria bywa nazywana **k r a t y c z n ą** teorią uczuć, bowiem w genezie uczuć heteropatycznych doniosłe znaczenie przypisuje instyktowi mocy. Gdy człowiek spotyka drugą istotę żywą, człowieka lub zwierzę, to wówczas w tzw. „wrażeniu”, decydującym o stosunku osobistym do tej istoty, dwa składniki odgrywają rolę decydującą: 1. Odczucie jej mocy życiowej w stosunku do naszej własnej oraz 2. odczucie jej wrogiego lub przyjaznego stosunku do nas. Między ludźmi toczy się ustawiczna walka o to, aby nie być na dole, nie przeżywać przykrego poczucia niższości, lecz albo czuć się na równi z innymi lub też czuć się wyżej od innych, bo takie poczucie jest człowiekowi przyjemne, daje mu radość. Wrodzone, pierwotne, będące wyrazem instyktu dążenie do mocy nie stanowi jedynej sprężyny działania ludzkiego, bo nie jest w naturze ludzkiej jedynym aktywizującym ją instyktom, ale jest bodaj najdonioślejszym według Witwickiego czynnikiem, który wyznacza stosunek człowieka do innych ludzi oraz kierunek jego działalności. Tu na dwie jeszcze sprawy należy

zwrócić uwagę. Po pierwsze Witwicki zaznacza, że „to, co odczuwamy jako moc życiową czyjąś, to mogą być różne rzeczy. Więc np. czyjeś zdrowie i siła fizyczna [...], zręczność, zgrabność, piękność, strój [...], majątek, stanowisko wysokie, tytuły, pokrewieństwa, stosunki, wpływy osobiste, talent, zdolności intelektualne, energia i siła woli, panowanie nad sobą, sława, a chociażby opinia pochlebna. Cechy, przez które można coś zyskać dobrego, jeżeli się je posiada samemu albo jeśli je posiada ktoś nam bliższy.” (*Psychologia*, t. II, s. 12). Po drugie wnikliwa obserwacja psychologiczna, zwłaszcza nad ludźmi chorymi psychicznie ukazała Witwickiemu, że wprawdzie każdy człowiek z natury swej dąży do mocy, ale często zadowala się on już osiągnięciem poczucia mocy choćby ono było mylne, i że często trudno jest stwierdzić, czy ktoś dąży do mocy, czy też tylko do zdobycia poczucia mocy. Zaznacza również, że dyspozycja do unikania przykrości i szukania przyjemności nie jest jednoznaczna z dążeniem do większej mocy życiowej jednostki i gatunku, a jest blisko związana z dążeniem do poczucia mocy. Toteż, analizując stany uczuciowe heteropatyczne, należy nie tylko badać, czy ktoś w danej sytuacji naprawdę zyskuje lub traci, ale również czy w tej sytuacji ktoś nie ma wrażenia jakoby zyskiwał lub tracił, czy nie ma poczucia wznoszenia się ku górze lub opadania w dół. „Rzeczywiste zwiększenie się mocy życiowej stanowi obiektywne tło wielu stanów uczuciowych; podmiotowe poczucie mocy jest wspólną cechą ogromnej większości stanów przyjemnych; poczucie niedomagania, niższości, słabości, niemocy, cechuje większość stanów przykrych” (*Psychologia*, t. II, s. 108/109).

Witwicki proponuje w swojej *Psychologii* dwie klasyfikacje uczuć heteropatycznych: jedną ze względu na sytuacje życiowe ludzi, pozostających w stosunku walki lub spółki z innymi i drugą ze względu na ogólną skłonności uczuciowe heteropatyczne ludzi. Obie zasady klasyfikacji są zdaniem jego konieczne, ponieważ nie sama tylko sytuacja życiowa, przez którą rozumie „całość rozlicznych stosunków i ewentualności” (*Psychologia*, t. II, s. 109) człowieka decyduje o tym, jaki stan uczuciowy ktoś w danej chwili przeżyje. Decyduje o tym również i to, jakie stany wewnętrzne człowiek przeżywa łatwiej, częściej i silniej niż inni ludzie, czyli do jakiego rodzaju uczuć ktoś posiada skłonność. Podział uczuć heteropatycznych ze względu na sytuacje życiowe ludzi obejmuje 6 grup. Grupę 1 stanowią uczucia wobec silniejszych życzliwych; wśród nich Witwicki szczegółowiej analizuje uczucie czci. Do drugiej grupy zalicza uczucie wobec życzliwych równych; w tej grupie wiele uwagi poświęca przyjaźni. Trzecia grupa — to uczucia wobec życzliwych słabszych. Tu łatwo o uczucia opiekuńcze, litość itd. W tych trzech pierwszych grupach uczuć heteropatycznych sytuacje życiowe wyglądają tak, że ma się w nich do czynienia z kimś, kto chce daną jednostkę podnosić, co sprawia, że może się nawiązać dobry stosunek między tym kimś a tą jednostką. Następne trzy grupy sytuacji życiowych wyznaczają w stosunku do danej jednostki uczucia negatywne osób, które Witwicki nazywa wrogami. A więc grupę czwartą stanowią uczucia wobec silniejszych wrogów. Tu szczególnie wiele uwagi poświęca analizie uczucia nienawiści oraz jej osobliwej postaci — zawiści. Do piątej grupy należą uczucia wobec nieprzyjaciół równych. Witwicki nie zatrzymuje się nad nią dłużej. Ostatnia wreszcie szósta grupa za-

wiera uczucia wobec wrogów słabszych. W związku z nią podejmuje obszerną analizę psychologiczną zagadnień ironii, komizmu, śmieszności, żartu, karykatury i jej rodzajów, humoru, wstydu i nieprzyzwoitości, bezwstydu i odsłaniania się. W te szczegółowe rozważania, problemy, analizy i teorie psychologiczne wchodzić tu nie możemy, warto może tylko zaznaczyć, iż zdaniem Witwickiego śmiech na tle komizmu jest wyrazem radości z niemocnego wyglądu pewnej osoby lub rzeczy, której widoczna niemoc nie budzi silnego współczucia, zgrozy, wstrętu (*Psychologia*, t. II, s. 213).

Drugi podział uczuć heteropatycznych Witwicki przeprowadza ze względu na skłonności uczuciowe. Wyodrębnia dwie takie naczelne, a przeciwne sobie skłonności: skłonność do poniżania i skłonność do podnoszenia. Każda z nich może się zwracać u człowieka bądź do drugich, bądź do siebie samego. W rezultacie więc otrzymujemy cztery heteropatyczne skłonności uczuciowe: 1. Skłonność do poniżania drugich; 2. Skłonność do poniżania siebie samego; 3. Skłonność do podwyższania drugich; 4. Skłonność do podwyższania siebie samego. Skłonność do poniżania drugich Witwicki analizuje stosunkowo obszernie i w ramach tej analizy zatrzymuje się dłużej nad zagadnieniem sadyzmu. Obszernie również rozpatruje skłonność do poniżania siebie samego. W związku z rozważaniami na ten temat daje opisy niektórych religijnych praktyk umartwiania oraz tzw. cnoty pokory, pokazuje również, iż skłonność do poniżania siebie samego tkwi u podstaw masochizmu. Ludzie obdarzeni trzecią z kolei skłonnością, tj. skłonnością do podwyższania drugich są od natury dysponowani społecznie. Ten rodzaj skłonności Witwicki omawia krótko. Stosunkowo również krótko zatrzymuje się nad czwartą i ostatnią skłonnością, tj. nad skłonnością do podwyższania siebie samego.

Sześć omówionych wyżej sytuacji życiowych oraz cztery podstawowe skłonności uczuciowe mogą się ze sobą krzyżować i dawać w rezultacie bardzo skomplikowane stany uczuciowe oraz stosunki międzyludzkie. Ktoś pod pewnym względem może być wyżej od drugiego, a pod innym niżej, pod pewnym względem budzić w kimś uczucia dodatnie, a pod innym ujemne. Z tych przeto powodów Witwicki uważa za potrzebne wyodrębnić oddzielną grupę opisową, którą nazywa „Stany i dyspozycje heteropatyczne mieszane”. Do tej obszernie analizowanej grupy włącza: 1. miłość; 2. poczucie moralne; 3. religijność; 4. skłonność artystyczną. Nad niektórymi z zamieszczonych tu rozważań zatrzymamy się nieco dłużej. Wśród uczuć zaliczonych do miłości znajdujemy *ambicję*. Uczucie to Witwicki analizował wielokrotnie. Psychologiczna analiza ambicji stanowiła jak wiemy temat jego pracy doktorskiej, opublikowanej w 1900 r. i reedytowanej następnie bez żadnych zmian w roku 1934. Do tematu ambicji wraca również po wojnie w VIII zeszytzie „Wiadomości z psychologii”. Najzwyczajniej omawia ją w II tomie *Psychologii*. „Inną złożoną dyspozycją uczuciową — pisze — jest np. *ambicja*. Tak nazwiemy instynktowną dyspozycję do przeżywania przyjemności, kiedy się stwierdza własną niezależność, równość lub wyższość w stosunku do drugich ludzi, w stosunku do siebie samego albo w stosunku do czynników nieosobowych, a odczuwanych jak osoby, z którymi się liczymy. Ambicja dysponuje tym samym do przykrości przy stwierdzeniu własnej

zależności lub niższości w stosunku do wymienionych czynników i przez to stwarza tło uczuciowe licznych dążeń i usiłowań ludzkich. Dojrzeć ją można nawet w paradoksalnych postaciach gardzenia zaszczytami, sławą, opinią w powierzchownej pokorze, w pewnych wypadkach nieśmiałości." (*Psychologia*, t. II, s. 262). W „Wiadomościach z psychologii” pisze obrazowo: „Ambicją nazywa się instynkt, który człowieka, mówiąc krótko, pędzi w górę”, a zaspokajanie ambicji to jeden ze sposobów osiągania poczucia mocy. Z rozważań uczonego na temat ambicji i dążenia do mocy zdaje się wynikać — choć nie jest to nigdzie jasno przez niego sformułowane — że ambicja jest dążeniem do poczucia mocy, a że dążenie do mocy jest czymś bardziej jeszcze pierwotnym, choć pozostającym w bliskim związku psychologicznym z dążeniem do poczucia mocy. Zaspokojenie ambicji jest zaspokojeniem wewnętrznej potrzeby człowieka, zaś obiektywne zaspokojenie instynktu mocy jest obiektywnym zwiększeniem mocy człowieka i zazwyczaj uświadamia się człowiekowi w jego poczuciu mocy, zaspokajają jego wewnętrzną potrzebę poczucia mocy. Estera Markinówna w swojej rozprawie pt. *Psychologia dążenia do mocy*, zawartej w księdze pamiątkowej ku czci Władysława Witwickiego próbuje — jak sądzę słusznie — wykazać, że Witwicki w swojej psychologii przyjmuje jako naczelną tendencję kierującą życiem psychicznym człowieka — dążenie do mocy.

Przyjawszy to stanowisko, zapytać musimy z kolei, czy założenie to, a więc i kratyczna teoria uczuć jest oryginalnym osiągnięciem analiz psychologicznych Witwickiego. Na pytanie to odpowiedzieć musimy negatywnie. W gruncie rzeczy jest to koncepcja bardzo stara. Sformułowanie jej znajdujemy już w drugiej księdze *Państwa* Platona. Pozostaje ona w bliskim związku z doktryną umowy społecznej. Podobne koncepcje — że wymienimy tylko przykładowo — rozwija już Jan Duns Szkot (1270—1308), Bernardo Telesio (1508—1588), a później piękne jej ujęcie daje w *Lewiatanie* Thomas Hobbes (1588—1679), pisząc: „Tak więc na pierwszym miejscu stawiam jako ogólną skłonność wszystkich ludzi stałe i nieznające spoczynku pragnienie coraz to większej mocy, które ustaje dopiero ze śmiercią”. Nie będę mnożyć przykładów, znaleźć je można w *Etyce* Spinozy, u materialistów francuskich XVIII w. itd. Sądzę, że cytaty Hobbesa jest szczególnie ciekawy, ponieważ jest bardzo zbliżony do wielu sformułowań Witwickiego. Na czym więc polega znaczenie i oryginalność psychologii uczuć Witwickiego, którą słusznie, jak sądzę, zalicza się do największych osiągnięć psychologii polskiej w okresie międzywojennym XX wieku? Przede wszystkim podkreślić należy ogromne bogactwo, mistrzowsko, subtelnie i wszechstronnie analizowanych faktów psychicznych. Opiswane pięknym językiem, na pozór zbierane dorywczo są przeważnie rezultatem wielu systematycznych obserwacji, starannego i cierpliwego gromadzenia materiału faktycznego. Czasem tylko są wtrącane karykaturalne opisy i świadomie konstruowane ku zabawie czytelnika artefakty. Po drugie bardzo cenny i ciekawy wydaje mi się podział uczuć na dwie wielkie grupy: uczuć autopatycznych i heteropatycznych przy równoczesnym zaakcentowaniu w życiu psychicznym człowieka roli i znaczenia uczuć heteropatycznych, poza tym bardzo cenne również jest wprowadzenie dwóch klasyfikacji uczuć heteropatycznych: na podstawie sytuacji życiowej, w jakiej znajdują się partnerzy, oraz na podstawie he-

teropatyecznej skłonności uczuciowej jednostki. Ponadto, rozszerzając punkt pierwszy niniejszych uwag, zaznaczyć należy, iż Witwicki w grupie uczuć heteropatyecznych mieszanych obok ambicji wiele również miejsca poświęca analizie psychologicznej dwóch rodzajów uczuć: skłonności artystycznej oraz religijności. W obszernej analizie skłonności artystycznej autor ukazuje swą żywą, bezpośrednią znajomość tych przeżyć i dyspozycji, ogromną wiedzę jak również gruntowne przygotowanie fachowe w zakresie historii sztuki. Głębokie również i zadziwiające jest jego zainteresowanie bogactwem stanów religijnych i religijnością. Zainteresowanie to znalazło swój wyraz nie tylko w *Psychologii*, lecz i w specjalnych monografiach, a więc przede wszystkim w eksperymentalnej pracy pt. *Wiara oświeconych*, jak również w analityczno-rozważaniowym komentarzu do własnego tłumaczenia *Dobrej Nowiny według Mateusza i Marka*. Geneza zainteresowań religijnych Witwickiego tak głębokich, rozległych i trwałych tkwi w jego życiu rodzinnym. Zwraca na to uwagę w swym przedśłowiu „Od wydawcy” Kazimiera Jeżewska, pisząc: „Dla naświetlenia zainteresowań Władysława Witwickiego psychologią uczuć religijnych warto sięgnąć do jego wspomnień z dzieciństwa i wczesnej młodości” (s. 4), a następnie wspomnienia te przytacza. Potwierdzają one jej pogląd.

Analizy psychologiczne skłonności artystycznych oraz stanów i dyspozycji religijnych stanowiąc powinny przedmiot specjalnych studiów. Sygnalizuję je jednak obecnie, ponieważ unaoczniają one jeszcze pełniej wielostronność i bogactwo myśli psychologicznej Witwickiego. Omówienie wkładu Władysława Witwickiego do psychologii polskiej nie może jednak ograniczyć się tylko do wskazania jego najważniejszych analiz i teorii psychologicznych.

Witwicki obejmował Katedrę psychologii w Uniwersytecie Warszawskim po I wojnie światowej, w chwili, która stawiała przed nim jako konieczne jedno niezmiernie trudne i odpowiedzialne zadanie. Pałącą potrzebą społeczną było wówczas w Polsce opracowanie pełnego, wyczerpującego podręcznika psychologii na poziomie uniwersyteckim. Witwicki zadanie to wykonał. Dzięki swej ogromnej, żmudnej pracy umożliwił licznym rzeszom polskiej młodzieży akademickiej systematyczną, planową naukę psychologii oraz syntetyczne spojrzenie na całość jej ówczesnego dorobku.

Izydora Dąbska

Z refleksji Władysława Witwickiego nad nauką i jej stosunkiem do innych dziedzin życia

Do historii kultury polskiej Władysław Witwicki wszedł przede wszystkim jako tłumacz i egzegeta Platona oraz jako psycholog o szerokim zasięgu zainteresowań różnymi dziedzinami życia duchowego — od psychologii ambicji do psychologii religijnych wierzeń. Nieobce mu były jednak zainteresowania ściśle filozoficzne, w szczególności dotyczące badań nad sensem nauki i takich dziedzin kultury, jak sztuka czy religia. Niektóre poglądy Witwickiego dotyczące tych spraw pragnę tu dziś przypomnieć.

W odczycie wygłoszonym na otwarciu pierwszego Zjazdu Filozoficznego we Lwowie w 1923 r. — wtedy po raz pierwszy dane mi było osobiście zetknąć się z Witwickim jako prelegentem — w odczycie zatytułowanym „Z filozofii nauki” („Przegląd Warszawski” III, 3) Witwicki wychodzi z założenia, że całe życie duchowe człowieka, łącznie z procesami poznawczymi, przebiega w dwóch typowych postaciach, odpowiadających par analogiam stanom jawy i snu. Myślenie nasze w stanie jawy jest w zasadzie racjonalne, a to znaczy niesprzeczne i krytyczne, czyli poszukujące uzasadnionych logicznie odpowiedzi na pytanie, jakie nam narzuca doświadczenie. Obraz świata przeżywany w stanach takiego pełnego czuwania jest racjonalny w tym sensie, że każde przytomnie spostrzegane zjawisko ujmujemy jako jednostkowy wypadek pewnego prawa kauzalnego, znanego lub spodziewanego, jeśli nie znane jest dotąd. Świat w tym obrazie dany jest niesprzeczny, jednoznacznie określony, w każdym momencie czasu, to znaczy, że nie jest: zarazem taki i nie taki; choć ulega zmianom i przeobraża się w czasie. Zdaniem Witwickiego nauka jest wytworem myślenia w typie jawy, a przeciwstawia się mu myślenie w typie snu, w którym obraz świata jest wolny, kapryśny, nie wykluczający sprzeczności i niekoherencji. Który z tych obrazów świata jest prawdziwy, czyli jaka jest rzeczywistość sama w sobie: niesprzeczna i zdeterminowana bezwzględnie, czy też niepodlegająca ścisłym determinacjom i prawu niesprzeczności? W cytowanym na wstępie odczycie (s. 292) Witwicki opowiada się stanowczo za tezę o racjonalnej budowie świata, mówiąc: „Świat się przedstawia nam na jawie [...] konsekwentnym i bezsprzecznym [...] najpierw dlatego, że jest taki naprawdę (mówię tak, bo nie śpię), i dlatego, że w okresie pełnego czuwania instynktownie szu-

kamy i często znajdujemy ogólne racje do danych następstw [...] i następstwa danych racji [...]”. Dodaje też trzeci argument, który można by nazwać pragmatycznym, gdyby nie to, że Witwicki stanowczo odrzucił pragmatyczną teorię prawdy: owe instynkty logiczne, które skłaniają nas do budowy racjonalnego obrazu świata są nieocenionym środkiem w walce o byt i spotęgowanie życia. A jest tak dlatego, że dzięki nim poznajemy rzeczywistość taką, jaka jest, oczywiście — dodaje — w granicach naszego poznania. W późniejszych latach to swoje stanowisko ontologiczne formułował Witwicki, a może tylko precyzował, ostrożniej. Pytanie, jaki jest świat rzeczywisty sam w sobie, a nie: jakie są jego wyglądy, jest — zdaniem Witwickiego — pytaniem bez sensu. Bo to znaczyłoby pytać: „jak się przedstawia świat, kiedy się w ogóle nie przedstawia” (*Rozmowa o jedności prawdy i dobra*, Lwów 1936, s. 21). To, z czym mamy do czynienia, to zawsze są tylko różne ujęcia zjawisk, a te ujęcia czy ta siatka pojęć zależą od poznającego podmiotu, który je wytwarza. To brzmi prawie po kantowsku. Na co dzień nie troszczymy się o jasność i wyrażność naszych ujęć — myślimy intuitywnie przy pomocy mglistych obrazów, doznań i nastrojów. Dopiero w nauce tak precyzujemy nasze ujęcia i takie przyjmujemy konwencje, że obraz świata układa się nam w system racjonalny i spójny. Gdy mówimy, że przedmiot pewien jest taki a taki, wolno przez to rozumieć tylko tyle, że musi się on tak właśnie przedstawiać w danych warunkach poznawania go. Otóż jeden i ten sam przedmiot różnie się może przedstawiać, także w zależności od użytych narzędzi poznania, do których należą i organa zmysłowe, i instrumenty pomiarowe, i siatka przyjętych pojęć. W tym sensie człowiek jest miarą wszechrzeczy, ale — dodaje Witwicki — nie każdy człowiek i nie zawsze, tylko ten i wtedy, kiedy czuwa i buduje obraz świata zgodnie z prawami logiki w warunkach normalnego spostrzegania. Dodaje jednak, że jest to preferencja i wybór, które się nam narzucają nieodparcie tylko w stanie czuwania. Gdy czuвам „wierzę, że świat jest racjonalny.”

Nie był może Witwicki skłonny uznać, że i w naukowym poznaniu poszukiwania racjonalne mogą skłaniać do przyjmowania obrazu świata odbiegającego od zasad ścisłego determinizmu na rzecz zasady komplementarności, czy determinizmów częściowych w systemach względnie izolowanych. Jest rzeczą bardzo znamioną, że w tym samym tomie „Przeglądu Warszawskiego”, w którym Władysław Witwicki akceptował jako prawdziwy obraz rzeczywistości jednoznacznie zdeterminowanej, konsekwentnej i niesprzecznej, Władysław Natanson w artykule *O sprzecznościach w obrazie natury* pisał: „Nauka ludzka jest wielka, lecz jakże [...] nikła wydaje się wobec tętniącej natury. Niezmierny świat jest nieprzeniknionym splotem sprzeczności, niewyczerpanym źródłem zadziwień [...]. Natura jest uporzeczniejsza niż wola, bogatsza niż wyobraźnia, mędrsza niż rozum, przebieglejsza niż zdrada, szaleńsza niż obłąd [...] nie możemy z niej wyjść, nie możemy do niej przeniknąć” (s. 6) i dalej: „Konieczne, a choćby tylko dogodne pojęcia wnet obdarzamy zdolnością obiektywnego istnienia; przenosimy do rzeczywistości własne nasze subiektywne narzędzia myślenia” (s. 8). Nie wierzył więc Natanson w prawdziwość racjonalnego obrazu świata, który zbudować usiłuje w pewnej fazie swego rozwoju nauka. Witwicki uznałby może, że znakomity fizyk

w swej filozofii przyrody sądzi coś o świecie z pozycji stanu typu snu. Bo wszak „poza swoim działem służby każdy z tych poszukiwaczy i strażników prawdy zapada w stan marzenia” (*Z filozofii nauki*, s. 296). „Gotówem wtedy — pisze w innym miejscu — przejść na wyznanie Heraklita i Hegla, i Baudelaire’a, i Maeterlincka [...]” (*Rozmowy o jedności* [...], s. 31). Stan jawy, który w zakresie czynności poznawczych wyraża się w dążeniu do tworzenia racjonalnego obrazu rzeczywistości, nie wypełnia nam bowiem życia. Myślenie nasze poza tą służbą produkuje zjawy typowe dla marzeń sennych lub analogicznych stanów wewnętrznych.

Wielkie dziedziny życia, poza służbą nauce, to światy poezji, sztuk plastycznych, wierzeń religijnych, mitów, polityki. Niektóre z tych dziedzin szczególnie są cenne, byle tylko właściwych im sposobów tworzenia nie przenosić na teren nauki. Typem myślenia pozanaukowego jest — zdaniem Witwickiego — myślenie, które się obraca nie w sferze przekonań, lecz w sferze supozycji, tj. mniej lub bardziej żywych sądów na niby. Przez supozycje — rozwijając Meinongowską koncepcję tzw. *Annahmen* i Twardowskiego teorię sądów przedstawionych — Witwicki rozumiał twierdzenia lub przeczenia pozbawione momentu akceptacji, istotnego dla sądów w sensie psychologicznym, czyli przekonań. Te quasi-sądy — jak później będzie mówił Ingarden — są charakterystyczne dla istoty powieści, przeżyć w teatrze czy kinie itp. Mimo że pozbawione akceptacji są — jeśli żywe — podstawą stanów emocjonalnych podobnych do tych uczuć, które się jawią na tle przekonań. Ale Witwicki mówił też o supozycjach w wypadkach, gdy przypuszczamy lub wątpimy, a więc gdy nie poprzestajemy na samym tylko neutralnym przedstawianiu sobie jakiegoś stanu rzeczy. Na tę wieloznaczność terminu „supozycja” zwracał słusznie uwagę prof. Marciszewski w swojej książce *O podstawach logicznych przekonań*. Sprawa jest m.in. ważna dlatego, że w odróżnieniu sądu (w sensie przekonania) i supozycji, widział Witwicki m.in. podstawę rozwiązania starego problemu stosunku wiedzy i wiary. Książka *Wiara ludzi oświeconych* jest nie tylko analizą istoty przeżyć religijnych, opartą na ciekawym empirycznym materiale, ale i nową wersją teorii dwojakiej prawdy. Nie ma — tak brzmi teza Witwickiego — sprzeczności między wiedzą i wiarą. Pierwsza bowiem jest systemem sądów, druga systemem żywych supozycji. Wydaje się jednak, że jeśli przez supozycję rozumieć się będzie coś w rodzaju Fregowskiej *Gedanke*, a więc idealny sens zdania orzekającego, to o różnicy w sytuacjach poznawczych, zarówno w nauce, jak i poza nią, decydować będzie tylko brak lub różny stopień przekonaniowej akceptacji tych sensów. Ale ta sprawa wymagałaby dłuższych rozważań, które by nas odwiodły od zasadniczego tematu.

Do szczególnie cennych dziedzin pozanaukowej twórczości człowieka, zaliczał Witwicki świat przeżyć artystycznych. W rozprawie *O stosunku nauki do sztuki* („Nauka Polska”, III, 1920), konfrontując te dwie dziedziny, nie poprzestawał na podkreślaniu istotnej różnicy w celach, którym służą, i środkach, którymi się posługują badacz i artysta, ale pokazywał również wspólne ich znamiona. Różnią się oni w celach, gdyż badacz szuka prawdy i chce odsłonić to, co rzeczywiste, artysta zaś szuka złudy, poprzez którą jakaś rzeczywistość przeziiera. Rzeczywistość — jak powie Witwicki na innym miejscu — subiektywna własnych emocjonalnych przeżyć artysty (por. *List o estetyce*, „Przegl. Filoz.” 1948). Badacz

konstruuje model czy mapę rzeczywistości danej mu w doświadczeniu bądź model świata przedmiotów tylko możliwych „pod kontrolą wiecznej logiki” (*O stosunku nauki do sztuki*, s. 56). Natomiast artysta stwarza „rzeczy niestworzone” bądź to w kontakcie z rzeczywistością daną w doświadczeniu, bądź jako niezależną od doświadczenia rzeczywistość nową, kierując się tylko dobrym smakiem czy poczuciem piękna uwarunkowanym historycznie, subiektywnym i zmiennym. Łączy ich natomiast to m.in., że i badacz, i artysta z chaosu danych doświadczenia powołują do życia układy spójne i zorganizowane całości oraz to, że mieszka w nich niepokój twórczy, który każe im wytwarzać relatywnie trwałe ślad ich poszukiwań i przeżyć. Szczególnie w pewnych fazach pracy badacz spotyka się z artystą. Zdolność wychwytywania ukrytych związków między przedmiotami cechuje bowiem zarówno pomysłowość artysty, jak i badacza. Uczonemu potrzebna jest wyobraźnia twórcza, artyście znajomość praw dotyczących środków technicznych, którymi się posługuje.

Bywa, że jeden i ten sam człowiek nosi w sobie duszę badacza i duszę artysty. Odmienność ich celów i zasadniczych postaw (tj. postawy jawy i snu) stwarzać wtedy może trudności wewnętrzne i rozterkę. Widział Witwicki taki konflikt w duszy Platona, gdy tłumaczył jego dzieła. Podkreślał w komentarzach ile w Platonie jest z poety i artysty, a ile z uczonego. Pokazał, że wiele z tych rzeczy, które się za rdzeń platońskiej nauki uważa, sam Platon traktuje jako pomysł poetycki, przypowieść, a nie jako naukowe teorie. I Witwicki dodaje, że „Platon i o własnych momentach natchnienia lubi mówić z odcieniem humoru — nie lubi w sobie poety, kiedy szuka prawdy” (Komentarz do *Lizysa*, Warszawa 1959, s. 171).

Ten konflikt i tę dwoistość widział Witwicki może tak wyraźnie dlatego, że i w nim mieszkaly i spierały się czasem owe dwie dusze uczonego-badacza i artysty. Może więc i o sobie myślał, gdy pisał: „dusza ludzka [...] i wiedzieć pragnie i marzyć. Chce organizować i zdobywać środki do opanowania rzeczywistości danej, a z drugiej strony chce czasem błądzić wśród mar, którym sama ciało nadała” (*O stosunku nauki do sztuki*, s. 58). Niech mi wolno będzie na poparcie tego, co na końcu powiedziałam przeczytać fragment listu Witwickiego z roku 1936 (19 I), w którym tak pisał o sobie i swoich synach, już dziś złączonych z nim w krainie śmierci.

„Dłubanie w jakimś materiale plastycznym, widzialnym, dotykającym, twardym, wydającym głos i woń bawi mnie [...]. Niby to ja nie mogę w tej chwili pisać, bo muszę [...] robić akwaforty błazeńskie [...], a potem muszę jakieś studia głów pastelą, a potem muszę widoki z okna pracowni na dachy Starego Miasta, a potem wygładzać na tokarni zużyte płyty od akwafort bo szkoda (!) je wyrzucać na szmelc itp. Wciąż się we mnie bije to, co w moich synach rozdzieliło się na dwie osoby. Tadzik czyta, pisze i wyklada, a Janusz dłubie nad modelem dawnego Lwowa i nic więcej. Jednemu i drugiemu łatwiej o spokój i czas. Ojciec jest »pomieszany«”.

Błogosławione było to pomieszanie. Bo wielkie bogactwo — helleńskie czy renesansowe — osobowości Władysława Witwickiego także i w tym ma swoje źródło, że się w nim zespoliły: dusza badacza i dusza artysty.

Mieczysław Wallis

Wspomnienia i uwagi o Władysławie Witwickim

Władysław Witwicki urodził się w Lubaczowie, niewielkim miasteczku w Małopolsce wschodniej. We Lwowie chodził do gimnazjum. Nie wiem, jacy byli ludzie, którzy go tam uczyli greki, ale to pewnie, że później czuł dla nich głęboką wdzięczność. Umożliwili mu bowiem zetknięcie się bezpośrednio z przebogatym światem myśli greckiej. Potem studiował filozofię na Uniwersytecie Lwowskim u Twardowskiego. Od niego przejął kult jasności i wiedzy rzeczowej, niechęć do felietonowego traktowania zagadnień filozoficznych. Uzupełniał swe studia w Wiedniu i Lipsku. Po powrocie habilitował się we Lwowie, specjalizując się w psychologii. Między 1900 a 1907 r. ogłosił szereg studiów psychologicznych. Noszą one tytuły: *Analiza psychologiczna ambicji* („Przeł. Filoz.” 1900), *Analiza psychologiczna pragnień jako podstawa etyki* („Muzeum” 1900), *Analiza psychologiczna objawów woli* (Lwów 1904), *Z psychologii stosunków osobistych* („Przeł. Filoz.” 1907). Jest rzeczą znamioną, że pierwsza rozprawa psychologiczna Witwickiego była poświęcona ambicji. Później będzie on też podnosić ambicję jako „główną sprężynę duchową” Sokratesa (komentarz do przekładu *Eutyfrona*), ambicję zresztą w znaczeniu szerszym i wysublimowanym, w znaczeniu „potrzeby niezależności, równości, wyższości w stosunku nie tylko do drugich ludzi, ale przede wszystkim do czynników znajdujących się we własnym wnętrzu”. Wielka ambicja była również jednym z głównych motorów życia psychicznego Witwickiego, i to ambicja zarówno na polu naukowym, jak na polu literackim i artystycznym.

Młodego Witwickiego ciągnęło w różne strony. Nie tylko pisał rozprawy psychologiczne, ale również rysował, malował, uprawiał różne techniki graficzne, rzeźbił, fotografował, tłumaczył z wielu języków na polski. W 1909 r. pojawił się pierwszy z jego mistrzowskich przekładów Platona, przekład *Ucztę*, poprzedzony obszernym wstępem i uzupełniony nie mniej obszernym komentarzem. Witwicki zdawał sobie sprawę z tego, że ze swymi zdolnościami pedagogicznymi i popularyzatorskimi byłby świetnym profesorem wyższej uczelni. Tymczasem kilkanaście lat czekał na katedrę — na próżno. Musiał zarabiać jako nauczyciel gimnazjalny, dorabiać tłumaczeniami i recenzjami, pisanem przedmów i projektowaniem okładek do książek. Stąd tłumione na zewnątrz rozgoryczenie. Dodajmy do tego ciężkie przejścia rodzinne, bolesne scysje z ludźmi najbliższymi i najbardziej ukochanymi, a będziemy mieli obraz nieznośnej

sytuacji, w jakiej Witwicki znalazł się w swych najlepszych latach męskich.

Z tej sytuacji wyzwoliło Witwickiego dopiero powołanie na profesora psychologii Uniwersytetu Warszawskiego w 1919 r. Poznałem go właśnie w tym czasie. Był wtedy 40-letnim wysokim, barczystym, bardzo przystojnym mężczyzną o miękkich kasztanowatych włosach i starannie pielęgnowanej brodzie, nosił okrągłe binokle w złotej oprawie, które w czasie rozmowy na przemian zdejmował i zakładał. Głos miał nader przyjemnej barwy i bogatej modulacji — głęboki baryton. Ubrany był z widoczną troską o zestrojone kolorystycznie poszczególne części ubrania, włosów i oczu. W jego mowie, w jego gestach uderzała pewna afektacja, mówił wolno, wyraźnie, podkreślając ważniejsze słowa odpowiednią modulacją głosu, tak jak gdyby chciał je uczynić jak najbardziej przejrzystymi dla rozmówcy. Z czasem kasztanowa czupryna stała się najpierw szpakowata, później siwa. Z brody zrobiła się bródka, jeszcze później Witwicki zgolił zarost zupełnie. Wtedy ujawniła się w pełni wspaniała budowa jego głowy, wystąpiły w całej okazałości wielkie, niejako monumentalne kształty jego czoła, nosa, podbródka. Obok powierzchowności, głosu, gestów i stroju, o każdym człowieku mówi wiele jego mieszkanie. Gabinet Witwickiego, to była istna pracownia Fausta: pokój zavalony książkami, odlewami gipsowymi, szkieletami zwierząt, wypchanymi ptakami, naczyniami do wywoływania klisz fotograficznych, sztalugami malarskimi, pudełkami farb, blejtramami, zwojami rysunków. Słowniki greckie z niezliczoną ilością zakładek sąsiadowały tutaj z wydawnictwami artystycznymi w różnych językach; podręcznik psychiatrii leżał obok atlasu topograficznego Aten.

Jeszcze trochę wspomnień. W okresie międzywojennym na posiedzeniach Towarzystwa Filozoficznego, które odbywały się wieczorami w jednym z pomniejszych audytoriów Uniwersytetu Warszawskiego, w pałacu Kazimierzowskim na I piętrze, Witwicki siadywał zawsze — wysoki, barczysty, masywny — w ostatnim rzędzie, zwykle obok dra Bogdana Zawadzkiego i grona swych uczennic-wielbicielek, palił fajkę, słuchał, niekiedy też szkicował wiecznym piórem głowy obecnych. Niemal zawsze zabierał głos w dyskusji, przy czym zwykle zaczynał od zadania prelegentowi pytania: „A czy pan potrafi to streścić w jednym zdaniu?”. Dyskusja z nim nie była łatwa. Na różne sprawy miał on swe ustalone z góry poglądy i nieraz żadne argumenty do niego nie trafiały. W teorii głosił, że celem dyskusji powinno być wspólne dążenie do wykrycia prawdy, w praktyce jednak traktował dyskusję jako walkę i zależało mu na tym, by w tej walce pokonać przeciwnika. Nie gardził przy tym jako bronią ironią i sarkazmem.

W bliższym obcowaniu Witwicki był nieraz trudny. Miał swe uprzedzenia i urazy, antypatie i idiosynkrazje. Jedną z nich była niechęć do sztuki nowoczesnej, której dawał upust przy każdej sposobności — w rozmowach prywatnych, w dyskusjach publicznych, w swych pismach. Dzieje malarstwa kończyły się dla niego na umiarkowanym impresjonizmie. Iluzjonistyczne pastele Wyczółkowskiego, przedstawiające insygnia królewskie ze skarbcza wawelskiego, były dla niego „szczytami sztuki”. W dziełach nowoczesnych nierealistycznych kierunków artystycznych widział on tylko nieudolność i nieuctwo, jeśli nie świadomą misty-

fikację, blagę, humbug. Podobnie nie uznawał on sztuk pozaeuropejskich. „Co mnie może obchodzić sztuka chińska lub murzyńska? Czy jestem Chińczykiem lub Murzynem?” — mawiał.

W bliższym obcowaniu Witwicki był, jak już wspomniałem, nieraz trudny. Kiedy się jednak trafiło u niego na dobrą chwilę, umiał być miły i pełen uroku. Na taką szczęśliwą chwilę trafiłem pewnego wieczora w 1924 r. Odwiedziłem go wtedy w jego mieszkaniu na Brzozowej. Siedział w swym gabinecie i w zadumie palił fajkę. Skończył był właśnie przekład *Fedona* i powiedział, że chętnie przeczyta mi jakiś jego fragment. Poprosiłem go o przeczytanie mi końcowych ustępów dialogu z opowieścią o ostatnich chwilach Sokratesa. Witwicki z właściwą sobie maestrią przeczytał te ustępy, wydobywając za pomocą zmian tempa i intonacji wszystkie finezje utworu. Gdy skończył, obaj długo milczeliśmy. Obaj byliśmy głęboko wzruszeni.

Po raz ostatni widziałem Witwickiego w czerwcu 1945 r. Mieszkał wtedy z żoną w willi „Stamary”, na tzw. Królewskiej Górze w Konstancinie pod Warszawą, pod troskliwą opieką swej uczennicy i wielbiicielki, powieściopisarki i poetki, Kazimiery Jeżewskiej (która po powstaniu warszawskim z narażeniem życia wyniosła z płonącej Warszawy jego rękopisy). Był już wówczas bardzo schorowany, miał bielma na obu oczach, tak że ledwo rozpoznawał przedmioty. O mnie powiedział, że widzi mnie jako dwie plamy: różową i zieloną (byłem wtedy jeszcze w mundurze wojskowym). Zewnętrznie zmienił się mało: miał nadal bujną siwą czuprynę. Rozmowa jego zachowała dawną żywość, głos — dawne bogactwo modulacji. Opowiadał, że podczas wojny, mimo choroby, wiele pracował. Ukończył przekład *Państwa* Platona i komentarz do niego. Napisał rozprawę *Platon jego pedagog*. Przełożył dialogi wybrane Lukiana z Samosate oraz ewangelie według Mateusza i Marka. Odrzucając uroczysty ton *Wulgaty* i będących pod jej sugestią przekładów, usiłował oddać prostotę i żywość oryginału. Mówił, że obecnie pracuje nad przekładem ewangelii według Łukasza — tego „poemaciku”, tej „uroczej sielanki” (przekład ten, jak się zdaje, nie został ukończony). Na prośbę o autograf wpisał mi się do sztambucha dużymi koślawymi literami, które jednak zachowały coś z dawnego piękna kształtu.

Z wykładów psychologii, które Witwicki miał w ciągu szeregu lat na Uniwersytecie Warszawskim, wyrósł z biegiem czasu dwutomowy podręcznik tej nauki (t. I, 1925; t. II, 1927; wyd. II, 1930, uzupełnione o rozdział o źródłach poznania uczuć). Wielostronność uzdolnień i upodobań Witwickiego, jego zainteresowania zarówno przyrodnicze, jak i humanistyczne, jego talent rysunkowy i pisarski nadały temu podręcznikowi pierwszorzędne zalety dydaktyczne i literackie. Jako psycholog jest Witwicki eklektykiem. Usiłuje połączyć koncepcje psychologii deskrypcyjnej Brentana (uznanie sądów jako odrębnej klasy przedmiotów psychicznych) i Twardowskiego (rozdzielenie aktu, treści i przedmiotu przedstawienia, podział przedstawień na wyobrażenia i pojęcia) ze zdobyczami szkół psychologii eksperymentalnej Wundta (zwłaszcza w dziedzinie psychologii zmysłów) i Külpego (w dziedzinie psychologii woli) oraz Jamesa koncepcją strumienia psychicznego. Wiele zawdzięcza też Krafft-Ebingowi (w zakresie psychopatologii seksualnej), Bleulerowi (w dziedzinie psychiatrii), Kretschmerowi (w dziedzinie charakterologii).

Szczególnie zajmujące są w podręczniku uwagi o twórczości artystycznej i przeżyciach estetycznych oraz analiza komizmu, żartu, humoru i wstydu. Najbardziej oryginalną i wartościową częścią książki są wszakże zapewne rozważania o stosunkach międzyludzkich. Witwicki wychodzi z założenia, iż „każdy człowiek unika poczucia poniżenia, a zmierza do tego, żeby uzyskać poczucie mocy”, i dzieli stosunki między ludźmi nie tylko na przyjazne i wrogie, ale również na stosunki z człowiekiem o większej, równej lub mniejszej mocy od nas. Otrzymujemy w ten sposób podział uczuć wobec innych ludzi (uczuć heteropatycznych) na uczucia wobec silniejszych życzliwych, życzliwych równych i życzliwych słabszych oraz wobec silniejszych wrogów, nieprzyjaciół równych i wrogów słabszych. Ten pogląd, według którego każdy człowiek dąży do przewagi nad innym człowiekiem, do mocy, łączy Witwickiego z Nietzschem i Adlerem. (Jednym z prekursorów tego poglądu był Hobbes). Uczniowie Witwickiego utrzymują przy tym, że Witwicki wypowiedział i rozwinął swe koncepcje niezależnie od Adlera.

Młodzi psychologowie wzruszają dzisiaj ramionami, gdy mówi się o podręczniku Witwickiego, twierdzą, że nie jest on już *up-to-date*, że ani nowsze metody i zdobycze badań eksperymentalnych, ani podłoże biologiczne życia psychicznego nie są w nim uwzględnione należycie. Ale to zwykły los wszystkich podręczników — po upływie pewnego czasu. Nawet zestarzewszy się podręcznik Witwickiego zachowa wszakże, jak sądzę, wartość trwałą dzięki dwóm okolicznościom. Najpierw dzięki wielkiej ilości subtelných spostrzeżeń psychologicznych. Bogactwo przeżyć i doświadczeń osobistych, obfitość stłumień i kompleksów wyszła na dobre Witwickiemu jako psychologowi, uczyniła go wrażliwym na pokrewne stany i dyspozycje innych. Sprawdziło się tutaj, że dobrym psychologiem może być tylko ten, kto przynajmniej raz widział życie z dołu, kto był na wozie i pod wozem. Witwicki ma przy tym szczególną zdolność podpatrywania rysów śmiesznych w naturze ludzkiej i przedstawiania ich w sposób z lekka karykaturalny. Po wtóre, dzięki swemu stylowi, Witwicki jest artystą słowa, ma swój własny styl pisarski — żywy, giętki, urozmaicony, zasilony malowniczymi zwrotami, wziętymi z mowy potocznej, bogaty w pierwiastki zmysłowe, zwłaszcza wzrokowe — rzeźbiarskie i malarskie.

Równoległe z opracowaniem podręcznika psychologii Witwicki tłumaczył Platona. Przeciętny poziom przekładów polskich był podówczas dość niski. Ale mogliśmy się poszczycić pewną ilością przekładów świetnych. Antoniego Langego przekłady poematów indyjskich, przekład *Boskiej Komedii* Porębowicza, Boya przekłady z literatury francuskiej należą do arcydzieł literatury przekładowej. Obok nich, jako coś równorzędnego stanął Witwickiego przekład Platona. Aby ocenić w pełni czyn Witwickiego, musimy umieścić go na tle dziejów hellenizmu polskiego. Przyjęcie chrześcijaństwa z Rzymu i znalezienie się w orbicie cywilizacji zachodnioeuropejskiej sprawiły, że z obu kultur antycznych działała w Polsce przede wszystkim kultura rzymska, dopiero zaś poprzez nią kultura grecka. Literatura polsko-łacińska kwitła jeszcze w XVI i XVII w.; polscy wergiliści, jak Janicki i Klonowic, polscy horacjaniści, jak Kochanowski i Sarbiewski, zażywali rozgłosu europejskiego; Polska była, obok Węgier, krajem, w którym łacina jako język potoczny

utrzymała się dłużej niż gdzie indziej. Natomiast, mimo *Odprawy posłów greckich*, mimo *Grobu Agamemnona*, przekładu kilku pieśni *Iliady* i dramatu *Agis* Słowackiego, mimo *Quidama* Norwida, *Maratonu* Ujejskiego i tragedyj greckich Wyspiańskiego, mimo badań Lutosławskiego nad stylem Platona i Zielińskiego nad religią grecką, znawstwo, miłość i entuzjazm dla greckiej mądrości i greckiego piękna były w Polsce zawsze raczej czymś rzadkim i wyjątkowym. Tym większą wydaje się zasługa Witwickiego — przyswojenie językowi polskiemu w pięknym przekładzie większości dialogów Platona. Istniał wprawdzie przed Witwickim przekład polski większości dialogów Platona A. Bronikowskiego z drugiej połowy XIX w. (*Dzieła Platona*, t. 3, 1858/84), nie pozbawiony pewnych zalet stylistycznych, ale jednostajny i dziś już zupełnie przestarzały językowo. Istniało kilka mniej lub bardziej poprawnych przekładów paru ważniejszych dialogów. Ale przekład Witwickiego przewyższa te wszystkie przekłady subtelnym znawstwem oryginału i artyzmem słowa polskiego.

Język i styl przekładów Witwickiego jest tak żywy, świeży, barwny, dosadny, że zarzucano mu niekiedy przejawianie i pospolitanie Platona. Witwicki bronił się przed tym zarzutem we wstępach do swych przekładów i w dyskusjach ustnych. Twierdził, że uroczysty, namaszczony ton dawniejszych tłumaczy Platona powstał przez nieporozumienie, że autentyczny styl Platona jest właśnie taki swobodny, żywy i barwny. We wstępie do jednego z dialogów powiada: „Język dialogu ma koloryt mowy potocznej, a nie płynnej rozprawy literackiej. W przekładzie polskim starał się tłumacz zachować te cechy stylu, które stanowią potoczność języka. [...] W ustach Sokratesa zwroty nieraz »soczyste«. Jednakże Sokrates sam w pierwszym rozdziale *Obrony* charakteryzuje swój sposób mówienia jako zgola nieliteracki, a pospolity: »...ja się bronię takimi samymi słowami, jakimi zwykle mówię i na rynku, koło straganów, gdzie mnie niejedyn z was słyszał, i gdziebądź indziej...« [...] Język jego [Sokratesa] w realistycznych ustępach dialogów jest doskonałym odbiciem codziennej, pospolitej, żywej mowy z całym jej nieporządkiem i kolorytem” (komentarz do *Eutyfrona*). Mówił jeszcze Witwicki w dyskusjach ustnych mniej więcej tak: „Przez setki lat powtarzano *divus Plato* i zasugerowani tym tłumacze nadali stylowi Platona sztuczną monumentalność. Stało się z nim coś podobnego jak z marmurowymi posągami Greków: przyzwyczailiśmy się widzieć je białe, tymczasem niegdyś były one żywo barwione”. Porównywał też swą pracę tłumacza z robieniem mozaiki: „każde słowa trzeba przed tym, jak kamyk, długo obracać w rękę, opatrzyć, obsłuchać, obwąchać”. Pamiętam też jak raz Witwicki bronił prawa tłumacza do używania wyrazów pochodzenia cudzoziemskiego tam, gdzie istnieje wprawdzie słowo polskie o tym samym znaczeniu, lecz o innym zabarwieniu uczuciowym. „W moim przekładzie »Ucztę« był zwrot następujący: »Nie używajmy słów uroczystych: wszak jesteśmy przy kolacji«. Korektor, a był nim ni mniej ni więcej tylko Jan Kasprowicz, skreślił w tym miejscu wyraz »kolacja« i napisał »wieczera«. Niech państwo sobie uprzytomnią, co z tego wyszło”. Gdy zaś zarzucano Witwickiemu używanie prowincjonalizmów, w szczególności lwowianizmów, Witwicki replikował, że będzie wdzięczny za wskazanie mu tych lwowianizmów, ale ich nie skreśli, ponieważ dodają one językowi barwności.

„Pisane słowa dialogów platońskich — utrzymywał Witwicki — są jak nuty ustępów muzycznych. Trzeba je grać żywym słowem: wtedy dopiero obcujemy z dziełem poety” (komentarz do *Eutyfrona*). Witwicki czytał publicznie dialogi Platona w swym przekładzie (również przez radio), usiłując przy pomocy odpowiedniej intonacji i modulacji głosu wydobyć wszystkie finezje oryginału. Dla słuchaczy były to wrażenia niezapomniane. Swe przekłady Witwicki poprzedził obszernymi wstęпами i komentarzami. Interpretuje w nich, ustęp po ustępie, niemal zdanie po zdaniu, każdy dialog. Głównie wszakże zajmuje go w tych komentarzach platoński Sokrates. Zajmuje go przede wszystkim jako artystę: jako pyszna malownicza figura, bogata i skomplikowana psychicznie, a przy tym ludzko sympatyczna.

Tutaj jednak nasuwa się kilka zastrzeżeń. Platon, uczeń Sokratesa, i Arystoteles, uczeń Platona, nakreślili nam w najczarniejszych barwach obraz zgubnej działalności sofistów, przedstawili nam ich samych jako pozbawionych skrupułów krętaczy i kuglarzy pojęć, przekupniów pseudowiedzy, pustych krasomówców, nadętych zarozumiałców, mistrzów samoreklamy, chciwych pieniędzy i zaszczytów, i na tym tle umieścili promienną postać Sokratesa, człowieka ubogiego i bezinteresownego, nieznużonego poszukiwacza rzetelnej, metodycznie uzasadnionej wiedzy i nieubłaganego pogromcę wszelkiej wiedzy pozornej, czciciela rozumu i zarazem najdoskonalszego uosobienia rozumu, mędrca, którego całe życie zewnętrzne i wewnętrzne było opanowane i kontrolowane przez rozum, który za pomocą argumentów rozumowych przewyciężył w sobie nawet strach przed śmiercią. Sokrates według nich, był tym, który uratował naukę i kulturę grecką od burzycielskiej, rozkładowej działalności sofistów, a życiem swoim dał wzór skończonego mędrca. Tak widzieli Sokratesa Platon i Arystoteles, Stoa i Ogród, a za nimi wszystkie epoki, czczące rozum. Taki wizerunek Sokratesa znajdujemy jeszcze w końcu XIX w., np. w *Preludiach* Windelbanda. Witwicki ujmuje również w ten sposób Sokratesa i jego rolę w dziejach kultury greckiej. Otóż należy stwierdzić, że wspomniane ujęcie sofistów jest już dzisiaj anachronizmem, a tradycyjne ujęcie Sokratesa nie jest już dzisiaj jedyne. Już w pierwszej połowie XIX w. Hegel, następnie zaś angielski historyk demokracji ateńskiej George Grote (*History of Greece*, 1850) dokonali rehabilitacji sofistów. Dzisiaj wiemy, że położyli oni wielkie zasługi dla rozwoju filozofii i kultury greckiej. Zapoczątkowali szereg dyscyplin humanistycznych — teorię prawa i państwa, gramatykę, poetykę, retorykę, byli poprzednikami Arystotelesa na polu logiki. Byli twórcami filozofii kultury i pedagogiki. Przez swój skrajny relatywizm w teorii poznania i etyce oddziałali pobudzająco na myśl późniejszą. Pozytywiści i pragmatyści widzieli w nich swych poprzedników. Sofiści byli poza tym pierwszymi bojownikami o równouprawnienie niewolników i barbarzyńców i o wyzwolenie kobiety. Byli pierwszymi socjalistami. Byli głównymi przedstawicielami greckiego „oświecenia”, które, podobnie jak oświecenie XVIII w., rewidowało wartości tradycyjne i dążyło do zrationalizowania życia.

W drugiej połowie XIX w. wartość rozumu jako narzędzia poznania i jako twórcy kultury zostaje podana w wątpliwość. „Przeżycie”, „popęd”, „wola mocy”, „instynkt”, „intuicja”, „rozmach życiowy” stają się hasłami

dnia. Fala irracjonalizmu, zaczynająca się z romantykami i Schopenhauere, osiąga swe szczyty u Nietzschego, Bergsona i pragmatystów. W związku z tymi tendencjami irracjonalistycznymi filozofii europejskiej końca XIX i początku XX w. poddano rewizji również rolę Sokratesa w dziejach myśli i kultury greckiej. Głównym rzecznikiem tego przewartościowania był Nietzsche w *Narodzinach tragedii*, *Zmierzchu bożyszczy* i *Woli mocy*. Nietzsche widział we wczesnych myślicielach greckich wielkie śmiałe duchy, właściwych reprezentantów tradycji starohelleńskiej, zaś w Sokratesie — człowieka o chorobliwym przeroście rozumu i zmysłu teoretycznego, przedstawiciela „dekadencji” greckiej, schyłkowca, który przez swój intelektualizm zadał cios śmiertelny opartej przede wszystkim na tradycji i instynkcie kulturze starohelleńskiej. Spór o Sokratesa, „problem Sokratesa” jest dotąd żywy w historii filozofii i kultury. Ale próżno szukalibyśmy echa tych zmagających intelektualnych u Witwickiego. Patrzył on na Sokratesa oczami Platona i tych, co w tym szli za Platonem.

Jeszcze jedno. Ciemne, nie pozbawione rysów straszliwych i okrutnych podłoże, z którego wyłoniła się kultura grecka i z którego coraz bardziej zdajemy sobie sprawę, nie istniało dla Witwickiego. Grecja pozostała dla niego pogodną, promienną Helladą neohumanizmu niemieckiego — Helladą Winckelmanna i Goethego.

Witwicki wzrastał w środowisku głęboko przywiązanym do wierzeń i praktyk religijnych katolicyzmu. Jedną z jego ukochanych sióstr została zakonnica. Będąc jednak jeszcze w szkole, przeżył swój kryzys religijny i stał się zdecydowanym racjonalistą, wolnomyślicielem, ateistą. Nurtował go wszakże problem, jak mogą wierzyć w sprzeczne z sobą i z doświadczeniem dogmaty religii ludzie racjonalnie myślący i wykształceni naukowo. Tematowi temu poświęcił on książkę pt. *Wiara oświeconych*, napisaną około 1930 r. W okresie międzywojennym nie mogła ona ukazać się po polsku, wyszła jednak w 1939 r. po francusku pt. *La foi des éclairés* (po polsku ukazała się dopiero w 1959 r.).

Arcydzielami sztuki popularyzatorskiej są trzy książki Witwickiego: *O widzeniu przedmiotów* — wykład zasad perspektywy (wyd. 1954), *Wiadomości o stylach* — zarys dziejów sztuki kręgu śródziemnomorsko-europejskiego (1934, wyd. II 1959) i *Przechadzki ateńskie* — gawędy o zabytkach ateńskich i zarys dziejów rzeźby greckiej (wygłaszane przez radio warszawskie w latach 1938/9, wydane w 1947 r.).

Artystą słowa niepośledniej miary był też Witwicki w swych listach (niektóre z nich przytacza Kazimiera Jeżewska w przedmowach do wydanych przez nią 19 tomów *Zbiorowego wydania spuścizny piśmienniczej Władysława Witwickiego*, 1957—1960).

We wstępie do przekładu *Ucztę* jest jedno miejsce, które dotyczy Sokratesa, lecz, jak mi się zdaje, rzuca światło na psychikę samego Witwickiego. Mówi Witwicki o Sokratesie: „Wielki prototyp dusz o podkładzie aktorskim, które chcąc się wyzwolić z jakiegoś poczucia poniżenia wewnętrznego, bo je na nich los rzucił lub konieczność, kłamią swej naturze ludzkiej: chcą się do pewnego ideału dociągnąć, zdobywają nieodzowne poczucie mocy w walce z sobą samym; tworzą siebie samych w wyobraźni i ten wytworzony ideał grają mniej lub więcej zrećnie przed sobą i przed światem. Prototyp dusz prowadzących rachunki życia

wewnętrznego, czujących własne ruchy, wyrazy, spojrzenia; dusz »pracujących« nad sobą». Otóż trudno się oprzeć wrażeniu, że sam Witwicki był również „duszą o podkładzie aktorskim”. Wytworzył sobie w swej wyobraźni idealną postać samego siebie, do której pewne rysy wzięł od platońskiego Sokratesa, i tę postać „grał”, mniej lub bardziej świadomie przed innymi.

Uczte, Fajdrosa, Obronę w przekładach Witwickiego czytaliśmy z bijącym sercem i błyszczącymi oczyma. Dla wielu spośród nas — mówię tu zwłaszcza o przedstawicielach pokolenia polskiego, które dojrzało podczas pierwszej wojny światowej — Sokrates platoński i sam Platon stali się dzięki Witwickiemu głębokim przeżyciem — intelektualnym, estetycznym, moralnym. Kto tego zaznał, będzie za to do zgonu wdzięczny Witwickiemu.

Woldenberg—Dobiegiew 1942, Warszawa 1974

Recenzje i sprawozdania

EWA KLIMOWICZ: *Utylitaryzm w etyce. Współczesne kontrowersje wokół etyki Johna Stuarta Milla*. PWN, Warszawa 1974, ss. 337.

Z satysfakcją należy odnotować fakt, że historia etyki staje się coraz intensywniej eksplorowanym przez autorów polskich tematem. Lata sześćdziesiąte przyniosły szereg cennych prac monograficznych traktujących m.in. o poglądach etycznych L. Feuerbacha, J. Benthama czy W. D. Rossa. Następnie ukazały się interesujące opracowania myśli etycznej M. Schelera i N. Hartmanna, a niedawno PWN udostępniło książkę Ewy Klimowicz poświęconą analizie, systematyzacji oraz ocenie głównych wątków dorobku etycznego czołowego przedstawiciela utilitaryzmu klasycznego Johna Stuarta Milla.

Utylitaryzm, którego Mill obok Benthama był głównym współtwórcą, przechodził od chwili powstania różne koleje losu, w mniejszym lub większym stopniu ogarniał swoimi wpływami umysły, podlegał licznym modyfikacjom, ale nigdy nie schodził z pola widzenia etyków i moralistów. Obecnie daje się zauważyć duże zainteresowanie teorią utilitarystyczną, przy czym wykazuje ono stałą tendencję wzrostu. Świadczą o tym liczne publikacje znanych współczesnych przedstawicieli myśli etycznej, takich jak: J.O. Urmson, E.B. Brandt czy J. Rawls. Utylityści naszych czasów podejmują na nowo próby uzasadnienia teorii, ujawniają jej liczne implikacje, często w istotny sposób modyfikują klasyczną wersję. Przeciwnicy doktryny wskazują na jej niekonsekwencje, brak wewnętrznej spójności, paralogizmy itp. Dochodzi również do bardziej gwałtownych ataków, w ekstremalnej ich formie posądza się doktrynę utilitarystyczną o amoralizm lub hipokryzję moralną. Kontrowersje wokół utilitaryzmu — próby krytyki jak i apologetyki — świadczą niewątpliwie o tym, że jest to niezwykle żywotny i w dalszym ciągu aktualny nurt zainteresowań etycznych. W tej sytuacji można bez przesady powiedzieć, iż książka E. Klimowicz *Utylitaryzm w etyce* jest pracą „na czasie”, przy czym — co warto odnotować — zawiera ocenę dorobku etycznego wielkiego liberała XIX w., ocenę dokonywaną z pozycji marksistowskich.

Nie jest to pierwsza polska praca o utilitaryzmie i Millu. Właśnie mija 60 lat od ukazania się cennego studium porównawczo-historycznego T. Kotarbińskiego *Utylitaryzm w etyce Milla i Spencera*.

J. St. Mill — to postać dość odległa w czasie, ale przecież poważnym nieporozumieniem byłoby tworzyć z niej obiekt ciekawości tylko historycznej. Toteż praca E. Klimowicz nie jest studium historycznym, jest raczej, jak to Autorka w tytule książki anonsuje, prezentacją i analizą współczesnych kontrowersji wokół etyki J. St. Milla. Tak więc utilitaryzm millowski widziany jest tu z perspektywy współczesnego stanu wiedzy etycznej. Biorąc pod uwagę

kontrowersyjność postulatów Milla i często niezgodne ich oceny, Autorka stawia na nowo pytanie, jaka jest autentyczna treść doktryny, oraz — co nie mniej istotne — stara się odczytać aktualność zawartych tam propozycji.

Dorobek J. St. Milla uchodzi na ogół za jeden z lepiej znanych wątków historii myśli filozoficznej. Dlatego pytanie o jego treść czy próby rekonstrukcji mogłoby na pozór przypominać zabieg mający na celu odkrywanie znanych już spraw. Lektura *Utylitaryzmu w etyce* przekonuje, że owa popularność etyki Milla idzie w parze z dość powierzchownym jej obeznaniem. Na ogół większość interpretacji myśli etycznej Milla odwołuje się do jego niewielkiego *Utylitaryzmu*, który w intencji samego autora był pracą popularyzatorską, adresowaną do szerokiego grona odbiorców, a zatem nie mógł być traktowany jako pełna i wyczerpująca prezentacja poglądów myśliciela. A jednak *Utylitaryzm* stanowił jedyne źródło oceny poglądów Milla, nawet dla tak wytrawnych badaczy myśli etycznej, jak Sidgwick, Bradley, Moore, czy Frankena... Zazwyczaj konsekwentnie pomijano fundamentalny *System logiki*, w którym zawarte są uwagi dotyczące metodologii dyscyplin normatywnych, nie sięgano zupełnie do licznych artykułów rozsianych w różnych pismach. Nic więc dziwnego, że mamy do czynienia z dość powierzchownymi i nieprecyzyjnymi ujęciami koncepcji millowskich, powodującymi kontrowersje i nieporozumienia interpretacyjne. Dlatego też Autorka anonsowanej rozprawy słusznie stawia sobie za zadanie możliwie pełną rekonstrukcję i systematyzację poglądów etycznych ojca utylitaryzmu w oparciu o szeroką bazę źródłową. Oczywiście w realizacji powyższego zadania nie wyczerpują się ambicje tej pracy. Znajdujemy w niej próby weryfikacji dotychczasowych ocen i reinterpretacji poszczególnych koncepcji Milla oraz wnikliwy ich ogląd z perspektywy współczesnego stanu wiedzy etycznej. Jest to obszerna książka, obfitująca w liczne wątki tematyczne. Dlatego ograniczę się jedynie do zasygnalizowania tych, które moim zdaniem są szczególnie interesujące.

W rozdziale pierwszym następuje prezentacja dorobku metaetycznego Milla. Choć termin ten przyjęło się odnosić do współczesnych dociekań etycznych, to jednak można z całą pewnością orzec, iż metaetyczny rodzaj rozważań nie był obcy filozofom wieków minionych, a Milla można uważać za jednego z prekursorów tej dyscypliny.

„Nauka a etyka” — to jedno z centralnych zagadnień etycznych XIX-wiecznego pozytywizmu. Przedstawienie poglądów Milla na temat wzajemnych relacji etyki i nauki oraz swoistości języka opisowego i dyscyplin normatywnych wprowadza nas w krąg problematyki metaetycznej. Spotykamy tu próbę bliższego określenia naturalizmu metaetycznego. Autorka koryguje tradycyjne w tym względzie przekonania i formułuje sąd przypisujący Millowi dostrzeżenie w terminach etycznych pewnych elementów pozadeskryptywnych. Fakt powyższy zbliżałby filozofa do stanowiska, które M. Ossowska nazywa „subiektywizmem publicznym potencjalnym”. Podejmując problem uzasadnienia etyki Mill, posługuje się swego rodzaju „dowodem”, który od lat wzbudzał niemałe zainteresowanie etyków i prowokował do niezwykle kontrowersyjnych dyskusji. Przedmiotem sporu jest niejasne rozumienie kategorii „desirable”, która w języku angielskim może znaczyć zarówno „pożądany”, jak i „godny pożądania”. Po przedstawieniu rozmaitych rozwiązań tej kwestii, Autorka zajmuje własne stanowisko w stosunku do znanej interpretacji Moore'a, według którego Mill używa kategorii „desirable” w sensie opisowym. Zdaniem Autorki, termin ten należy rozumieć w znaczeniu wartości-

jącym, co w przekładzie na język polski oznacza to, co godne pożądania. Dokonanie powyższych dystynkcji jest istotne chociażby ze względu na historyczny już zarzut czyniony Millowi przez Moore'a. Jak wiemy brzmiał on następująco: Mill popełnia „błąd naturalistyczny”, używając terminu „desirable” w sensie opisowym dla oznaczenia tego, co dobre. Z wnikliwie przeprowadzonych analiz wynika, że błąd tym razem interpretacyjny, popełnił raczej sam Moore. Wynika on między innymi z sygnalizowanego powyżej jednostronnego odczytywania poglądów Milla (wyłącznie w oparciu o *Utylizaryzm*). Lektura *Systemu logiki* i innych rozpraw prowadzi do innego wniosku. „Nie sędzę — powiada Autorka — żeby Moore miał rację wtedy, gdy zarzuca Millowi utożsamianie terminów »godny pożądania« lub »dobry« z terminami »pożądany« lub »przyjemny« i na tej podstawie oskarża go o popełnienie »błędu naturalistycznego«” (s. 104). Przytoczmy tu jeszcze następującą wypowiedź M. Fritzhanda: „Wydaje się, że szedł słuszną drogą J. St. Mill, który [...] — wcale nie popełnił fatalnego błędu logicznego, usiłując wywieść to, co godne pożądania, z tego, co jest przez ludzi pożądane. Przecież szło mu nie o »wywód« w sensie logiki formalnej, lecz w szerszym sensie, w takim, że byłoby nieracjonalnie utrzymywać, że coś nie jest godne pożądania, skoro jest powszechnie przez ludzi, niejako z ich »natury« pożądane”¹.

Rozdział drugi jest w pewnym stopniu kontynuacją pierwszego. Przedmiotem analiz są tu zagadnienia dotyczące ogólnej teorii wartości J. St. Milla. Na czoło wysuwa się istotny problem hedonizmu Milla, widoczny w płaszczyźnie aksjologicznej i psychologicznej. Obok prezentacji stosunku myśliciela do religii, znajdujemy tu szereg interesujących rozważań skupionych wokół uzasadnień millowskich, podziałów i porównywania przyjemności, możliwości związków teorii psychologicznej i twierdzeń aksjologicznych i innych centralnych kwestii hedonizmu aksjologicznego i psychologicznego. Problemy stawiane przez Milla zachęcają do zadawania pytań i szukania na nie odpowiedzi. Na przykład koncepcja podziału przyjemności na „wyższe” i „niższe”, kryje w sobie różne możliwości interpretacyjne. Dlatego też słusznie zauważa Autorka, że nie wszystkie pytania kierowane pod adresem postulatów Milla mogą znaleźć zdecydowane jednoznaczne rozstrzygnięcia. Mill należy do tych myślicieli, których poszczególne poglądy dają asumpt do wielu możliwych, a często nawet sprzecznych interpretacji. Owe niedookreślenia w systemie Milla są w pracy E. Klimowicz zρέcznie ujawniane. Prowokują do samodzielnych odpowiedzi i — trzeba to przyznać — Autorka skwapliwie korzysta z nadarżających się możliwości. Są to szczególnie udane partie książki. Godna podkreślenia jest rzeczowość i klarowność wypowiedzi oraz interpretacji — mieszczących się w ramach możliwości wyznaczonych przez system. Jednocześnie w pracy tej czuje się osobiste zaangażowanie, co sprawia, że staje się ona tym bardziej interesująca i sympatyczna. Autorka zajmuje w swych rozważaniach postawą przychylną Millowi. Podejmuje polemikę prowadzoną z dużym powodzeniem, z szeregiem twierdzeń mniej przychylnych utylitaryzmowi Milla, broni go przed zarzutami Moore'a, Bradleya czy W. D. Rossa i — należy dodać — nie jest w tej obronie odosobniona.

Zagadnienie kryteriów moralnego oceniania oraz wprowadzony przez Milla do utylitaryzmu podział ocen na „oceny czynu” i „oceny sprawcy” wysuwają się na czoło rozważań podjętych w kolejnym rozdziale. Jedną z na-

¹ M. Fritzhand, *O swoistości etyki marksistowskiej*, Studia Filozoficzne 1971, nr 4, s. 19.

czelnych kategorii etyki utilitarystycznej jest zasada użyteczności, stanowiąca podstawę słuszności i obowiązku. W teorii etycznej Milla zasada użyteczności pełni dwie podstawowe funkcje: normy naczelnej oraz opisu rzeczywistych motywów ludzkiego postępowania i powszechnych celów działań ludzkich. Ma więc zastosowanie zarówno w rozważaniach normatywnych, jak i opisowych. Autorka poddaje wnikliwej analizie problem wzajemnych relacji prudencji i moralności, sprawiedliwości i użyteczności, a dalej przedstawia dwie wersje współczesnego utilitaryzmu, tzw. utilitaryzm prosty, według którego głównym przedmiotem moralnej refleksji mają być czyny i ich skutki, oraz utilitaryzm reguł, akcentujący głównie rolę reguł w moralności. Ten ostatni bliższy jest stanowisku Milla.

Do stałego repertuaru dociekań etycznych należy poszukiwanie przedmiotu właściwej oceny moralnej. Jak wiemy, utilitaryzm w wersji jaką zaproponował Bentham, każe za podstawę oceny moralnej uważać nie intencje, motywy, uczucia czy postanowienia, lecz czyny i ich skutki. Stanowisko to spotkało się z ostrą krytyką. Dla ludzi uformowanych w innym stylu, na przykład kantowskim, była to propozycja nie do przyjęcia, ponieważ — powiadano — unicestwia wartości moralne. Mill zdaje sobie sprawę z mankamentów takiego stanowiska, chce naprawić błąd, który popełnił poprzednik. Modyfikuje pierwotną wersję, wprowadzając oceny czynu i oceny sprawcy; przedmiotem tych ostatnich jest człowiek, któremu przypisuje się jakąś wartość moralną ze względu na kierujące nim intencje (s. 217). Ten wątek problemowy jest w pracy mocno zaakcentowany. Warto zwrócić uwagę na analizy mające na celu ściślejsze określenie wzajemnych związków istniejących między wymienionymi dwoma rodzajami ocen. Trudno byłoby zdawać szczegółowo sprawę z przeprowadzonych tu wywodów, ograniczyć się więc do zacytowania podsumowującej te rozważania konkluzji. „Sądzę — powiada E. Klimowicz — że pierwotnym przedmiotem oceny jest, według Milla, czyn widziany przez pryzmat wartości swych skutków, natomiast ostatecznym przedmiotem oceny jest działający człowiek, któremu przypisuje się moralną wartość ze względu na oceniony już całokształt jego działań. Z tego powodu tak wielkie znaczenie przywiązuje Mill do oceny czynów — ich wartość decyduje o wartości sprawcy. W tym przekonaniu ujawnia się tendencja utilitaryzmu do stosowania jakiegoś empirycznego kryterium moralnych ocen” (s. 280).

Rozdział ostatni zawiera porównanie dwóch wielkich doktryn: utilitaryzmu i marksizmu. Dokładniej zaś, próbę konfrontacji koncepcji Milla z ideałami głoszonymi przez Marksa i Engelsa. Na temat teorii etycznej Milla nie spotykamy bezpośrednich wypowiedzi klasyków. Autorka dokonuje zatem ciekawego zabiegu. Odtwarza stanowisko twórców materializmu dialektycznego wobec doktryny Benthama, a następnie rozważa, na ile zarzuty kierowane przez Marksa i Engelsa pod adresem twórcy arytmetyki moralnej odnosić się mogą do Milla. Jest to zabieg nieco ryzykowny, biorąc pod uwagę istotne różnice w koncepcjach dwóch utilitarystów. Wymaga narzucenia sobie znacznych rygorów interpretacyjnych. Przysiąc trzeba, że podjęty w tym względzie trud opłacił się sowicie. W efekcie otrzymujemy interesującą konfrontację idei, zestawienie elementów wspólnych, jak i różnych w obu doktrynach. Zarówno Milla, jak i Marksa cechowała pasja doskonalenia świata. Dobro ludzi, szczęście człowieka, rozwój osobowości — oto niektóre z haseł wspólnych dla obu myślicieli. Obaj są także szermierzami idei etyki niezależnej, mając przede wszystkim na myśli jej niezależność od religii, poglądy ich

mają zdecydowanie laicki charakter. Ich filozofia społeczna to po prostu dwie odmiany szeroko pojmowanego humanizmu. Dzieli ich: odmiennie ukształtowana tradycja filozoficzna, inne sposoby rozwiązywania nabrzmiałych konfliktów, odmiennie perspektywy dalszego rozwoju społecznego. Marks — powiada Autorka — to rewolucjonista, Mill — liberał i reformator. Pierwszy stoi na stanowisku interesów proletariatu, drugi nie przekracza horyzontów myślenia burżuazyjnego.

Sygnalizuję tu tylko niektóre ważniejsze zagadnienia, które znalazły miejsce w omawianej pracy. Książka obfituje w bogactwo problemów dotyczących utylitaryzmu klasycznego i związanych z nim współczesnych poglądów i ocen. Wiele ustalonych zdawałoby się opinii poddanych zostaje reinterpretacji, wiele ocen ponownie zrewidowanych, przy czym zabiegi powyższe czynione są w sposób rzeczowy, kompetentny, ciekawy, prowokujący do refleksji.

Można się spierać o te, czy inne stwierdzenia, można mieć pretensje o odejście od postulatu rozgraniczania w refleksji teoretycznej wątków metaetycznych i normatywnych — co często zaciemnia klarowność wykładu — ale byłyby to uwagi drugorzędne, nie obniżające wysokich walorów i wartości poznawczej przedstawianej tu pracy².

Włodzimierz Tyburski

SEWERYN DZIAMSKI: Zarys polskiej filozoficznej myśli marksistowskiej 1878—1939. PWN, Warszawa 1973, ss. 509.

Seweryn Dziamski podjął się opracowania trudnego problemu, przede wszystkim z tego względu, że od momentu powstania polskiej myśli marksistowskiej proces ten determinowały czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, a rola ich w poszczególnych okresach była różna. Należy zdawać sobie tutaj sprawę z faktu, że ukazany zarys polskiej myśli filozoficznej wykracza tematycznie poza tradycyjne w opracowaniach historycznych problemy filozoficzne. Składa się na to wiele przyczyn. Istotną przeszkodą wynikała z tego, że wiele poglądów marksistowskich nie było publikowanych i dlatego ich rekonstrukcja sprowadzała się czasami do ujawnienia poszczególnych założeń filozoficznych, co z kolei powodowało przejaskrawienie lub uproszczenie omawianych poglądów.

Należy zwrócić uwagę na układ i kolejność omawianych zagadnień, które zawarte są w czterech rozdziałach książki.

W rozdziale I pt. „Pierwsi marksści polscy”, autor ukazuje sposoby, jakimi przenikały do Polski idee socjalistyczne. Następnie omawia powstanie dwóch nurtów w polskiej myśli socjalistycznej: socjaldemokratycznego, który był bliski L. Waryńskiemu oraz środowisku emigracyjnemu, skupionemu wokół redakcji „Przedświtu”, a przede wszystkim „Walki klas”, a także realizowanego przez grupę „Równość”, oraz nurtu socjalrewolucyjnego, którego przedstawiciele kładli nacisk na czynniki subiektywne w toczącej się walce klasowej. Zdaniem autora istotną rolę w ukształtowaniu marksistowskiego światopoglądu filozoficzno-teoretycznego pierwszych polskich socjalistów odegrała obok *Kapitału* Marksa broszura Engelsa *Rozwój socjalizmu od utopii do nauki*, która ukazała się w polskim przekładzie w 1882 r. Dziamski omawia

² Mankamentem książki — a uwaga ta tyczy się i innych wydawnictw PWN — jest brak jakichkolwiek indeksów.

szczegółowo poglądy pierwszych polskich socjalistów na marksistowski materializm filozoficzny, zwracając uwagę na takie problemy, jak: materia i formy jej istnienia, problematyka rozwoju, materia a świadomość, zagadnienia teoriiopoznawcze. Autor również rozpatruje poglądy na materializm historyczny, reprezentowane przez St. Krusińskiego, L. Krzywickiego, K. Dłuskiego i innych.

W II rozdziale pt. „Polska marksistowska myśl filozoficzna w okresie przedrewolucyjnym”, autor zajmuje się wybranymi problemami szczegółowymi i przeprowadza rozważania na temat procesu samookreślenia się klasowo-rewolucyjnego ruchu robotniczego w Polsce, materializmu filozoficznego, materializmu i monoekonomizmu historycznego, wędrówki idei w ujęciu L. Krzywickiego i K. Kelles-Krauza, rewolucji socjalistycznej w odniesieniu do kwestii narodowej i wreszcie zagadnień marksistowskiej teorii kultury.

W rozdziale III pt. „Rozwój polskiej marksistowskiej myśli filozoficznej po rewolucji 1905 roku”, Dziamski zajmuje się warunkami historyczno-społecznymi rozwoju ideologii marksistowskiej w latach 1905—1918 oraz omawia światopoglądowy i ideologiczny charakter marksizmu, a następnie przedstawia historyczne i teoretyczne granice rozwoju społeczeństw klasowych. Dużo uwagi poświęca teorii ruchu masowego, podkreślając zasługi R. Luksemburg, która z teorią spontanicznego rozwoju społecznego łączyła teorię rewolucji proletariackiej. Następnie autor omawia koncepcje rewolucji socjalistycznej w Polsce, których było kilka: 1) zgodnie z teoretycznymi wskazaniem R. Luksemburg usiłowano łączyć walkę o reformy demokratyczne z walką o zwycięstwo rewolucji; 2) SDKPiL ograniczała się do walki z caratem; 3) Polska Partia Socjalistyczna zalecała natomiast prowadzić tylko walkę narodowo-wyzwoleńczą. Ciekawe są również rozważania autora na temat stosunku polskich filozofów marksistów do marksistowsko-leninowskiej teorii narodu, w których zwraca uwagę na pracę M. Horwitza *W kwestii żydowskiej*, wydaną 1907 r., jako na jedną z najciekawszych prób marksistowskiej interpretacji kwestii narodowej w polskiej myśli socjalistycznej.

W rozdziale IV pt. „Filozoficzna myśl marksistowska w Polsce niepodległej”, autor przedstawia ideologiczne i polityczne etapy rozwoju klasowo-rewolucyjnego ruchu robotniczego w latach 1918—1939. Omawia następnie współzależności materializmu dialektycznego i historycznego, teorię rewolucji socjalistycznej i materializmu historycznego, kwestię narodową w publicystyce KPRP i KPP oraz marksistowską filozofię kultury i sztuki. Do ciekawszych rozważań w tym rozdziale należy przedstawiona przez autora obrona materializmu dialektycznego, jaką podejmował w tym okresie S. Rudniański, jeden z najwybitniejszych polskich marksistów okresu międzywojennego, którego zdaniem istniała bardziej rzeczywistość więz marksizmu z materializmem XVIII w. i racjonalizmem, jaki reprezentował Spinoza niż z niemiecką filozofią klasyczną. Potrafił krytycznie ocenić antyracjonalistyczne i „fideistyczne” kierunki filozofii XX w., przede wszystkim intuicjonizm Bergsona oraz pragmatyzm Jamesa i „humanizm” Schillera. Rudniański opowiadał się za leninowską teorią „odbicia” rzeczywistości obiektywnej w poznaniu ludzkim — odbicia traktowanego historycznie. Wskazywał, że przewyciężenie subiektywizmu i agnostycyzmu teoriopoznawczego w marksizmie możliwe było z uwagi na uznanie praktyki za podstawową kategorię filozoficzną. Był równocześnie prekursorem marksistowskiej metody historii filozofii, uważając, że łatwiej jest ją uprawiać ze stanowiska idealistycznego niż materialistycznego.

Szkoda jednak, że autor pomiął tak znaną postać w życiu intelektualnym Polski międzywojennej, jaką był Leon Chwistek, który wykazywał się znajomością filozofii marksistowskiej i mimo pewnych zastrzeżeń przyznawał się do niej, na co wskazywał W. Krajewski¹. Zastrzeżenia te dotyczyły związku marksizmu z heglizmem. Dialektykę marksistowską uważał Chwistek za racjonalną, a jej związek z heglizmem za przypadkowy.

Na szczególnie podkreślenie zasługuje fakt skrupulatnego przestudiowania przez autora licznych źródeł, zwłaszcza dotyczących problemów rozwoju materializmu w Polsce. Uwagę czytelnika zwraca staranne opracowanie not biograficznych, jak również i bibliografii prac, na których oparł się autor.

Bożena Sztumska

PETER BRYANT: *Perception and Understanding in Young Children. An Experimental Approach.* Methuen, London 1974, ss. VIII + 195, cena Ł 2.90.

Książka niewielka, która zaznaczy się jednak w historii psychologii. Autor, wychowanek uniwersytetu w Cambridge, wykłada psychologię eksperymentalną w Oksfordzie. W tym kontekście jest ważne, że pracował u Piageta w Genewie. Daje on nam obecnie syntezę swych wyników eksperymentalnych, zestawionych — z punktu widzenia swojej własnej teorii — z wynikami innych badaczy, w następujących rozdziałach: „Wstęp”, „Stosunki”, „Wnioskowanie”, „Kierunek”, „Położenie”, „Wielkość”, „Liczba”, „Niezmienność”, „Wzrok i dotyk”, „Eksperymenty”.

W rozdziale wstępnym autor formułuje hipotezę, którą w dalszym ciągu książki konfrontuje z wynikami eksperymentów własnych i innych badaczy. Najwięcej można by ją ująć w zdaniu: rozwój psychiczny dziecka postępuje od ocen względnych cech przedmiotów do ocen ich cech bezwzględnych.

Bryant nawiązuje do Helmholtza, którego hipoteza wniosków nieświadomych znalazła się w ostatnim dwudziestoleciu w centrum zainteresowania wielu psychologów, jako jedno ze źródeł probabilistycznej teorii spostrzegania, której najściślejszą postacią jest teoria wykrywania sygnałów. Autor nasz zwraca uwagę, że zdaniem Helmholtza wnioski ukryte w spostrzeżeniach są wnioskami indukcyjnymi. Jeśli jakieś cechy spostrzeżeń sygnalizowały w przeszłości np. rozmieszczenie przedmiotów w trzecim wymiarze, to mając obecnie dane w spostrzeżeniu te cechy, wnioskujemy — sami o tym nie wiedząc — jak rozmieszczone są w trzecim wymiarze przedmioty, które mamy przed sobą, tj. spostrzegamy trzeci wymiar. Dopiero Piaget zauważył, że mogłyby to być wnioski dedukcyjne.

Interpretując Piageta w ten sposób, Bryant zdaje sobie sprawę, że uwzględnia tylko część bardzo wielostronnej teorii mistrza z Genewy. I sam ten jego pogląd przyjmuje. Ale natychmiast przeciwstawia się Piagetowi, tak że możemy tu mówić o trzech kolejnych stadiach tej samej teorii. Ciągłość godna uwagi, skoro psychologia, młoda już nazbyt długo, „częstą modą odmianą się chlubi”.

Jak już wspomniano, zdaniem Bryanta małe dziecko spostrzega tylko

¹ W. Krajewski, *Szkice filozoficzne*, Warszawa 1963, s. 62 n.

cechy względne przedmiotów, dopiero z wiekiem zaczyna spostrzegać cechy bezwzględne. A to jest właśnie kierunek rozwoju przeciwny temu, który przyjmuje Piaget. Nasz autor dowodzi jednak własnymi eksperymentami, że wbrew wynikom Piageta małe dzieci już potrafią wnioskować dedukcyjnie: jeżeli $A > B$ i $B > C$ to $A > C$. Rzecz jasna, że jako podstawa psychologiczna takiego wnioskowania wystarczą względne cechy przedmiotów. Ale uzyskana w ten sposób wiedza o świecie jest pod wielu względami ograniczona. I dlatego dziecko musi z wiekiem zdobyć zdolność spostrzegania cech bezwzględnych. Napisałem „zdobyć zdolność”, bo gdybym napisał „nauczyć się”, przesądzałbym sprawę, którą Bryant pozostawia otwartą.

Tę teorię stosuje autor w kolejnych rozdziałach książki do spostrzegania kierunków, położenia, wielkości, liczby. Następnie dyskutuje sprawę niezmienności liczby. Chodzi tu o wielokrotnie potwierdzoną, a zaskakującą reakcję małych dzieci. Jeśli są dwa szeregi liczmanów jednoznacznie przyporządkowanych, a zatem równie licznych, z czego dziecko zdaje sobie sprawę, to po rozsunięciu jednego z szeregów dziecko odpowiada, że teraz już nie jest tyle samo, a spytane, gdzie więcej, wskazuje szereg dłuższy. Dyskutując wyniki własne i innych badaczy, Bryant wyklucza po kolei hipotezy proponowane dla wytłumaczenia tej zaskakującej reakcji. Rozdział ten może służyć za wzór analizy eksperymentalnej, wypracowanej w kręgu kulturalnym języka angielskiego. Własna hipoteza autora brzmi, że małe dzieci posługują się dwoma kryteriami równości liczb: przyporządkowaniem jednoznacznym — słusznie, oraz niesłusznie stosunkiem długości. W sytuacji omawianej dziecko zmienia zdanie: z trafnego, na mylne.

Brakuje miejsca, aby przedstawić wszystkie eksperymenty Bryanta i jego współpracowników, wykonane dla sprawdzenia jego teorii. Są wśród nich i te, które przedstawił w Warszawie na kongresie poświęconym zagadnieniom uposłedzenia umysłowego w 1971 r. Są bardzo pomysłowe eksperymenty z niemowlętami, które dowodzą, że potrafią one rozpoznać wzrokiem przedmiot, który, nie widząc, miały w ręce (rozdział „Wzrok i dotyk”).

W rozdziale ostatnim Bryant określa swoje stanowisko. I tu uderza jasne sformułowanie metodologii: „Eksperymenty mają miejsce w »ściśle określonych warunkach«. Warunki muszą być ściśle określone, aby eksperymentator miał pewność, że za każdym razem daje to samo zadanie w ten sam sposób, i że wszystkie nieistotne zmienne zostały wykluczone”. Dla mnie brzmi to jak cytaty z mego mistrza w psychologii Mieczysława Kreutza. I nie wątpię, że podpisze się pod tym większość psychologów brytyjskich i amerykańskich. Ale nie Piaget. Jeśli chcemy użyć stworzonej przez niego metody klinicznej, dajmy dziecku jak największą swobodę działania, rzucimy problem, dostarczymy materiału do manipulowania i będziemy się starali iść za jego myślą i tak dobierać dalsze pytania i nowe sytuacje, abyśmy się z dzieckiem zrozumieli. Ta metoda rozwinęła się w kręgu kulturalnym języka francuskiego z rozmowy, jaką lekarz-psycholog prowadzi z pacjentem.

Adam Bardecki

EUGÈNE DUPRÉEL: *L'homme et l'oeuvre*. Colloque de Bruxelles 30,31 mai — 1er juin 1968, Editions de l'Institut de Sociologie de l'Université libre de Bruxelles (równocześnie treść numeru 83—84 *Revue Internationale de Philosophie*), ss. 240.

Książka jest zbiorem prac przedstawionych podczas kolokwium zorganizowanego w Brukseli, dniach 30 V — 1 VI 1968 r., dla uczczenia pamięci zmarłego w 1967 r. wybitnego filozofa belgijskiego, profesora Eugène Dupréela. Zbiór składa się z 18 artykułów, z których jeden — Marcela Barzin, pt. „Discours liminaire” — przedstawia sylwetkę E. Dupréela, a pozostałe są poświęcone różnym tematom jego wielostronnego dorobku naukowego. Poza tym książka zawiera: krótki wstęp, napisany przez prof. Ch. Perelmana, fotografię rzeźby-portretu E. Dupréela (autor rzeźby — Albert Aebly); wyjątki z niewydanych dotąd zapisków E. Dupréela (w wyborze i opracowaniu syna Filozofa — Jana Dupréela, profesora prawa w Uniwersytecie Brukselskim) ujęte w tematy: „Réflexions sur l'art” (s. 5—14) oraz „Réflexions sur la science et la technique” (s. 14—21); bibliografię E. Dupréela za okres 1949—1967, stanowiącą dalszy ciąg bibliografii zamieszczonej w zbiorze rozpraw *Essais Pluralistes*, obejmującej prace okresu 1897—1949.

A oto główne pozycje tomu: 1. Marcel Barzin, *L'esquisse d'une philosophie de Valeurs d'Eugène Dupréel* (s. 26—40); 2. Georges Bastide, *Le pluralisme axiologique d'Eugène Dupréel* (s. 41—59); 3. Daniel Christoff, *Réflexions sur la notion de précarité* (s. 60—65); 4. Jean Paumen, *Eugène Dupréel et les deux philosophies* (s. 66—83); 5. Maria Ossowska, *La contribution d'Eugène Dupréel à la sociologie de la morale* (s. 84—94); 6. Georges Goriely, *Réflexions critiques d'un disciple* (s. 95—103); 7. Henri Janne, *Les principaux apports d'Eugène Dupréel à la théorie sociologique* (s. 104—129); 8. Georges Davy, *Le rapport social est-il le tout de la philosophie de Dupréel?* (s. 130—140); 9. Alfred Sauvy, *Eugène Dupréel, la population et la difficulté créatrice* (s. 141—145); 10. Sylvain De Coster, *Le pluralisme scolaire d'Eugène Dupréel. Hier et Aujourd'hui* (s. 146—155); 11. Tadeusz Kotarbiński, *La philosophie de la technique de Dupréel* (s. 156—166); 12. F. Gonseth, *Le contexte d'ouverture dans la pensée d'Eugène Dupréel* (s. 167—173); 13. P.-M. Schuhl, *Dupréel et Socrate* (s. 174—181); 14. G. Calogero, *Eugène Dupréel et l'histoire de la philosophie ancienne* (s. 182—192); 15. Pierre Aubenque, *De l'humanisme à la métaphysique: Eugène Dupréel et la philosophie grecque* (s. 193—202); 16. Jeanne Croissant, *Dupréel et Protagoras. Une interprétation conventionnaliste du relativisme protagoréen* (s. 203—226); 17. Chaim Perelman: *À propos d'Eugène Dupréel. Contribution à un portrait philosophique* (s. 227—237).

Prace te reprezentują w zasadzie wszystkie główne tematy twórczości naukowej E. Dupréela z zakresu filozofii, socjologii oraz historii filozofii. Te trzy dziedziny wiedzy stanowiły główne jego pole badawcze. Należy jednak podkreślić, że było to — mimo tematycznego zróżnicowania — jedno pole badawcze, ponieważ dorobek naukowy E. Dupréela w zakresie wymienionych dziedzin (a także historii, którą zajmował się głównie w początkowym okresie swojej działalności naukowej) stanowi swoistą jedność.

Nie mogę w tym krótkim omówieniu przedstawić dokładniej wszystkich wymienionych wyżej prac. Rozpatrzę tylko następujące pozycje: 1° — artykuł M. Barzina, poświęcony głównemu dziełu filozoficznemu E. Dupréela, noszącemu tytuł: *L'esquisse d'une philosophie des valeurs*; 2° — artykuł Ch. Pe-

relmana, poświęcony charakterystyce filozofii E. Dupréela; 3° — wszystkie artykuły omawiające poglądy E. Dupréela w zakresie historii filozofii, czyli prace: P.-M. Schuhla, G. Galogero, P. Aubenque'a i pani Jeanne Croissant. Poza tym przedstawię w kilku zdaniach prace autorów polskich: prof. Marii Ossowskiej i prof. Tadeusza Kotarbińskiego.

1. Punkt wstępny artykułu M. Barzina stanowi streszczenie przeprowadzonej przez E. Dupréela krytyki poznania koniecznego. Krytyka ta obejmuje cztery pierwsze rozdziały *L'esquisse d'une philosophie des valeurs* i stanowi rodzaj przygotowania do właściwego wykładu filozofii wartości.

Zdaniem Dupréela poznanie polega na ustaleniu pewnego porządku. W związku z tym poznanie konieczne polegałoby na stwierdzeniu porządku posiadającego moc narzucania się rzeczywistości i determinowania jej struktury. Określiwszy w ten sposób pojęcie poznania koniecznego Dupréel stara się wykazywać, że jest ono ideą złudną. Podstawowy zarzut formułuje w następującej tezie: pojęcie poznania koniecznego opiera się na założeniu, że porządek posiada naturę dynamiczną. Jest to złudzenie, ponieważ porządek (*ordre*) nie ma żadnej mocy narzucania się rzeczywistości i panowania nad nią. Porządek wymaga uzupełnienia przez odpowiedni akt, który nie wywodzi się z niego i którego współdziałanie jest konieczne. Akt jest zawsze niepewny, nieokreślony, zmienny i cechy te przenosi na syntezę *porządku i aktu*, jaką jest — z istoty swojej — poznanie.

Podstawowy nurt argumentacji Dupréela przeciwko koncepcjom poznania koniecznego sprowadza się do krytyki różnych pojęć konieczności wypracowanych i propagowanych w ciągu dziejów myśli filozoficznej. W omawianym artykule M. Barzin referuje krytykę następujących kategorii: oczywistości rozumianej jako nieomyślne kryterium prawdy, konieczności logicznej, konieczności intuicjonistycznej, konieczności substancjalnej i konieczności przyzycznej.

W krytyce konieczności ostatniego rodzaju opiera się Dupréel na pojęciu interwału (*l'intervale*) oddzielającego człony stosunku przyczynowego. Termin ten służy mu następnie do wprowadzenia pojęcia *zarys prawdopodobieństw* (*cadre de probabilités*) i określenia — w oparciu o to pojęcie — własnego poglądu, który nazywa *determinizmem probabilistycznym* i który przeciwstawia determinizmowi ścisłemu. M. Barzin twierdzi, że ten pogląd Dupréela czyni bezprzedmiotową dyskusję nad stanowiącym istotną trudność dla determinizmu ścisłego, zagadnieniem przypadku.

Pojęcie interwału oddzielającego człony relacji (w języku Dupréela — człony porządku) i same relacje (porządki) jedno od drugich pełni w filozofii Dupréela bardzo istotną rolę. Interwał jest bowiem miejscem działania tego składnika świata, który Dupréel nazywa siłą (*force*) i który — jego zdaniem — jest odpowiedzialny za nieokreśloność rzeczywistości i niepewność naszego poznania. Drugim składnikiem rzeczywistości jest porządek. Konieczność przyjęcia tych dwóch dopełniających się składników: *porządku i siły* nazywa Dupréel *pułapem logicznym* (*le plafond logique*). Należy podkreślić, że oba składniki są absolutnie równorzędne.

Omawiane dwa pojęcia wykorzystuje Dupréel przede wszystkim w konstrukcji głównej pozycji swoich poglądów filozoficznych — filozofii wartości. Oto główne tezy tej filozofii w ujęciu M. Barzina: Istnieje wielość porządków. Pojęcie porządku nie posiada swego zaprzeczenia (potoczne pojęcie niepo-

rządki oznacza również pewien porządek, tyle tylko, że mniej wygodny ze względu na nasze cele i działania). Zaczątkiem nowego porządku jest zawsze jakiś porządek wcześniejszy, przez co wykluczona jest możliwość porządku uniwersalnego, będącego systemem wszystkich istniejących porządków. Powstanie porządku jest wynikiem działania siły realizowanego w interwale między nowym porządkiem a porządkiem stanowiącym podstawę jego genezy. Wartości (Valeurs) nie istnieją jako własności rzeczy. Również rzeczy nie istnieją w obiektywnym tego słowa znaczeniu; rzeczy są po prostu wartościami, z czego wynika, że „[...] mieć wartość i być wartością jest absolutnie tym samym”. Wszystkie wartości posiadają dwie cechy podstawowe, które pozornie się wykluczają: spoistość (trwałość — consistance), nietrwałość (niepewność, nietrwałość — précarité).

Pierwsza z tych własności definiuje się w sposób następujący: poznanie nasze dotyczy zawsze jakiegoś porządku, a ponieważ istnieje wielość porządków, przeto jeden i ten sam przedmiot może być członem wielu z nich. Ta przynależność do wielu porządków decyduje o stopniu niezależności członu w tym sensie, że nie musi on ulegać zmianom, jeżeli zmienia się jakiś porządek, którego jest elementem.

Własność druga wiąże się z aktem promocji wartości. Jest to akt oceny i wyboru, a wybór danej wartości nie jest bynajmniej negacją wartości pozostałych. Wartości, z których rezygnujemy na korzyść wartości wybranej są wciąż obecne i działając na naszą świadomość wymuszają w sposób ciągły akty oceny i wyboru, których kierunek nigdy nie jest pewny. Ta niepewność wzrasta w miarę, jak wznosząc się w hierarchii wartości powiększamy zbiór wartości będących przedmiotem rezygnacji, tzn. w miarę wzrostu pola naszej świadomości. Tak więc wraz ze wzrostem spoistości danej wartości rośnie jej chwiejność i niepewność. Szczyt stanowią wartości absolutne: Dobro, Piękno i Prawda. Posiadają one najwyższy stopień spoistości, lecz równocześnie i najwyższy stopień chwiejności. Pierwsza z tych cech polega na zupełnej niezależności od czyichkolwiek interesów lub umownych ustaleń, druga — na tym, że wartość absolutna odwołuje się do jednomyślnej zgody wszystkich umysłów, a ta nie będzie nigdy zrealizowana. Ten apel o powszechną zgodę może być też rozumiany jako apel adresowany do świadomości umysłów najbardziej wybitnych. Należy podkreślić, że powszechna zgoda nie stanowi kryterium Prawdy, Piękna i Dobra. Wartości te mają tylko największą szansę uzyskania na nie powszechnej zgody.

Wprowadzenie wartości absolutnych w strukturę doktryny tak radykalnie relatywistycznej, jak filozofia Dupréela może się wydać zaskakujące i paradoksalne. Należy jednak pamiętać o swoistej interpretacji tych wartości na gruncie omawianych poglądów, zgodnie z którą ich wprowadzenie nie tylko nie powoduje niespójności systemu, ale jest zrozumiałym następstwem jego założeń.

W końcowej części swego artykułu M. Barzin rozpatruje krótko dwa zagadnienia: 1° — do jakiego nurtu dziejów filozofii należą poglądy Dupréela; 2° — które tezy tych poglądów należy uznać za odkrywcze i słuszne?

1° — W związku z pierwszym zagadnieniem autor stwierdza, że nie istnieje — przynajmniej w filozofii współczesnej — żaden kierunek filozoficzny, do którego można by zaklasyfikować adekwatnie poglądy Dupréela. Można co najwyżej umiejscowić je w bardzo ogólnie rozumianym nurcie filozofii działania. Natomiast wszelkie próby zestawienia z kon-

kretnymi doktrynami tego nurtu — np. z filozofią pragmatyzmu lub filozofią Bergsona — dają wynik negatywny.

2° — W ocenie streszczonych poglądów E. Dupréela M. Barzin nie zgadza się z krytyką pojęć konieczności. Odrzuca również pogląd głoszący, że rzeczy nie istnieją w potocznym, obiektywnym tego słowa znaczeniu, lecz są wyłącznie wartościami, czyli istnieją tylko w relacji do umysłu dokonującego aktu oceny. Zastrzeżenie to M. Barzin odnosi tylko do proponowanego przez Dupréela sposobu rozumienia poznawczej sfery ludzkiego stosunku do świata. Sądzi, że Dupréel nie odróżnia dziedziny poznania od dziedziny działania. Jego dociekania filozoficzne dotyczą przede wszystkim tej drugiej dziedziny. W tym zakresie Barzin nie tylko przyznaje Dupréelowi rację, lecz również pionierską rolę w całościowym potraktowaniu tematu.

Przechodząc do oceny artykułu M. Barzina sądzę, że referuje on poglądy Dupréela w sposób poprawny i wyczerpujący. Zastrzeżenie budzi natomiast mało pogłębiona analiza krytyczna tych poglądów. Częściowo jest to usprawiedliwione, zważywszy na okolicznościowy charakter artykułu. Nie można jednak pozostawić bez komentarza twierdzeń, które są fałszywe lub słabo uzasadnione. Przykładem tezy fałszywej (czego autor artykułu nie dostrzegł!) jest następująca formuła podana (u Dupréela na stronie 13, u Barzina na stronie 27) jako zasada niesprzeczności: „ p nie może implikować q i nie- q ”. Taka implikacja rzeczywiście nie może zachodzić, ale tylko przy założeniu, że p jest prawdą. Poważne zastrzeżenia budzi też twierdzenie (jedno z podstawowych w filozofii Dupréela), że istnieje wielość rozmaitych porządków, lecz nie istnieje ich system, czyli porządek uniwersalny. W uzasadnieniu tego twierdzenia zawarty jest błąd *petitio principii*. Tkwi on mianowicie w dogmatycznie przyjętej przesłance, że każdy porządek musi się wywodzić z innego porządku.

Dupréel przeciwstawia się poglądom, które nazywa filozofią klasyczną. Jego wywody świadczą jednakże, że upraszcza on to pojęcie, ograniczając jego zakres do nurtu platońskiego. Wpływy platońskie w jego formacji filozoficznej, a szczególnie w rozumieniu dziejów filozofii są zresztą bardzo widoczne. To samo można powiedzieć o poważnym zespole uczniów Dupréela, w tym również o autorze omawianego artykułu, który wyraźnie deklaruje platoński sposób rozumienia praw przyrody (s. 38).

Poglądy Dupréela są niewątpliwie bardzo dyskusyjne. Są jednakże bardzo ciekawe i oryginalne. Spotykamy w nich niezmiernie interesującą syntezę (nie kompilację!) inspiracji pochodzących z tak wydawałoby się przeciwstawnych źródeł: filozofii Platona, filozofii Hegla i relatywizmu Protagorasa!

2. Artykuł Ch. Perelmana stanowi zwięzłą próbę spojrzenia na całość filozofii E. Dupréela uwzględniającą również problem genezy tej filozofii, jej związki z innymi poglądami oraz kierunki ewentualnych wpływów. Na początku autor podkreśla, bardzo słusznie, wpływ socjologii na treść i rozwój poglądów filozoficznych Dupréela. Wpływ ten wiąże się nie tylko z odpowiednimi zainteresowaniami Dupréela, lecz również z brukselskim środowiskiem socjologicznym, z którym filozof pozostawał w bardzo żywym kontakcie i które stanowiło ważne źródło inspiracji nie tylko dla jego prac socjologicznych, lecz również filozoficznych. Można powiedzieć, że filozofia Dupréela wyrasta w znacznej mierze z jego refleksji socjologicznej. Wpływ tej refleksji widoczny jest szczególnie: w pluralistycznej wizji świata i poznania (pluralizm porządków, pluralizm wartości, pluralizm świadomości); w doktrynie

indywidualistycznej, będącej istotnym składnikiem filozofii moralnej E. Dupréla, oraz — związanej z tymi poglądami — koncepcji konwencjonalizmu społecznego.

Na szczególne wyróżnienie zasługuje oryginalna koncepcja indywidualizmu, radykalnie różna — co autor artykułu wyraźnie podkreśla — od pesymistycznej koncepcji samotniczego indywidualizmu głoszonej przez filozofię egzystencjalistyczną. Indywidualizm Dupréla jest zdefiniowany przez fakt uwikłania jednostki ludzkiej w wielu różnych relacji społecznych i — w konsekwencji — przez jej przynależność do różnych grup społecznych. Ta przynależność do wielu grup społecznych czyni jednostkę względnie niezależną od każdej z ich, staje się podstawą jej wolności i stwarza jej możliwość wypracowania własnego ideału moralnego. Niezależność jednostki rośnie w miarę wzrostu stopnia zróżnicowania społeczeństwa. Jednostka osiąga swój szczyt niezależności, kiedy określa swój ideał moralny przez wartości absolutne: Prawdę, Dobro i Piękno*.

Perelman widzi w tej filozofii podstawę do określenia roli retoryki jako swoistej logiki filozofów. Dupréel sam nie dostrzegł związku między swoimi poglądami filozoficznymi a retoryką, co — zdaniem autora omawianego artykułu — jest dziwne tym bardziej, że poświęcił on w swoich pracach wiele uwagi filozofii Protagorasa i uważał się za kontynuatora jego myśli. Dupréel uznał jednakże rolę retoryki, jako teorii argumentacji, po ukazaniu się odpowiednich prac Perelmana.

W swoich poglądach na istotę filozofii, Dupréel wprowadza i wielokrotnie podkreśla rozróżnienie między filozofiami krytycznymi (*philosophies critiques*) i filozofiami budującymi (*philosophies edifiantes*). Filozofia pierwszego typu wyróżnia wartość prawdy i w jej świetle rozpatruje wszystkie pozostałe wartości, natomiast filozofia budująca nastawia się w pierwszym rzędzie na wartości działania, jest przede wszystkim filozofią moralną. Rozpatrując to rozróżnienie Perelman sądzi, że jest ono dla myśli Dupréla mniej istotne niż rozróżnienie między filozofią opisową (*descriptive*) i filozofią rewizjonistyczną (*révisioniste*), przeprowadzone przez P. F. Strawsona w książce pt. *Individuals*. Pierwsza wychodzi z ustaleń zdrowego rozsądku, druga — przeciwstawiając prawdę opinii — wypracowuje system wartości przeciwstawnych do tych, które ustalił zdrowy rozsądek. Reprezentantem filozofii deskryptywnej jest Arystoteles, zaś typowymi przedstawicielami filozofii rewizjonistycznej są Platon i Nietzsche. Perelman w zasadzie gotów jest utożsamić oba rozróżnienia, przyjmując: po pierwsze, że pojęcie prawdy w oparciu o które Dupréel wyróżnia filozofię krytyczną nie pokrywa się z pojęciem prawdy, jakim operują nauki szczegółowe, oraz — po drugie, że sam Dupréel miał wątpliwości co do rozdzielania aspektu teoretycznego i praktycznego filozofii.

Kończąc uwagi o artykule Perelmana, pragnę zaznaczyć, że uwzględniają one tylko najważniejsze rozpatrzone przez niego zagadnienia. Są to równocześnie zagadnienia dla ogólnej charakterystyki filozofii Dupréla najbardziej istotne. Autor artykułu dokonał trafnie ich wyboru oraz przedstawił odpowiednie poglądy w sposób jasny i z doskonałym znawstwem myśli Dupréla. Perelman jest w dużej mierze kontynuatorem tej filozofii, a swoją teorię argumentacji uważa za jej metodologiczne uzupełnienie.

* Należy pamiętać, że terminy te mają w filozofii Dupréla swoiste znaczenie.

3. Jako historyk filozofii zajmował się Dupréel głównie starożytną filozofią grecką. Jego prace z tego zakresu zyskały duży rozgłos w świecie. Najważniejsze są dwie książki: *La légende socratique et les sources de Platon* (Bruxelles 1922) oraz *Les sophistes* (Neuchatel 1948). Pierwsza poświęcona jest krytyce tradycyjnych poglądów na filozofię sofistów, na osobę Sokratesa i jego rolę w dziejach filozofii, a także na rolę Platona i problem genezy arystotelizmu; należy niewątpliwie do najbardziej kontrowersyjnych dzieł w całej dotychczasowej historiografii filozoficznej. Książka o sofistach stanowi próbę rekonstrukcji myśli filozoficznej Protagorasa, Gorgiasza, Prodyka i Hipiasza.

Wymienione wyżej artykuły rozpatrujące poglądy Dupréela z zakresu historii filozofii uwzględniają głównie *Legendę sokratyczną*. I tak P. M. Schuhl stwierdza w swoim artykule, że książka ta, mimo bardzo surowej krytyki, okazała się dziełem bardzo wartościowym i to nie tylko w roli źródła inspiracji naukowej, lecz również ze względu na doniosłe odkrycia. Do tych ostatnich należą między innymi: 1° — wykazanie wartości tekstu *Dissoi lógoi* jako źródła historyczno-filozoficznego będącego ważną podstawą dla rekonstrukcji filozofii sofistów i ich wpływu na twórczość Platona; 2° — oryginalny pogląd na tzw. dialogi pseudoplatońskie, ocena ich jako źródeł oraz oryginalną hipoteza dotycząca chronologii dzieł Platona; 3° — krytyka źródeł, na których opiera się tradycyjna historiografia starożytnej myśli greckiej, a przede wszystkim tych, które dotyczą tzw. szkół sokratycznych; 4° — zwrócenie uwagi na istotne wartości, dla historiografii filozoficznej okresu, źródeł takich, jak dialogi Aischinesa i utwory teatralne, a przede wszystkim komedie; 5° — oryginalna próba rozwiązania problemu tzw. dialogów kłopotliwych ze względu na zagadnienie chronologii dzieł Platona (np. Hipiasz Większy — dialog sokratyczny, w którym jednakże pojawia się teoria Idei). To oczywiście tylko przykłady — zdaniem autora artykułu — wartościowych treści zawartych w omawianej książce. Naturalnie, zawiera ona również tezy, z którymi nie można się zgodzić. Za taką tezę uważa Schuhl przede wszystkim radykalną negację historyczności tego wszystkiego, co o Sokratesie pisze Platon w swoich dialogach. Autor artykułu nie zgadza się z zanegowaniem autentyczności procesu i śmierci Sokratesa.

G. Calogero podkreśla wielką wartość poznawczą obu wymienionych wyżej książek Dupréela, a *Legendę sokratyczną* nazywa arcydziełem, jednakże w jego artykule przeważają momenty polemiczne. Autor zgadza się, że wiele szczegółów z życia Sokratesa należy uznać za niepewne. Uważa za doniosłe podkreślenie konieczności bardziej krytycznej oceny źródeł, szczególnie tych, na których opierają się rekonstrukcje doktryn wcześniejszych okresów starożytnej filozofii greckiej. Zgadza się z krytyczną oceną informacji historycznych Arystotelesa i twierdzi, że to, co zgodnie z tymi informacjami przypisywano Sokratesowi, mianowicie naukę o pojęciach ogólnych oraz odkrycie metody indukcyjnej, mogło rzeczywiście — przynajmniej częściowo — pochodzić od sofistów. Jednakże kategorycznie odrzuca tezę o rzekomej nieantyczności postaci Sokratesa znanej z dialogów Platona. Nie zgadza się też z poglądem, że prekursorem i właściwym twórcą doktryny znanej pod nazwą intelektualizmu moralnego był sofista Prodyk. Ten ostatni zajmował się dystynkcjami werbalnymi (analogicznie jak to czyni współczesna filozofia analityczna), interesował się sposobami mówienia o rzeczach, podczas gdy Sokratesa interesowały rzeczy same. Spośród sofistów najbliższy był Sokra-

tesowi — zdaniem Calogero — nie Prodyk, lecz Gorgiasz, mianowicie przez swój antyformalizm. Autor artykułu podkreśla jednak, że w tym, co dla filozofii Sokratesa było najbardziej istotne nie miał on prekursorów. Chodzi o powoływanie się na dobro najwyższe — to megiston agaton jako na zasadę absolutną wszelkiego dialogu i życia moralnego.

P. Aubenque podejmuje postawiony przez Dupréela problem związku między humanizmem sofistów a filozofią Arystotelesa. Autor artykułu nie zgadza się z tezą Dupréela pomniejszającą rolę Sokratesa i Platona jako oryginalnych myślicieli i prekursorów arystotelizmu. Krytycznie też ocenia rekonstrukcje doktryn starożytnych (np. filozofii Hippiasza) oparte na niedostatecznych — jego zdaniem — źródłach. Przyznaje jednakże Dupréelowi poważne odkrycia metodologiczne w odczytywaniu dzieł Platona, a przede wszystkim zgadza się z tezą o wpływie sofistów na kształtowanie się późniejszych wielkich doktryn filozoficznych, do których należy również metafizyka Arystotelesa. Wśród zasług sofistów dla rozwoju filozofii i nauki najbardziej godne podkreślenia jest — zdaniem Aubenque'a (i Dupréela!) — dostrzeżenie roli człowieka jako podmiotu poznającego i tworzącego warunki wzajemnego komunikowania się umysłów ludzkich. Bez środków komunikowania się nauka jest niemożliwa. Dupréel słusznie więc podkreśla zasługi sofistów jako tych, którzy — przeciwstawiając się ontologii eleatów i filozofii pierwszych fizyków — zajęli się filozofią języka i społeczno-podmiotowymi warunkami ludzkiego poznania. Szczególną rolę odegrał Gorgiasz przez swoją radykalną negację ontologii eleackiej. P. Aubenque zgadza się w tym punkcie całkowicie z Dupréelem i twierdzi, że Gorgiasz dał początek nowej ontologii. Ontologia ta rozumie byt tylko poprzez ustalenia słowno-językowe, a więc wyłącznie jako podstawę jednoznaczności ludzkiej mowy, jako „[...] miejsce, w którym łączą się ludzkie wypowiedzi...” Taki charakter posiada — zdaniem autora artykułu — ontologia Arystotelesa, która jest „aksjomatyką komunikowania się umysłów” (s. 201).

Tezę o konwencjonalistycznym charakterze ontologii Arystotelesa należy raczej uznać za dyskusyjną, ale nie do niej sprowadza się problem związku między sofistami i arystotelizmem. Nie jest też chyba słuszne — w rozpatrywaniu tego związku — wyróżnianie roli Gorgiasza. Rola ta sprowadza się w zasadzie do samego postawienia problemu tzw. nauki (sztuki) pierwszej (dla Gorgiasza była nią retoryka, dla Arystotelesa — jak wiemy — metafizyka). Sam Dupréel widzi wśród prekursorów Arystotelesa przede wszystkim Hippiasza z Elidy. Warto może zauważyć, że pogląd ten przejął i pogłębił polski historyk filozofii starożytnej B. Wiśniewski. W swojej pracy pt. *L'influence des sophistes sur Aristote, Épicure, stoiciens et sceptiques* („Archiwum Filologiczne”, t. 13, Wrocław 1966) Wiśniewski twierdzi, że Hippiasz wpłynął na filozofię Arystotelesa głównie przez swoją teorię wielości bytów oraz przez tezę o istnieniu bytów przeciwstawnych. Pierwszy z tych poglądów leży — jego zdaniem — u podstaw Arystotelesowskiej teorii ruchu. Teza druga wiąże się z postawionym — zdaniem Wiśniewskiego — przez Hippiasza problemem wyraźnego rozróżniania rzeczy. Rozróżnianie takie ma się opierać na poznaniu natury każdej rzeczy. Wiśniewski twierdzi, że w ścisłym związku z tymi poglądami pozostaje koncepcja definicji przez rodzaj i różnicę gatunkową oraz arystotelesowska teoria kategorii.

Ostatni z serii artykułów historyczno-filozoficznych — praca pani Jeanne

Croissant — rozpatruje związki między filozofią Protagorasa i poglądami Dupréela. Związki te mają podwójny aspekt. Z jednej strony chodzi tu o związek prekursorstwa. Dupréel uważa Protagorasa za swego poprzednika, a jako zasadnicze punkty zbieżne obu filozofii wymienia głównie akcenty antymetafizyczne oraz podkreślanie socjologicznych podstaw myślenia filozoficznego. Z drugiej strony, własna filozofia Dupréela miała istotny wpływ na jego interpretację poglądów Protagorasa. Dupréel interpretuje relatywizm Protagorasa konwencjonalistycznie, przeciwstawiając się subiektywistycznej interpretacji platońskiej oraz interpretacji generycznej Gomperza. Autorka artykułu poświęca sporo uwagi konfrontacji dupréelowskiego rozumienia filozofii Protagorasa z tradycyjną krytyką tej filozofii. Szczególnie interesująca jest dokonana przez nią pod tym kątem analiza odpowiednich tekstów Arystotelesa.

Zbieżności poglądów Protagorasa (interpretowanych konwencjonalistycznie) i Dupréela nie oznaczają bynajmniej tożsamości obu filozofii. Sam Dupréel podkreślał bardzo istotne różnice między własnymi poglądami a nauką swego greckiego poprzednika. Pani Croissant poświęca dużo uwagi analizie tych różnic. Oto niektóre z nich: konwencjonalizm Protagorasa zakłada, jako swoją podstawę, jedną tylko wartość, mianowicie pożyteczność, jest więc pragmatyzmem; konwencjonalizm Protagorasa ogranicza się tylko do dziedziny działania, ignoruje ideę prawdy, nie jest więc konwencjonalizmem epistemologicznym; Protagoras nie rozróżnia moralności i prawa (ignorując tym samym inspiracyjną rolę etyki dla norm stanowionych), głosi zgodność z ustalonymi regułami, jego poglądy socjologiczne są wizją wyłącznie społeczeństwa zamkniętego. Wszystkie te poglądy różnią się radykalnie od odpowiednich tez filozofii Dupréela. Zdaniem autorki artykułu różnice te wynikają w znacznej mierze z dystansu czasowego oraz ze związanej z tym dystansem różnicy w dorobku szeroko rozumianej kultury, z którego mogli korzystać obaj filozofowie.

Artykuł J. Croissant należy do najlepiej napisanych pozycji omawianego tomu.

4. Lista pozycji składających się na ten tom zawiera — jak pamiętamy — dwie prace autorów polskich: artykuł prof. M. Ossowskiej oraz artykuł prof. T. Kotarbińskiego. Zgodnie z zapowiedzią przedstawię teraz w kilku zdaniach obie prace.

Artykuł prof. Ossowskiej traktuje o filozofii moralnej Dupréela. Autorka jest znawcą pism etycznych tego myśliciela, a przede wszystkim jego *Traktatu o moralności* (napisała wstęp do polskiego wydania tego dzieła). W omawianym artykule podkreśla zwłaszcza socjologiczne podstawy poglądów Dupréela w zakresie filozofii moralnej: rolę czynników demograficznych, rolę czynników klasowych, wpływ rozwoju techniki, rolę konfliktów międzyosobniczych i międzygrupowych. W analizie socjologicznych podstaw moralności, prof. Ossowska przyznaje Dupréelowi nie tylko pozycję wybitną, lecz również pionierską. Podkreśla dużą oryginalność jego poglądów i znakomite walory kształcające *Traktatu o moralności* (również w tych jego punktach, które należy uznać za bardzo kontrowersyjne).

Autorka rozpatruje głównie następujące tematy filozofii moralnej Dupréela: Warunki określenia czynu jako moralnie chwalebного lub jako moralnie nagannego, podział cnót na tzw. dobroczynne (vertus de bienfaisance) i dekoracyjne (vertus d'honneur) oraz problem etapów rozwojowych świadomości moralnej grup społecznych i osób ludzkich. Artykuł stanowi

związła, lecz wystarczająco pogłębioną prezentację odpowiednich poglądów Dupréela.

Prof. Kotarbiński zajmuje się w swoim artykule tzw. filozofią techniki zawartą w tekstach Dupréela, a szczególnie w *Traktacie o moralności*, w *Sociologie générale* oraz w *Pragmatologii*. Przedmiotem poszukiwań autora artykułu są ogólne reguły działania. Dokonawszy analizy przykładów takich reguł (np. reguł związanych z problematyką ludzkich konfliktów) oraz odpowiednich kontekstów teoretycznych, prof. Kotarbiński zalicza Dupréela do prakseologów, mimo że nie napisał on *expressis verbis* żadnej rozprawy poświęconej tej dziedzinie wiedzy.

Kończąc te uwagi zdaję sobie sprawę, że nie są one adekwatne w stosunku do treści omawianego tomu. Ponad połowa zawartych w nim artykułów nie została rozpatrzona, co nie znaczy, że uważam je za mało ciekawe. W sumie zbiór ten należy uznać za pozycję bardzo wartościową i można go określić jako pierwszą pełną prezentację wielostronnego dorobku naukowego E. Dupréela.

Tadeusz Kwiatkowski

Autoreferaty z odczytów i wykładów

TADEUSZ KUBIŃSKI: Pewna hierarchia nieskończona modalnych logik zmiany. (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Odczyt we Wrocławiu, 23 V 1974).

I. UWAGI WSTĘPNE. Niech dany będzie pewien niepusty zbiór zdarzeń. Możemy przyjąć, że każde zdarzenie tego zbioru znajduje się bądź w fazie wyjściowej, bądź w fazie pośredniej, bądź w fazie końcowej. Niech t_0 będzie ustalonym punktem czasowym. Jeśli zdarzenie p z ustalonego zbioru zdarzeń znajduje się w fazie wyjściowej zarówno przed chwilą t_0 , jak też po chwili t_0 , to mówię, że zdarzenie p trwa w fazie wyjściowej. Ten fakt zapisuję następująco: 11pp. Wyrażenia 22pp i 33pp mówią odpowiednio, że p trwa w fazie pośredniej oraz że trwa w fazie końcowej zarówno przed, jak też po chwili t_0 . Wyrażenie postaci 31pp mówi, że zdarzenie p do chwili t_0 znajduje się w fazie końcowej, a od chwili t_0 w fazie wyjściowej. 31pp opisuje więc powrót zdarzenia p z fazy końcowej do fazy wyjściowej. Przykładem zmiany opisanej przez 31pp może być ruch piłki, która odbiwszy się o ścianę pionową wraca do miejsca, z którego ją wyrzucano.

Mówić będę, że wyrażenia postaci 11pp, 22pp, 33pp opisują trwanie, podczas gdy wyrażenia postaci 12pp, 23pp, 32pp, 21pp opisują zmiany częściowe. Wyrażenia postaci 13pp oraz 31pp opisują zmiany całkowite. Zmiany opisane przez 12pp, 13pp i 23pp nazywam progresywnymi, a zmiany opisane przez 21pp, 31pp i 32pp — zmianami regresywnymi. Ta terminologia wydaje się naturalna w świetle uwag przedstawionych powyżej.

Rozważania powyższe można w sposób naturalny uogólnić. Niech n będzie dowolną liczbą naturalną większą od 1. Rozważać możemy zbiór niepusty zdarzeń, z których każde bądź trwa w którejś z n faz, bądź przechodzi z jednej fazy do innej. Zdania proste opisujące trwanie danego zdarzenia (w ustalonej fazie, przed i po wybranej chwili t_0) są postaci 11pp, 22pp, ... $nnpp$. Zdania proste zaś, opisujące zmiany całkowite, mają postać 1 n pp oraz n 1pp. Jeśli operatorem liczbowym nazwiemy układ dwóch nazw liczb ij , gdzie $1 \leq i, j \leq n$, to do opisanego trwania i zmian w rozważanym teraz zbiorze zdarzeń potrzeba n^2 operatorów liczbowych. Jeśli $i < j$, to zdania postaci $ijpp$ opisują zmiany progresywne; jeśli zaś $i > j$, to wyrażenia postaci $ijpp$ opisują zmiany regresywne. Spośród n^2 operatorów liczbowych n służy więc do zaznaczania trwania danego zdarzenia, 2 operatory wskazują na zmiany całkowite, a $n^2 - (n + 2)$ na zmiany częściowe. $(n^2 - n)/2$ operatorów wiąże się ze zmianami progresywnymi. Tyleż operatorów zaznacza zmiany regresywne. Gdy $n = 2$, tzn. w przypadku granicznym, istnieją cztery operatory liczbowe. Dwa z nich, a mianowicie 11 i 22 służą do zaznaczania trwania, podczas gdy dwa pozostałe, tzn. 12 i 21, są związane ze zmianami całkowitymi.

Rozważane poniżej modalne logiki zmiany $JMLC_n$ respektują fakt istnienia zmian regresywnych. Zdarzają się sytuacje, w których zmian takich nie ma. Jeśli np. zmiana progresywna całkowita polega na tym, że pocisk wyrzucony zostaje przez wyrzutnię, trafia do celu i ulega zniszczeniu, to zmiany w kierunku odwrotnym, a więc regresywnej (od zniszczenia pocisku do powrotu do wyrzutni) oczywiście nie ma. Opisane poniżej modalne logiki zmiany $JMLC_n$ mówią więc o pewnych specjalnych typach zmian występujących w świecie. O logikach zmiany, nie uwzględniających zmian regresywnych, mowa będzie w rozdziale końcowym.

Logiki zmiany stanowią podstawę logiki norm. Normy mówią bowiem o obowiązkach lub uprawnieniach określonych osób. Obowiązki i uprawnienia wiążą się z działaniami, a działania łączą się zawsze z przeprowadzaniem zmian. Koncepcja budowy logiki norm w oparciu o logikę zmiany pochodzi od G. H. von Wrighta i jest zrealizowana w monografii *Norm and Action* tego autora. Przedstawiona tam logika zmiany jest logiką niemodalną.

II. ALFABETY I JEZYKI. Niech n będzie liczbą naturalną większą od 1. Alfabet $JMLC_n$ jest zbiorem złożonym z następujących wyrażań: 1. zdań prostych postaci p_m , gdzie m jest dowolną liczbą naturalną, 2. operatorów liczbowych postaci i_j , gdzie $1 \leq i, j \leq n$, 3. alternatywy $\vee$, koniunkcji $\wedge$, negacji $\neg$, znaku możliwości M , 4. nawiasów (oraz). Elementy alfabetu nazywają się literami. W zdaniu prostym postaci p_m nazwę m nazywam wskaźnikiem tego zdania.

Formułami atomowymi $JMLC_n$ są wyrażenia postaci ijp_r . Jeśli q jest równe r , to formułę atomową nazywam formułą elementarną $JMLC_n$.

Język $JMLC_n$ jest to najmniejszy zbiór zawierający wszystkie formuły atomowe $JMLC_n$, zamknięty ze względu na ujmowanie wyrażań w nawiasy, łączenie wyrażań alternatywą i koniunkcją oraz poprzedzanie wyrażań negacją i znakiem możliwości.

Elementy $JMLC_n$ nazywają się formułami. Formuły, w których choć raz występuje litera M , nazywają się modalnymi. Formuły niemodalne są to formuły, w których litera M nie występuje. Jeśli Φ jest formułą, a formuła Ψ powstaje z Φ przez usunięcie skończonej ilości kolejnych liter z prawej lub z lewej strony, to mówię, że Ψ jest częścią Φ . Ψ jest częścią niewłaściwą Φ , gdy powstaje z Φ przez puste usunięcie liter, tzn. Φ oraz Ψ są równokształtne.

Jeśli $1 < k < m$, to $JMLC_k$ jest podzbiorem właściwym $JMLC_m$. Ciąg $JMLC_2, JMLC_3, \dots$ jest więc ciągiem monotonicznym rosnącym.

Niech $i_1 \dots i_j$ będzie ciągiem rosnącym liczb naturalnych. Koniunkcją elementarną nazywam koniunkcję skończonej ilości formuł elementarnych. Koniunkcją elementarną sprzężoną z ciągiem rosnącym $i_1, \dots, i_j$ nazywam koniunkcję j formuł elementarnych o własności następującej: r -ty czynnik koniunkcji ($1 \leq r \leq j$) jest zdaniem prostym o wskaźniku i_r . Alternatywą regularną jest alternatywa skończonej ilości koniunkcji elementarnych. Alternatywę regularną nazywam alternatywą kanoniczną, jeśli istnieje taki ciąg rosnący liczb naturalnych, że w alternatywie tej występują wszystkie koniunkcje elementarne z tym ciągiem sprzężone.

Niech r będzie różne od s . Niech dalej wyrażenie $b(i, j, r, s)$ będzie skrótem alternatywy wszystkich koniunkcji elementarnych języka $JMLC_n$ postaci $ikp_r \wedge mjp_s$, gdzie $1 \leq k, m \leq n$. (Porządek składników alternatywy jest

dowolny, lecz ustalony. Ta sama uwaga odnosi się do alternatyw omawianych poniżej).

Niech $a(i,j,r)$ skraca alternatywę złożoną z wszystkich formuł elementarnych postaci $kmp_r p_r$, gdzie operator liczbowy km jest różny od operatora liczbowego ij . Niech $A(r)$ skraca alternatywę języka $JMLCn$ złożoną z wszystkich formuł elementarnych postaci $kmp_r p_r$, gdzie $1 \leq k, m \leq n$. Niech F_a skraca koniunkcję $1p_1 p_1 \wedge 12p_1 p_1$. LM-ciągami nazywam każdy ciąg, w którym na przemian występują litery ∞ oraz M , oraz który kończy się negacją ∞ . LM-ciągi rozpoczynają się bądź literą ∞ , bądź literą M .

III. REGUŁY PRZEKSZTAŁCANIA. Poniżej scharakteryzowane reguły przekształcania pozwalają doprowadzić w skończonej ilości kroków każdą formułę języka $JMLCn$ do pewnej alternatywy regularnej, a więc pewnej formuły niemodalnej.

Niech Φ oraz Ψ będą dwiema formułami języka $JMLCn$. Mówię, że Φ i Ψ są n -równosilne, gdy spełniony jest jeden z poniższych warunków, zwanych regułami:

(rb) częścią Φ jest formuła atomowa $ijp_r p_s$, gdzie r jest różne od s , a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie w co najmniej jednym miejscu formuły $ijp_r p_s$ przez alternatywę $b(i,j,r,s)$;

(ra) częścią Φ jest formuła $\infty ijp_r p_r$, a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie w co najmniej jednym miejscu formuły $\infty ijp_r p_r$ przez alternatywę $a(i,j,r)$;

(rt) częścią Φ jest formuła Φ_0 , formuła $(\Phi_0 \vee \infty \Psi_0) \wedge (\infty \Phi_0 \vee \Psi_0)$ jest podstawieniem tautologii klasycznego rachunku zdań, a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie w co najmniej jednym miejscu Φ_0 przez formułę Ψ_0 ;

(rk) częścią Φ jest formuła Φ_0 , a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie w co najmniej jednym miejscu Φ_0 przez pewną koniunkcję $\Phi_0 \wedge A(i)$;

(RMM) częścią Φ jest formuła $M \dots M \Phi_0$ (w której litera M występuje k -krotnie, gdzie k jest większe od 1), a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie $M \dots M \Phi_0$ w co najmniej jednym miejscu przez formułę $M \Phi_0$;

(RMA) częścią Φ jest formuła $M(\Phi_0 \vee \Psi_0)$, a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie w co najmniej jednym miejscu $M(\Phi_0 \vee \Psi_0)$ przez alternatywę $M \Phi_0 \vee M \Psi_0$;

(RE) α jest LM-ciągami, w którym występuje parzysta ilość negacji oraz częścią Φ jest formuła $\alpha M \Phi_0$, a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie w co najmniej jednym miejscu $\alpha M \Phi_0$ przez $M \Phi_0$;

(RO) α jest LM-ciągami, w którym występuje nieparzysta ilość negacji oraz częścią Φ jest formuła $\alpha M \Phi_0$, a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie w co najmniej jednym miejscu $\alpha M \Phi_0$ przez formułę $\infty M \Phi_0$.

Regułę (rb) nazywam *regułą elementaryzacji*. Pozwala ona bowiem przejść do alternatywy koniunkcji, w których występują wyłącznie formuły elementarne.

Regułę (ra) nazywam *regułą rugowania negacji*. Pozwala bowiem na usuwanie negacji z pewnych kontekstów.

Regułę (rt) nazywam *regułą tautologii*. Pozwala bowiem zastąpić formułę formułą jej równoważną na gruncie klasycznego rachunku zdań.

Regułę (rk) nazywam *regułą nowego czynnika*. Pozwala bowiem na wprowadzenie nowego zdania prostego.

Regułę (RMM) nazywam *regułą redukcji M*.

Regułę (RMA) nazywam *regułą rozdzielności*.

Reguły (RE) oraz (RO) nazywam *regułami łącznej redukcji M oraz ∞* .

Niech Φ będzie formułą niemodalną. Jeśli od Φ można przejść do pew-

nej alternatywy kanonicznej przez stosowanie skończoną ilość razy reguł (rb) (ra), (rt) i (rk), to Φ nazywam *tezą niemodalną*.

Dwie formuły Φ i Ψ nazywam *M-równosilnymi*, gdy Φ i Ψ są *n-równosilne* lub zachodzi jedna z dwóch poniższych możliwości:

(RF) częścią Φ jest formuła $M\Phi_0$, formuła $\sim\Phi_0$ jest *tezą niemodalną*, a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie w co najmniej jednym miejscu $M\Phi_0$ przez formułę Fa ;

(RV) częścią Φ jest formuła $M\Phi_0$, formuła $\sim\Phi_0$ jest formułą *niemodalną*, która nie jest *tezą niemodalną*, a Ψ powstaje z Φ przez zastąpienie w co najmniej jednym miejscu $M\Phi_0$ przez $A(1)$.

Reguły (RF) i (RV) nazywam *regułami rugowania formuł niemodalnych*.

Podane powyżej zdania (rb)–(RV) nazywam *regułami przekształcania*.

IV. CIĄGI NORMALNE FORMUŁ. MODALNE LOGIKI ZMIANY $MLCn$.

Z określenia reguł przekształcania wynika, że każdej formule Φ_0 języka $JMLCn$ można przyporządkować ciąg skończony formuł $\Phi_0, \Phi_1, \dots, \Phi_k$ o własnościach następujących: 1. Φ_k jest formułą *niemodalną* języka $JMLCn$, 2. dla $0 \leq i < k$ formuła Φ_i jest *M-równosilna* formule Φ_{i+1} . Ciąg $\Phi_0, \dots, \Phi_k$ nazywam *ciągiem normalnym formuły Φ_0* . Tej samej formule języka $JMLCn$ można przyporządkować większą ilość ciągów normalnych. Można wykazać, że bądź wszystkie ostatnie wyrazy tych ciągów są *n-równosilne* alternatywom kanonicznym, bądź żaden ostatni wyraz nie jest *n-równosilny* takiej alternatywie.

Formułę Φ języka $JMLCn$ nazywam *tezą modalnej logiki zmiany $MLCn$* , gdy wszystkie ciągi normalne tej formuły kończą się formułami *niemodalnymi n-równosilnymi* alternatywom kanonicznym. Logika $MLCn$ jest więc zbiorem wszystkich swych tez. Żadna z logik $MLCn$ nie jest teorią aksjomatyczną.

Łatwo sprawdzić, że jeśli k oraz m są różnymi liczbami naturalnymi większymi od 1, to logiki $MLCk$ oraz $MLCm$ krzyżują się. I tak np. każda formuła postaci $11p_1p_1 \vee 12p_1p_1 \vee 21p_1p_1 \vee 22p_1p_1$ jest *tezą $MLC2$* , nie jest zaś *tezą* dowolnej logiki $MLCm$, gdzie m jest większe od 2. Formuła postaci $11p_1p_1 \vee 12p_1p_1 \vee 13p_1p_1 \vee 22p_1p_1 \vee 23p_1p_1 \vee 21p_1p_1 \vee 31p_1p_1 \vee 32p_1p_1 \vee 33p_1p_1$ jest *tezą* logiki $MLC3$, nie jest jednak *tezą* żadnej z logik $MLCm$, gdzie m jest różne od 3, a większe od 1.

Wszystkie logiki $MLCn$ są rozstrzygalne. Metody rozstrzygnięcia dostarczają powyżej przedstawione reguły przekształcania.

Wszystkie logiki $MLCn$ są niesprzeczne, tzn. nie ma w nich dwóch tez postaci Φ oraz $\sim\Phi$. Każda z tych logik ma bowiem modele, które zostaną opisane poniżej, a które nazywać będą rozszerzeniami n^2 stopnia.

Niech Φ należy do języka $JMLCn$. Niech $L\Phi$ skraca formułę $\sim M \sim \Phi$. $L\Phi$ czyta się: Φ jest konieczne. Łatwo sprawdzić, że *tezą $MLCn$* jest każda formuła $LA(i)$, gdzie i jest dowolną liczbą naturalną. Każda taka formuła mówi, że konieczna jest alternatywa zdarzeń opisanych przez wszystkie formuły elementarne z tym samym zdaniem prostym, należące do $JMLCn$.

Tezą $MLCn$ jest też każda formuła postaci $Mijp_kp_k$, gdzie k jest dowolną liczbą naturalną, a $1 \leq i, j \leq n$. Takie tezy mówią, że możliwe są zdarzenia opisane przez dowolne formuły elementarne. Tezami $MLCn$ są także wszystkie formuły postaci $M \sim ij p_k p_k$. Jeśli formułę języka $JMLCn$ postaci $R\Phi$ uważać będziemy za skrót koniunkcji $M\Phi \wedge M \sim \Phi$ i czytać „jest przypadkowe

to, że Φ ", to — zgodnie z powyższym — tezami MLC_n są wszystkie formuły postaci $R_i p_k p_k$, gdzie k jest dowolną liczbą naturalną.

W mojej pracy *Logika zmiany oparta na S5* omawia się teorię modalną, zwaną MLC , a sformułowaną w języku $JMLC$. Niech g będzie przekładem z języka $JMLC$ na język $JMLC2$ o własnościach następujących: 1. jeśli $p_i T p_k$ jest redukcją formuły ATB , to $g(ATB) = 11p_i p_k$; 2. jeśli $p_i T \neg p_k$ jest redukcją formuły ATB , to $g(ATB) = 12p_i p_k$; 3. jeśli $\neg p_i T p_k$ jest redukcją formuły ATB , to $g(ATB) = 21p_i p_k$; 4. jeśli $\neg p_i T \neg p_k$ jest redukcją formuły ATB , to $g(ATB) = 22p_i p_k$; 5. $g(\Phi \vee \Psi) = g(\Phi) \vee g(\Psi)$; 6. $g(\Phi \wedge \Psi) = g(\Phi) \wedge g(\Psi)$; 7. $g(\sim \Phi) = \sim g(\Phi)$; 8. $g(M\Phi) = Mg(\Phi)$. (Użyte w punktach 5—8 litery Φ i Ψ zastępują dowolne elementy języka $JMLC$. Termin „redukcja” jest zdefiniowany w mojej pracy *Logika zmiany oparta na S5*).

Funkcja przekładu g pozwala na ustalenie prostego związku między MLC a $MLC2$: jeśli mianowicie Φ jest elementem $JMLC$, to Φ jest tezą MLC wtedy i tylko wtedy, gdy $g(\Phi)$ jest tezą $MLC2$.

V. NIEKTÓRE WŁASNOŚCI LOGIK MLC_n . Tezą niemodalną logiki MLC_n nazywamy tezę tej logiki nie zawierającą litery M . Formułę postaci $R\Phi$ czyta się: jest przypadkowe to, że Φ . Jest prawdziwe twierdzenie następujące:

(1) Jeśli Φ jest formułą niemodalną języka $JMLC_n$, ani Φ , ani $\sim \Phi$ nie jest tezą MLC_n , to formuła $R\Phi$ jest tezą MLC_n .

Prawdziwe jest twierdzenie poniższe.

(2) Jeśli Φ jest formułą niemodalną języka $JMLC_n$, to są równoważne warunki:

(a) Φ jest tezą niemodalną MLC_n ,

(b) $L\Phi$ jest tezą MLC_n .

Komentując twierdzenie powyższe można by rzec, że wszystkie zdarzenia opisane przez tezy niemodalne są konieczne.

Łatwym wnioskiem z twierdzenia powyższego jest twierdzenie:

(3) Jeśli Φ jest formułą niemodalną języka $JMLC_n$, to są równoważne warunki:

(a) $\sim \Phi$ jest tezą niemodalną MLC_n ,

(b) $\sim M\Phi$ jest tezą MLC_n .

Zgodnie z twierdzeniem powyższym wszystkie zdarzenia opisane przez kontrtezy niemodalne są niemożliwe.

(4) Jeśli Φ jest formułą języka $JMLC_n$, to dokładnie jedna z formuł $M\Phi$, $\sim M\Phi$ jest tezą MLC_n .

Nazwijmy teorię sformułowaną w języku $JMLC_n$ MN -zupełną, gdy dla dowolnej formuły Φ tego języka bądź $M\Phi$, bądź $\sim M\Phi$ jest tezą tej teorii. Z powyżej podanego twierdzenia wynika, że każda z logik MLC_n jest MN -zupełna.

(5) Jeśli Φ jest formułą języka $JMLC$, to bądź $M\Phi$, bądź $M\sim\Phi$ jest tezą MLC_n .

Istnieją takie formuły Φ języka $JMLC_n$, że zarówno $M\Phi$, jak też $M\sim\Phi$ są tezami MLC_n . Przykłady takich formuł były podawane powyżej.

Nazwijmy teorię sformułowaną w języku $JMLC_n$ teorią MM -zupełną, gdy dla dowolnej formuły Φ tego języka co najmniej jedna z formuł $M\Phi$, $M\sim\Phi$ jest tezą tej teorii. Z podanego powyżej twierdzenia wynika, że każda z logik MLC_n jest MM -zupełna.

Mówię, że logika MLC_n jest nadbudowana nad rachunkiem zdań Z , gdy każde podstawienie tezy tego rachunku w języku $JMLC_n$ jest tezą logiki

$MLCn$. Powstaje pytanie: nad jakimi modalnymi rachunkami zdań są nadbudowane logiki $MLCn$. Zanim na to pytanie odpowiem, wprowadzę pewne określenie. *Systemem Scroggsa* nazywał będę każdy modalny rachunek zdań, mocniejszy od systemu $S5$ Lewisa, a opisany szczegółowo w pracy S. J. Scroggsa *Extensions of the Lewis system S5* (1951). Prawdziwe jest twierdzenie następujące, udzielające odpowiedzi na powyższe pytanie:

(6) Każda z logik $MLCn$ jest nadbudowana nad systemem $S5$ Lewisa. Żadna z logik $MLCn$ nie jest nadbudowana ani nad systemami $S6$ — $S8$ Lewisa, ani nad żadnym systemem Scroggsa.

Podam jeszcze dwa twierdzenia, o charakterze nieco odmiennym od poprzednich.

Niech wyrażenie $\Phi E \Psi$ będzie skrótem formuły $\infty M(\Phi \wedge \infty \Psi) \wedge \infty M(\infty \Phi \wedge \Psi)$. Stała E jest funktorem równoważności ścisłej, a wyrażenie postaci $\Phi E \Psi$ odczytuje się: Φ jest równoważne ściśle Ψ . Narzucają się pytania o związki między różnymi wyrazami tego samego ciągu normalnego pewnej formuły oraz o związki między wyrazami ciągów normalnych dwóch różnokształtnych tez tej samej logiki $MLCn$. Odpowiedzi na te pytania udzielają twierdzenia poniższe.

(7) Jeśli ciąg formuł $\Phi_1, \dots, \Phi_k$ jest ciągiem normalnym formuły Φ_1 należącej do języka $JMLCn$, to dla dowolnych liczb naturalnych i, j , gdzie $1 \leq i, j \leq k$, równoważność ścisła $\Phi_i E \Phi_j$ jest tezą $MLCn$.

(8) Jeśli formuły Φ_1 oraz Ψ_1 są tezami logiki $MLCn$, Φ_1 ma ciąg normalny $\Phi_1, \dots, \Phi_k$, a Ψ_1 ma ciąg normalny $\Psi_1, \dots, \Psi_m$, to dla dowolnych liczb naturalnych i, j , gdzie $1 \leq i \leq k, 1 \leq j \leq m$, równoważność ścisła $\Phi_i E \Psi_j$ jest tezą $MLCn$.

VI. SEMANTYKA LOGIK $MLCn$. Niech $Z(i, n^2)$ będzie zbiorem złożonym z wszystkich formuł elementarnych języka $JMLCn$, w których występuje wyłącznie zdanie proste p_i . Zbiór $Z(i, n^2)$ ma więc zawsze postać $\{1p_i p_i, \dots, nnp_i p_i\}$ i jest mocy n^2 . Niech dalej $\langle B, a, k, d \rangle$ będzie algebrą Boole'a, w której moc zbioru B jest nie mniejsza od $2^{(n^2)}$, a działania a, k i d są odpowiednio dodawaniem, mnożeniem i uzupełnianiem. Niech 1 oraz 0 będą odpowiednio jednością i zerem tej algebry. Niech podziałem unormowanym r -członowym zbioru B będzie każdy zbiór r -elementowy postaci $\{b_1, \dots, b_r\}$, zawarty w B , mający własności następujące: 1. wszystkie b_i są różne od 0 , 2. suma wszystkich elementów zbioru $\{b_1, \dots, b_r\}$ jest równa 1 , 3. dwa różne elementy zbioru $\{b_1, \dots, b_r\}$ są rozłączne, tzn. ich iloczyn równa się 0 . Niech $P(n^2)$ będzie zbiorem wszystkich podziałów unormowanych n^2 -członowych zbioru B . $P(n^2)$ jest rodziną niepustą, ponieważ moc zbioru B jest nie mniejsza od $2^{(n^2)}$. Niech wreszcie m będzie funkcją o własnościach: 1. $m(x) = 1$ dla x ze zbioru B różnych od 0 ; 2. $m(0) = 0$. Układ $\langle B, a, k, d, m, P(n^2) \rangle$ nazwę rozszerzeniem stopnia n^2 algebry $\langle B, a, k, d \rangle$, w której moc B jest nie mniejsza od $2^{(n^2)}$.

Oceną w rozszerzeniu stopnia n^2 $\langle B, a, k, d, m, P(n^2) \rangle$ ze względu na język $JMLCn$ nazwę każdą funkcję G , określoną na języku $JMLCn$, mającą własności następujące:

1. G przyporządkowuje różnym elementom tego samego zbioru $Z(i, n^2)$, gdzie i jest dowolną liczbą naturalną, różne elementy tego samego podziału unormowanego n^2 -członowego z rodziny $P(n^2)$,
2. $G(ij_p, p_s) = b(i, j, r, s)$, gdzie r jest różne od s ,
3. $G(\infty ij_p, p_r) = a(i, j, r)$,

4. $G(\Phi \vee \Psi) = a(G(\Phi), G(\Psi))$,
5. $G(\Phi \wedge \Psi) = k(G(\Phi), G(\Psi))$,
6. $G(\sim\Phi) = d(G(\Phi))$,
7. $G(M\Phi) = m(G(\Phi))$.

Występujące w punktach 4—7 powyższego określenia litery Φ oraz Ψ reprezentują dowolne formuły języka $JMLCn$. Warto może dodać, uzupełniając punkt 1 definicji powyższej, że ocena G może przyporządkowywać elementom różnych zbiorów $Z(i, n^2)$, $Z(j, n^2)$ (a więc takich, że i jest różne od j) elementy tego samego podziału unormowanego z rodziny $P(n^2)$.

Formuła Φ języka $JMLCn$ nazywa się *prawdziwa*, gdy dla dowolnego rozszerzenia stopnia n^2 $\langle B, a, k, d, m, P(n^2) \rangle$ i dla dowolnej oceny G w tym rozszerzeniu $G(\Phi) = 1$, gdzie 1 jest jednością algebry $\langle B, a, k, d \rangle$.

Można udowodnić twierdzenia następujące:

I. Jeśli $\Phi_1, \dots, \Phi_k$ jest dowolnym ciągiem normalnym formuły Φ_1 z języka $JMLCn$, a G jest dowolną oceną w pewnym rozszerzeniu stopnia n^2 , to $G(\Phi_1) = \dots = G(\Phi_k)$.

II. Jeśli Φ jest formułą niemodalną języka $JMLCn$, to są równoważne warunki:

- (a) Φ jest tezą niemodalną,
- (b) dla dowolnego rozszerzenia stopnia n^2 $\langle B, a, k, d, m, P(n^2) \rangle$ i dla dowolnej oceny G w tym rozszerzeniu $G(\Phi) = 1$, gdzie 1 jest jednością algebry $\langle B, a, k, d \rangle$.

Z twierdzeń I i II wynika jako łatwy wniosek twierdzenie

III. Jeśli Φ jest formułą języka $JMLCn$, to są równoważne warunki:

- (a) Φ jest tezą $MLCn$,
- (b) Φ jest formułą prawdziwą.

Dowody szczegółowe twierdzeń I i II mogą być wzorowane na dowodach twierdzeń przedstawionych w paragrafie ostatnim mojej pracy *Logika zmiany oparta na S5*.

VII. MODALNE LOGIKI ZMIANY NIE UWZGLĘDNIAJĄCE ZMIAN REGRESYWNYCH. Niech n będzie liczbą naturalną większą od 1. Niech $H(n) = n^2 - \frac{n}{2}(n-1)$. Język $JMLCn\&$ otrzymuje się z języka $JMLCn$ przez usunięcie wszystkich formuł zawierających litery postaci ij , gdzie $n \geq i > j \geq 1$. Te litery są operatorami zmian regresywnych. Przez podobne skrócenia otrzymuję z $a(i, j, r)$ formułę $a\&(i, j, r)$, z $b(i, j, r, s)$ formułę $b\&(i, j, r, s)$ oraz z $A(r)$ formułę $A\&(r)$.

Aby określić pojęcie tezy logiki $MLCn\&$, sformułowanej w języku $JMLCn\&$, a nie uwzględniającej zmian regresywnych, modyfikuję podane powyżej reguły przekształcania: zamiast (rb) przyjmuję (rb $\&$), zamiast (ra) przyjmuję (ra $\&$), zamiast (rk) przyjmuję (rk $\&$). Te nowe reguły powstają ze starych przez odpowiednią zamianę $a(i, j, r)$ na $a\&(i, j, r)$, $b(i, j, r, s)$ na $b\&(i, j, r, s)$ oraz $A(r)$ na $A\&(r)$. W nowym układzie reguł pozostają niezmienione reguły pozostałe.

Aby określić pojęcie formuły prawdziwej języka $JMLCn\&$ biorę pod uwagę rozszerzenia algebr Boole'a $\langle B, a, k, d \rangle$ postaci $\langle B, a, k, d, m, P(H(n)) \rangle$. W rozszerzeniach tych moc zbioru B jest nie mniejsza od liczby $2^{H(n)}$, a $P(H(n))$ jest rodziną wszystkich podziałów unormowanych $H(n)$ -członowych, dających się utworzyć z elementów zbioru B . Zamiast branych powyżej pod uwagę zbiorów n^2 -elementowych $Z(i, n^2)$ rozważa się zbiory formuł elementarnych $Z(i, H(n))$ postaci $\{1p_1p_i \dots jk p_i p_i \dots nmp_1 p_i\}$, w których $j \leq k$. Każdy zbiór postaci $Z(i, H(n))$ jest mocy $H(n)$. Jeśli np. $n = 2$, to $Z(i, H(n)) = \{1p_1 p_i,$

$12p_i p_i, 22p_i p_i$ }. Oceny określa się na języku $JMLC\mathcal{S}$. Wartości ocen należą do rozszerzeń postaci $\langle B, a, k, d, m, P(H(n)) \rangle$.

Po powyżej naszkicowanych modyfikacjach prawdziwe jest twierdzenie głoszące, że pewna formuła języka $JMLCn\mathcal{S}$ jest tezą $MLCn\mathcal{S}$ wtedy i tylko wtedy, gdy formuła ta jest prawdziwa we wszystkich rozszerzeniach postaci $\langle B, a, k, d, m, P(H(n)) \rangle$, gdzie B jest mocy nie mniejszej od $2^{H(n)}$.

WACŁAW KUBIK: Definicje prawne a zagadnienia interpretacyjne. (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Toruniu, 22 VI 1970).

Definicje prawne¹ ustalają znaczenie terminów, które występują głównie w przepisach zawierających normy postępowania lub elementy składowe takich norm. Wątpliwości natury interpretacyjnej nasuwają zwykle te przepisy prawne, których terminy odznaczają się nieokreślonością znaczeniową. Definicje prawne ustalając treść lub zakres terminów ograniczają tym samym swobodę interpretatora co do wykładni przepisów, w których te terminy występują. Bywa jednak, że i definicje nasuwają wątpliwości interpretacyjne i same są przedmiotem wykładni. Z zagadnień interpretacyjnych związanych z definicjami prawnymi zwrócimy przede wszystkim uwagę na zagadnienia interpretacyjne związane z ustalonym przez definicję znaczeniem terminu.

Nie każda definicja prawna odznacza się ścisłością, która pozwala na jednoznaczne ujęcie treści tej definicji. Obok definicji, które nie dopuszczają tzw. luzów interpretacyjnych² występują w aktach prawnych definicje, których definiens może być przedmiotem wykładni głównie z następujących powodów:

a) Prawodawca nie jest w stanie podać ścisłej definicji terminu, ponieważ taka definicja groziłaby pozostawieniem poza zakresem prawnej regulacji niektórych przypadków, które winny być tą regulacją objęte, a których w chwili stanowienia prawa nie brało się lub nie można było wziąć pod uwagę. W takiej sytuacji prawodawca może zrezygnować z definicji w ogóle (ciężar wyjaśnienia sensu terminu spada na interpretatora) lub też skorzystać z innych pozadeficyjnych sposobów wyjaśniających³, które ułatwią interpretatorowi ustalenie znaczenia terminu. Jeśli jednak prawodawca decyduje się na definicję, a nie jest w stanie podać definicji zupełnie ścisłej i pozostawia na przykład w definiensie terminy nie dość jasne, czy nie dość wyraźne⁴, postępuje tak najprawdopodobniej w celu wskazania kierunku, w jakim winny pójść poszukiwania interpretatora, dotyczące znaczenia wyjaśnianego terminu⁵.

¹ Mowa tu będzie o definicjach równościowych, zwanych normalnymi.

² Np. definicje: „Cudzoziemcem jest każdy, kto nie posiada obywatelstwa polskiego” (Dz.U. z 1963 r. Nr 15, poz. 77 — art. 1), „Za wypadek zbiorowy uważa się wypadek, w którym poszkodowane zostały co najmniej dwie osoby” (Dz.U. z 1958 r. Nr 22, poz. 143 — § 6 ust. 1).

³ Por. wyjaśnienia poprzez przykład w aktach prawnych niższego rzędu, zwroty klasyfikacyjne o charakterze wyjaśniającym, wyjaśnienia poprzez kontekst słowny itp.

⁴ Rozumie nie dość jasno nazwę, kto nie umie zdać sprawy z zakresu danej nazwy; nie dość wyraźnie rozumieć nazwę, to tyle, co nie orientować się dostatecznie w jej treści (por. T. Kotarbiński, *Kurs logiki*, Warszawa 1963, wyd. VI, s. 25—26).

⁵ Por. definicje: „Bliski jest to osoba, która z tytułu pokrewieństwa, powinowactwa, przyjaźni lub obowiązku wdzięczności ma prawo liczyć na szczególne

Podobnie wymagają interpretacji definicje, których definiens ogranicza się do wyliczenia terminów o zakresach podrzędnych względem zakresu nie wysłownego lecz pożądanego terminu ogólnego, przy czym wyliczenie tych podrzędnych zakresów nie jest wprawdzie wyczerpujące, kończy się jednak wyrażeniem „itp.” lub równoznacznym, które daje ogólną wskazówkę, umożliwiającą stosującemu prawo subsumcję pewnego stanu faktycznego pod normę, o ile ten stan podobny jest do stanów, na które wskazują terminy wyliczone w definiensie⁶.

b) Prawodawca posługuje się także definicjami odsyłającymi, tj. takimi, które formalnie rzecz biorąc posiadają definiens, definiens jednak nie zawiera bądź nie wyczerpuje charakterystyki definiendum lecz wskazuje stosującemu prawo na inny czy inne przepisy tego samego lub innego, czy innych aktów prawnych, gdzie podana jest dalsza charakterystyka znaczeniowa terminu definiowanego⁷. Przepis może nie zawierać bezpośredniego odesłania do innego przepisu. Z treści przepisu wynika jednak, że aby otrzymać pełny definiens definiowanego terminu, trzeba uwzględnić także inny czy inne przepisy⁸.

Definicja odsyłająca sprawia stosującemu prawo trudności przede wszystkim natury technicznej, a nie interpretacyjnej⁹, trudności wzrastają, gdy odesłanie ma charakter łańcuchowy (por. przykład podany w przyp. 7). W przypadku, gdy przepis bezpośrednio nie odsyła do innych przepisów, ale bez uwzględnienia innych przepisów nie można uzyskać pełnej definicji terminu, stosujący prawo musi wziąć pod uwagę rozmaite powiązania między przepisami dla jej ustalenia.

c) Interpretator musi prostować ewentualne błędy definicji prawnych. Definicja zawiera wyjaśnienie w odniesieniu do terminu, który występuje z reguły w większej ilości przepisów, stąd też błąd w definicji może przenieść się na te przepisy. Przy rozpatrywaniu poprawności definicji prawnych nie

---

względę danej jednostki” (art. 91. § 2 Kodeksu karnego z 1932 r.), „Dobrem kultury jest każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną” (Dz.U. z 1962 r. Nr 10, poz. 48 — art. 2).

⁶ Por. np.: „Za działanie opadów gradu rozumie się uszkodzenie roślin przez połamanie, podziurawienie lub poszarpanie liści, wykruszenie ziarna itp.” (Dz.U. z 1956 r. Nr 57, poz. 262 — § 4. ust. 2).

⁷ Np. definicje: „Najbliższymi krewnymi lub powinowatymi... są osoby w wieku powyżej 16 lat, wymienione w art. 5 ust. 3 dekretu z dnia 25 czerwca 1954 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz.U. z 1958 r. Nr 23, poz. 97)” (Dz.U. z 1965 r. Nr 13, poz. 90, art. 2. ust. 3).

„Ilekcję w dalszych przepisach rozporządzenia (Dz.U. z 1962 r. Nr 6, poz. 25, § 41 ust. 3 — W. K.) jest mowa bez bliższego określenia: 1) o obwinionym — należy przez to rozumieć studentów szkół wyższych oraz osoby wymienione w § 1 ust. 1 pkt. 2” i dalej § 1 ust. 1 pkt. 2: „Przepisom rozporządzenia podlegają osoby, które odbywają w szkołach wyższych studia według zasad przewidzianych w art. 48 ustawy o szkołach wyższych i podlegają przepisom dotyczącym studentów”. Na tym odesłanie się nie kończy, ponieważ w art. 48 ust. 1 prawodawca odsyła nas do art. 45 tejże ustawy o szkołach wyższych.

⁸ Np.: „Wyrobami niskiej jakości w rozumieniu rozporządzenia są wyroby, których jakość jest gorsza od określonej w normach lub innych przepisach szczególnych, w warunkach technicznych lub innych warunkach ustalonych dla określonych wyrobów albo które nie nadają się do użytku zgodnie z ich przeznaczeniem” (Dz.U. z 1967 r. Nr 11, poz. 11 — § 2 ust. 2). „Komornik jest pracownikiem państwowym, powołanym do pełnienia czynności egzekucyjnych i innych wskazanych w ustawach” (Dz.U. z 1961 r. Nr 13, poz. 66 — § 1).

⁹ Przepisy, do których prawodawca odsyła mogą być również przedmiotem wykładni, np. z powodów omówionych pod a).

możemy zapominać o tym, że definicje prawne, to głównie definicje syntetyczne (projektujące). Prawodawca zatem ustala stosunek zakresowy między członami definicji stosownie do celów, które zamierza osiągnąć w rezultacie „działania prawa”. Jest on jednak przy tym związany ustaleniami znaczeniowymi dla innych terminów, o ile definicja nie ma wpływu na zmianę tych ustaleń. Uwzględnienie tej okoliczności pozwala w pewnych przypadkach rozstrzygnąć pytanie, czy definicja prawna jest adekwatnie ujęta¹⁰.

d) Najczęściej sposób wysłownienia przepisu nie nasuwa wątpliwości, co do tego, że określony zwrot aktu prawnego jest wyrażeniem definicyjnym. Definicje prawne są wypowiedzane za pomocą charakterystycznych zwrotów językowych¹¹; rzecz jednak w tym, że za pomocą niektórych z tych zwrotów mogą być wyrażane nie tylko definicje lecz również charakterystyki, które definicjami nie są¹². Omówione przez nas zagadnienia interpretacyjne, związane z ustalonym przez definicję znaczeniem terminu nie wyczerpują zatem wszystkich zagadnień interpretacyjnych związanych z definicjami, już chociażby z tego względu, że niektóre przepisy prawne, zawierające charakterystyki znaczeniowe mogą być przedmiotem interpretacji ze względu na swą formę językową, interpretacji, która ma rozstrzygnąć o definicyjnym bądź nie definicyjnym charakterze przepisu. Bliższe omówienie zagadnień interpretacyjnych związanych z formą definicji, na które wskazujemy w tym punkcie nie wchodzi w zakres niniejszego odczytu.

WACŁAW KUBIK: Z zagadnień stosowania prawa. (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Toruniu, 22 XII 1970).

Przepisy prawne obowiązują od dnia, który wymieniony jest w charakterystycznym zwrocie „ustawa¹ wchodzi w życie z dniem...”, kończącym akt prawny. Zwroty „norma N od dnia D obowiązuje” lub „norma N z dniem D

¹⁰ Z tego względu uznamy za szeroką następującą definicję: „Przez właściwą postawę obywatelską i odpowiednie wartości polityczno-moralne studenta rozumie się jego stosunek do ustroju Rzeczypospolitej Ludowej, sposób zachowania się względem przełożonych, personelu nauczającego lub innych pracowników szkoły wyższej i kolegów, zachowanie się poza uczelnią oraz stosunek studenta do mienia społecznego” (Monitor Polski z 1962 r. Nr 59, poz. 282 — § 2. ust. 2).

¹¹ Por. np. postać językową wyżej przytoczonych definicji.

¹² Nie uznamy np. za definicje przepisów następujących: „Biblioteki, ich zbiory i urzędnicy są dobrem narodowym” (Dz.U. z 1968 r. Nr 12, poz. 63 — art. 1. ust. 1), „Opłaty konsularne stanowią dochód skarbu Państwa”. (Dz.U. z 1967 r. Nr 2, poz. 7 — § 2), ponieważ w tym przypadku funktry: „są”, „stanowią” wskazują jedynie na stosunek podrzędności, zachodzący między zakresem podmiotu a orzecznikiem przepisu (ustalamy taki stosunek zakresowy na podstawie znajomości innych przepisów). Tymczasem zarówno pierwszy (zwłaszcza), jak i drugi funktry mogą być znakami definicyjnymi (por. przepis: „Adwokaci i aplikanci adwokacy, mający siedzibę na obszarze właściwości sądu apelacyjnego, stanowią wojewódzką izbę adwokacką” — Dz.U. z 1950 r. Nr 30, poz. 275, art. 14. ust. 1). Bywają przepisy, których znaczenie wskazuje na to, że są przepisami definicyjnymi. Nie jest wtedy konieczne zestawianie analizowanego przepisu z innymi przepisami (Por. przykład: „Polska Akademia Nauk — oznaczona w dalszych przepisach skrótem „Akademia” — jest najwyższą instytucją naukową w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” (Dz.U. z 1965 r. Nr 17, poz. 119, art. 1). Por. także uwagi Ziemińskiego na temat odwróconego szyku niektórych definicji prawnych (Z. Ziemiński, *O zwrotach definicyjnych w ustawodawstwie PRL*, Zeszyty Naukowe UAM, Zeszyt Specjalny 1956 r., s. 69).

¹ Ewentualnie nazwa innego aktu prawnego.

wchodzi w życie" znaczną „normę N należy stosować od dnia D”². Dzień „wejścia w życie” przepisów jest początkowym momentem ich „działania”. Przepisy „działają” nie tylko w tym sensie, że ich adresaci spośród różnych alternatywnych zachowań wybierają zachowanie się przewidziane przez przepis (działanie w znaczeniu faktycznym) lecz również w tym znaczeniu, iż rodzą skutki prawne dla adresatów, niezależnie od tego, czy adresaci znają treść przepisu czy też nie (działanie w znaczeniu normatywnym)³. Np. osiągnięcie kolejnej granicy wieku pociąga za sobą zmiany w sytuacji prawnej człowieka, powstanie obowiązku służby wojskowej, nabycie prawa do emerytury itp.

Użyliśmy powyżej zwrotu „norma N obowiązuje” jako równoznacznika zwrotu „należy stosować normę N”. Bliższego wyjaśnienia wymaga teraz zwrot „stosowanie normy N”. Punktem wyjścia będzie dla nas termin „stosowanie się”. Termin ten jest jednym z elementów pary wyrażań „zwracanie się” — „stosowanie się”⁴. Według Frydmana „Zwracanie się to przedstawienie komuś wzoru postępowania z intencją wywołania zachowania się tej drugiej osoby”⁵, natomiast „stosowanie się to zachowanie się tej drugiej osoby, która ujęła wzór postępowania, przedstawiony przez zwracającego się”⁶ „ujmowanie” to skrót zwrotu „rozumienie wzorów postępowania”⁷.

W myśl tej koncepcji stosowanie się jest jakimkolwiek zachowaniem się w odpowiedzi na przedstawiony wzór postępowania, nawet zachowanie sprzeczne z wzorem jest stosowaniem się w przyjętym tutaj znaczeniu. Terminowi „stosowanie się” nadano więc bardzo szeroki zakres. Odnosi się on do wszelkiego postępowania, byleby tylko to postępowanie było poprzedzone ujęciem wzoru postępowania⁸. Zazwyczaj jednak przez stosowanie się rozumiemy nie dowolną reakcję (oczywiście w postaci postępowania) na przedstawiony wzór postępowania, lecz reakcję pozytywną, polegającą na zachowaniu się zgodnym z przedstawionym wzorem postępowania. (I w tym ujęciu zachowanie się mimo woli zgodne z prawem, nie jest stosowaniem się do prawa⁹). Termin „stosowanie się”, gdy używamy go w drugim z wyróżnionych znaczeń występuje z przydawką determinującą i ma postać wyrażenia „stosowanie się do normy”, „stosowanie się do prawa” itp.

O stosowaniu się do prawa można mówić w sposób ogólny, mając na myśli zachowanie się tych wszystkich adresatów, do których prawodawca zwraca się stanowiąc prawo. Wśród adresatów przepisów prawnych wyróżnia

² W. Lang, *Obowiązywanie normy prawnej w czasie w świetle logiki norm*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Prawnicze, 1960, z. 7, s. 49.

³ F. Studnicki, *Znajomość i nieznanomość prawa*, Państwo i Prawo, 1962, z. 4, s. 583.

⁴ S. Frydman, *Dogmatyka prawa w świetle socjologii*, studium pierwsze: *O wykładni ustaw*, Wilno 1936, s. 6.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid., s. 5.

⁸ „...samo zachowanie się zgodne (przypadkowo, mechanicznie) z wzorem postępowania nie stanowi jeszcze stosowania się, gdyż istotnym jego składnikiem, podkreślam to raz jeszcze jest ujęcie wzoru postępowania...”, *ibid.*, s. 6.

⁹ Postępowanie zgodne z prawem, wynikające ze znajomości prawa nazywa się również przestrzeganiem prawa (por. Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, Warszawa 1969 wyd. V, s. 122). Inaczej J. Wróblewski, dla którego przestrzeganie prawa jest po prostu zachowaniem się zgodnym z normami prawa obowiązującego (*Norma generalna i norma indywidualna*, Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 1962, seria I, z. 23, s. 21).

się jednak dwie grupy osób: zwykłych obywateli — adresaci pierwotni, i organy władzy — adresaci-kontrolerzy¹⁰. Pierwsi mają obowiązek bądź prawo zachowania się w sposób normą przewidziany, drudzy nadto obowiązek kontrolowania zachowania się innych osób. Innymi słowy na adresatach pierwotnych spoczywa tylko taki obowiązek stosowania się do prawa, w skład którego nie wchodzi obowiązek kontrolowania zachowania się innych i interweniowania w przypadkach naruszenia prawa. Natomiast adresaci-kontrolerzy, stosując się do prawa, zarazem stosują prawo, czyli sprawują kontrolę nad postępowaniem ludzi, o ile to postępowanie ma związek z prawem. Stosunek zakresowy między wyrażeniami „stosowanie się do prawa” a „stosowanie prawa” przedstawia się, jak następuje: Ten, kto stosuje prawo, stosuje się do prawa lecz nie odwrotnie. Można stosować się do prawa, ale nie zajmować się ocenianiem i kwalifikowaniem zachowania się innych osób. Każda osoba może wprawdzie oceniać postępowanie jakiejś innej osoby, kwalifikując je jako zgodne bądź niezgodne z prawem. Dla prawa jednak opinia taka zwykle jest bez znaczenia. Nie każdy bowiem ma kompetencję¹¹ do oceniania zachowania się innych osób. Kompetencje te przysługują adresatom-kontrolerom, którzy pośrednicząc między prawodawcą a adresatami pierwotnymi, reagują w sposób prawem przewidziany na naruszenie prawa.

Działalność adresatów-kontrolerów zasługuje na uwagę z dwóch przynajmniej względów:

1. Kontrolerzy, stosując prawo poprzez swe czynności tetyczne przyczyniają się w istotny sposób do tego, że przepisy „osiągają swe cele”. Wydanie np. wyroku skazującego sprawcę włamania na karę więzienia stanowi nie tylko represję za naruszenie prawa. Liczy się nad to, że kara wpłynie wychowawczo na sprawcę czynu i dalej na to, że wymierzona sprawcy kara stanie się odstraszcającym przykładem dla innych. Podane przykładowo orzeczenie sądu, zacieśniając krąg ewentualnych przestępców, zwiększa ilość osób, dla których określona norma będzie dyrektywą postępowania. W ten sposób orzeczenie sądu przyczynia się do zwiększenia prawdopodobieństwa skutecznego działania normy¹². Interwencja kontrolera w wybranym przez nas przykładzie nie jest warunkiem koniecznym ani zwykle wystarczającym zachowania się zgodnego z normą. Są jednak takie normy, które wymagają obecności organu władzy przy podejmowaniu czynności, gdyż bez jego udziału podjęte działanie nie ma mocy działania prawnego, np. związek małżeński wg naszego prawa musi być zawarty przed urzędnikiem stanu cywilnego, umowa kupna-sprzedazy nieruchomości wymaga aktu notarialnego itp.

¹⁰ F. Studnicki, *Z teorii promulgacji*, [w:] *Zagadnienia prawa karnego i teorii prawa*, Warszawa 1959, s. 197.

¹¹ Jeśli terminem „czynność tetyczna” posługujemy się na oznaczenie czynności psychofizycznej, z którą oznaczony system prawny łączy skutki prawne, to odpowiednio termin „kompetencja” oznaczać będzie możliwość podjęcia tego rodzaju czynności. W znaczeniu węższym (tak się zazwyczaj ten termin rozumie) termin „kompetencja” oznacza możliwość podjęcia czynności tetycznej przez organ państwa. Wtedy też zwykle kompetencja łączy się z obowiązkiem dokonania czynności tetycznej. Np. prokurator ma kompetencje do ścigania przestępcy; kompetencja wiąże się w tym przypadku z obowiązkiem ścigania przestępcy (por. Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 130—131 i 249).

¹² Norma działa skutecznie, jeśli:

1) wywołuje zachowanie zgodne z jej treścią, 2) w wyniku zachowania zgodnego z treścią normy osiągnięty zostaje cel, dla którego normę ustanowiono (F. Studnicki, *Działanie przepisu prawa, Model teoretyczny*, Studia Socjologiczne, 1962, nr 2, s. 119).

Wpływ adresatów-kontrolerów na proces podejmowania decyzji przez adresatów norm prawnych, decyzji, z którymi prawo łączy skutki prawne wyraża się pośrednio (gdy kontroler interweniuje w przypadku naruszenia prawa) lub bezpośrednio (gdy obecność kontrolera przy podejmowaniu czynności prawnej jest warunkiem powstania tejże czynności.)

W *Założeniach polityki prawa* (Warszawa 1957, s. 7—8) A. Podgórecki przedstawia trzy grupy dyrektyw (legislacyjne, kodyfikacyjne i techniki kodyfikacyjnej), do których powinien stosować się ustawodawca, o ile chce, aby ustanowione przez niego normy mogły skutecznie oddziaływać na zachowanie się ludzi. Ponieważ stosowanie prawa uregulowane jest odgórnie przez prawodawcę odpowiednimi przepisami, w związku z tym przy redagowaniu tych przepisów prawodawca winien, podobnie jak przy redagowaniu innych, przestrzegać wyżej wymienionych dyrektyw. Tak rozumiana zależność między stanowieniem a stosowaniem prawa jest czymś oczywistym i nie wymaga komentarzy. Daleko ważniejsza jest zależność następująca: w procesie stosowania prawa obowiązują określone, sformułowane przez prawodawcę zasady, które w intencji prawodawcy zabezpieczyć mają prawidłowy przebieg tego procesu. Chociaż właściwe stosowanie prawa przede wszystkim zależne jest od charakteru samego prawa, w dużej mierze zależeć także będzie od szeregu innych ważnych czynników¹³.

2. Orzeczenia¹⁴ kontrolerów są jednym ze źródeł informacji o prawie. Studnicki wylicza sześć typów procesów przekazywania informacji o normach prawa. Wśród nich wymienia typ „R”, który obejmuje indywidualne rozstrzygnięcia, takie jak wyrok, decyzje administracyjną itp.¹⁵ Najpewniejszym źródłem o prawie stanowionym są urządzenia publikacyjne, takie np. jak *Dzien-*

¹³ Przytaczamy wypowiedzi K. Opałka na ten temat: „Obok należytej regulacji prawnej trzeba postuluwać przestrzeganie prawa przez organy państwowe. Stopień przestrzegania prawa zależy oczywiście w znacznej mierze od scharakteryzowanych wyżej (w cytowanym artykule — W. K.) walorów regulacji prawnej. Zależy też od tego, czy regulacja ta obejmuje odpowiednie gwarancje przestrzegania prawa przez organy państwowe w postaci kontroli konstytucyjności ustaw, odpowiedzialności za niezgodność decyzji indywidualnych z normami ogólnymi, kontroli zgodności rozporządzeń wykonawczych z ustawami, ograniczania działalności organów zarządzających i orzekających na zasadzie swobodnego uznania itp. przestrzeganie prawa przez organy państwowe zależy dalej od efektywności tego rodzaju przepisów, od tego, czy zapewnione im zostaje należyte wykonawstwo. Jeśli bowiem taki system gwarancji nie działa faktycznie lub działa w sposób mało skuteczny, to stan przestrzegania prawa bywa niezadawalający.

Istnieją jednak dalsze czynniki decydujące o stopniu przestrzegania prawa przez organy państwowe. Stosowanie przepisów prawnych, podobnie jak ich należyte stanowienie, zależy w dużej mierze nie tylko od odpowiedniej wiedzy, ale i odpowiednich chęci stosujących prawo. Na ich chęci można co prawda oddziaływać w sposób mniej lub bardziej skuteczny za pomocą systemu sankcji, ale to samo przez się nie jest w pełni wystarczające. Ważne są środki umożliwiające dobór właściwych ludzi na stanowiska w aparacie państwowym, ważna jest możliwość społecznej kontroli nad działalnością tych ludzi, zapewnienie opinii publicznej należytego wpływu na czynności państwowe, z czym mamy do czynienia jedynie w ustroju demokratycznym. Możliwość oparcia się w procesie stosowania prawa na zdobyczach wiedzy o działaniu prawa, o jego wpływie na stosunki społeczne oraz uznanie przez organy państwowe potrzeby i celowości opierania się na danych nauki — to czynniki nie mniej ważne tu niż w wypadku stanowienia prawa” (*Praworządność*, [w:] *Zagadnienia prawa karnego i teorii prawa*, op. cit., s. 130—131).

¹⁴ Terminu tego używamy w szerokim zakresie.

¹⁵ F. Studnicki, *Przeptyw wiadomości o normach prawnych*, Państwo i Prawo, 1962, nr 11, s. 764.

nik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W procesie informacyjnym przeważają jednak źródła pośrednie, które też zwykle tworzą niejednorodny łańcuch informacyjny¹⁶. Wyrok dociera bezpośrednio do osób znajdujących się na sali podczas odczytywania wyroku, inni zapoznają się z jego treścią za pośrednictwem prasy, radia, znajomych itp. Im więcej ogniw obejmuje łańcuch informacyjny, tym bardziej wzrasta prawdopodobieństwo zniekształcenia treści przepisów¹⁷. Sytuacja taka występuje zwłaszcza wtedy, gdy adresat odbiera informacje o prawie poprzez nieformalne kontakty międzyosobowe, tj. za pośrednictwem rodziny, znajomych itp.¹⁸

Wyrok, decyzja administracyjna są ze swej istoty pośrednimi źródłami informacyjnymi o prawie. Adresat na podstawie rozstrzygnięcia dotyczącego indywidualnego przypadku tworzy sobie pogląd na to, jakie typy zachowań są pożądane bądź niepożądane z punktu widzenia prawodawcy. Rozumowanie, którego wynikiem jest ów pogląd adresata stanowi odmianę rozumowania wyjaśniającego. Jest to mianowicie indukcja, ściślej, indukcja przez proste wyliczenie niepełna¹⁹. Z tego np., że ustawa zabrania osobie O czynić Z²⁰ wyprowadza się wniosek o ogólnej treści, iż czyn taki zabroniony jest wszelkiej osobie, która wraz z osobą O tworzy wspólną klasę logiczną.

Rozumowanie adresata może mieć także przebieg następujący: Jeśli np. osobnik O został ukarany za czyn Z w sposób S, to również i adresata za czyn Z czeka kara S. W tym wypadku adresat rozumuje przez analogię; z tego, że A jest B, a A jest podobne do C wnosi o C, że jest też B. Nie wchodząc w dyskusję na temat, czy w rozumowaniu przez analogię przechodzi się wprost od zdania „pewne A jest B” do zdania „C jest B” o ile tylko C jest podobne do A, czy też rozumowanie przez analogię jest rozumowaniem złożonym, w którym da się wyróżnić etap prowadzący do uogólnienia indukcyjnego (pewne A jest B, zatem każde A jest B) oraz etap wnioskowania²¹: każde A jest B i C jest A, zatem C jest B, przyjąć naszym zdaniem należy, że wniosek rozumowania przez analogię dotyczący ewentualnego zachowania się adresata jest poprzedzony przynajmniej, gdy chodzi o normę postępowania, przez uogólnienie indukcyjne. Co do sankcji istnieje uzasadnione przypuszczenie, że uogólnienie indukcyjne nie zawsze jest zgodne z prawdą. Ze względu jednak na prewencyjną funkcję prawa, okoliczność powyższa nie jest groźna a często wręcz pożądana z punktu widzenia polityki ustawodawczej. Najczę-

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Studnicki mówi w takich przypadkach o zakłóceniach semantycznych (*Z teorii promulgacji*, op. cit., s. 202, *Przeptyw wiadomości o normach prawa*, op. cit., s. 766).

¹⁸ Typ „O” w ujęciu Studnickiego — op. cit., s. 764.

¹⁹ Przesłanka „niektóre A są B” uzasadnia z pewnym prawdopodobieństwem konkluzję „każde A jest B” (T. Czeżowski, *Logika*, Warszawa 1968, s. 198, wyd. II).

²⁰ Założona przesłanka rozumowania indukcyjnego stanowi konkluzję wnioskowania wg trybu sylogistycznego Barbara: Tylko czyn niedozwolony jest czynem karalnym,

czyli

Każdy czyn karalny jest czynem niedozwolonym

Czyn O jest czynem karalnym

Czyn O jest czynem niedozwolonym

(Zdanie „Tylko czyn niedozwolony jest czynem karalnym” przekształca się w równoważne zdanie „Każdy czyn karalny jest czynem niedozwolonym” — por. T. Kotarbiński, *Kurs logiki*, op. cit., s. 123).

²¹ Por. T. Kotarbiński, *Kurs logiki*, op. cit., s. 162. T. Czeżowski, *Główne zasady nauk filozoficznych*, Wrocław 1959, s. 171, wyd. III.

ściej bowiem do adresatów docierają informacje o orzeczeniach odnoszących się do przypadków niebłałych, wymagających z reguły surowszych sankcji. Zazwyczaj na podstawie takich orzeczeń adresaci wyprowadzają prawidłowe wnioski co do ogólnej normy postępowania, a o to głównie chodzi. Jeśli nawet wniosek odnośnie sankcji jest mylny, a omyłka polega na tym, że adresat oczekuje dla siebie np. kary wyższej od przeciętnej, na wypadek niezastosowania się do normy, wtedy obawa przed karą może stać się skutecznym bodźcem do podejmowania zachowań zgodnych z prawem²².

Rozważania nasze koncentrowały się na zewnętrznej stronie procesu stosowania prawa. Tymczasem proces stosowania prawa sam w sobie kryje złożoną problematykę prawnologiczną.

LEON GUMAŃSKI: Paradoxy obowiązków i dozwoleń w standardowym systemie logiki deontycznej. (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Toruniu, 29 I 1975).

Logika deontyczna jest tym działem logiki współczesnej, który buduje teorię związków wynikania zachodzących pomiędzy zdaniem o normach. Można wskazać wielu badaczy — poczynając już od Arystotelesa — którzy podejmowali pewne próby analizy tych związków (por. [4], rozdz. II), ale pierwszy sformalizowany system aksjomatyczny logiki deontycznej przedstawił dopiero E. Mally w rozprawie *Grundgesetze des Sollens. Elemente der Logik des Willens* (1926, przedrukowana w [6]). System ten jednakże zawierał szereg twierdzeń, których niepodobna uznać, takich jak np. to, które głosi, że każdy stan rzeczy zachodzi wtedy i tylko wtedy, gdy obowiązuje. Może właśnie m.in. z tego względu bezpośredni wpływ Mally'ego na dalszy przebieg badań był niewielki i trzeba było czekać jeszcze ćwierć wieku aż pojawiła się praca, która zapoczątkowała gwałtowny rozwój logiki deontycznej. Pracą tą był artykuł G. H. von Wrighta pt. *Deontic Logic* zamieszczony w czasopiśmie „Mind” (vol. LX, 1951, nr 237, s. 1—15). Teoria tam przedstawiona, oznaczana później często symbolem OS (Old System), nie miała jeszcze postaci aksjomatycznej, ale autor wskazał metodę rozstrzygnięcia o dowolnej formule, czy jest twierdzeniem jego teorii. W trzynastu lat później Wright w [12] podał również aksjomatykę dla OS. Większość rachunków deontycznych, które powstały po roku 1951, zawiera twierdzenia OS i bywa oznaczana mianem 'standardowych'. Termin ten wprowadził B. Hansson w [3]. Dokładnie system standardowy logiki deontycznej (w skrócie SDL) określa się następująco (por. [2], s. 13, 122—128):

Poprawnym wyrażeniem systemu SDL jest każda formuła f (i tylko takie), która spełnia jeden z dwóch warunków: 1°. f ma postać Ow zaś w jest wyrażeniem rachunku zdań. 2°. f ma którąś z postaci: Nw , Cuw , Auw , Kuw , Euw , a przy tym u , w są wyrażeniami SDL. Symbole funkcyjnych 'O', 'N', 'C', 'A', 'K', 'E' czyta się kolejno: „obowiązuje to, że”, „nieprawda, że”, „jeżeli... to”, „lub”, „i”, „wtedy i tylko wtedy, gdy”.

Aksjomatami SDL są:

- A1. $NKO pONp$
- A2. $EOKpqKOpOq$

²² Zbyt wysoka sankcja powoduje nieraz skutki przeciwne w stosunku do oczekiwanych (por. A. Podgórecki, *Socjologia prawa*, Warszawa 1962, s. 175).

a ponadto każde wyrażenie, które powstaje z tautologii rachunku zdań przez podstawienie wyrażen SDL za wszystkie zmienne. Czasem dołącza się też do SDL jako aksjomaty wszystkie wyrażenia powstające przez poprzedzenie funktorem 'O' dowolnej tautologii rachunku zdań. (Czy ten ostatni rodzaj aksjomatów wystąpi w SDL, czy nie — to będzie obojętne dla problematyki, którą się tutaj zajmujemy, toteż sprawy tej nie potrzebujemy uregulować).

Jako reguły inferencji przyjmuje się w SDL regułę podstawiania, odrywania, zastępowania (wyrażen równoważnych na gruncie SDL lub klasycznego rachunku zdań) oraz zastępowania definicyjnego.

Ponadto wprowadza się definicje:

D1. $Pp = NONp$

D2. $Fp = ONp$

w którym symbole 'P', 'F', czyta się kolejno: „dopuszczalne jest to, że”, „zakazane jest to, że”.

Dość szybko spostrzeżono, że w standardowej logice deontycznej SDL istnieją twierdzenia niezgodne z potocznym rozumieniem funktorów 'obowiązuje', 'jest dopuszczalne', 'jest zakazane'. Już w 1954 r. A. N. Prior zauważył w [9], że w systemie OS Wrighta — a dodajmy od razu, iż również w SDL — daje się udowodnić tezę:

T1. $CNPpOCpq$

którą interpretował jako stwierdzenie, iż realizacja niedopuszczalnego stanu rzeczy zobowiązuje do wszystkiego, w szczególności do każdego czynu. Brzmiało to zupełnie niedorzecznie, bo skoro np. niedopuszczalne jest, aby obywatel okradał kasę państwową (Npp), to w myśl tezy T1 obowiązuje norma głosząca, że jeżeli obywatel popełni tego rodzaju przestępstwo, władze mu wybaczą i nawet jeszcze wynagrodzą ($OCpq$). Prior próbował wszakże bronić tezy T1 w oparciu o równoważność $ECpqNKpNq$, zgodnie z którą — w jego mniemaniu — $OCpq$ ma taki sam sens jak $ONKpNq$, tę zaś ostatnią formułę odczytywał: „Jesteśmy zobowiązani nie czynić p łącznie z poniechaniem q ”, co — jak sądził — dość naturalnie wynika z Npp . Trudno jednak uznać tę argumentację za zadowalającą, gdyż obowiązek postępowania w taki sposób, aby fałszem było, że zarazem istnieje stan p , a nie ma stanu q , może być spełniony bądź przez wstrzymanie się od urzeczywistnienia p , bądź przez realizację q . W obu przypadkach prawdą będzie $NKpNq$, czego właśnie wymaga norma odpowiadająca zdaniu $ONKpNq$. Co więcej, o ile zakazanego stanu rzeczy p nie da się zlikwidować (bo np. człowiek został zamordowany i stanowi to fakt, którego cofnąć niepodobna), pozostaje wyłącznie jedna ewentualność: realizacja q . A zatem w takiej sytuacji wszyscy adresaci normy winni czynić, co się im żywnie podoba. Powinni, a zarazem nie powinni, ponieważ za 'q' wolno podstawić jakiegokolwiek zdanie, ale również i jego negację. W szczególności można podstawić koniunkcję dwóch zdań sprzecznych $KrNr$. Konkluzja tezy T1 zobowiązuje zatem do czynienia rzeczy wręcz niemożliwych, kiedy zakazany stan p okazuje się nieodwracalny.

R. N. McLaughlin zaatakował w [7] inne twierdzenie SDL:

T2. $CPKpqKppPq$

podając kontrprzykład: Z tego, że wolno spacerować w miejscach publicznych w ubraniu, nie wynika dopuszczalność spacerowania tam bez odzieży. Przykład nie był dość szczęśliwie wybrany, toteż nie znalazł powszechnego uzna-

nia (por. [4], s. 95). Teza jednak słusznie została przez McLaughlina skrytykowana. Z tego bowiem, że dozwolone jest wykonywanie pewnych czynności łącznie, nie należy wnosić o dopuszczalności każdej z tych czynności z osobna. Co więcej, z tezy T2 daje się wyprowadzić bezpośrednio twierdzenie SDL:

T2a. $CPKpqPp$

które na mocy reguły modus ponens pozwala uznać dozwolenie Pp wobec prawdziwości $PKpq$ — nawet wtenczas, kiedy skądinąd wiadomo, że Fp . Tak np., powołując się na T2a, można by rozumować następująco: Skoro wolno otworzyć kurek gazowy i bezpośrednio potem zapalić gaz, to wolno również po prostu otworzyć kurek gazowy — niezależnie od tego, co się poza tym zrobi. Tymczasem takiego dozwolenia wcale nie ma. Można wręcz uważać, że obowiązuje zakaz wykonywania takich czynności ze względu na szkodliwość ich skutków.

McLaughlin dostrzegł wadę jeszcze jednego twierdzenia, a mianowicie:

T3. $CKOpOCpqOq$

lecz znów jego kontrprzykład nie był najrzęczniejszym wybrany. Lepszy podał ostatnio Z. Ziemia w [15]: Powiniennem wyjechać służbowo, ale obowiązuje, że jeśli pojedę, wykupię bilet na przejazd. Dlaczego jednak winniem kupić bilet, skoro uchylę się od obowiązku wyjazdu? Istotnie, teza T3 budzi sprzeciw, pozwala bowiem wyprowadzić wniosek Oq na podstawie przesłanki $KOpOCpq$. Zdanie postaci $OCpq$ wskazuje zaś obowiązek warunkowy realizowania stanu rzeczy q , o ile zaistniał stan p . Stan q staje się zatem dopiero wówczas obowiązujący, kiedy zachodzi p , a nie gdy Op . Nawet gdyby prawdą było, że stan rzeczy p obowiązuje, powinność ta może nie być zrealizowana. W takim przypadku (Np) warunek obowiązywania q nie jest spełniony i brak podstawy do uznania Oq . Poprawna teza winna — rzecz jasna — przybrać postać: $CKpOCpqOq$, która może być uważana za deontyczny odpowiednik zasady sylogizmu konstrukcyjnego z klasycznego rachunku zdań: $CKpCpqq$. Jednakże teza $CKpOCpqOq$ nie jest twierdzeniem, ani nawet wyrażeniem systemu SDL.

Największy chyba rozgłos uzyskał paradoks związany z twierdzeniem standardowego systemu deontycznego:

T4. $COpOApq$

w myśl którego, jeżeli obowiązkiem moim jest wysłanie listu, to powiniennem go wysłać lub spalić. Jest to tzw. paradoks Alfa Rossa. Teza T4 — stanowiąca łatwe przekształcenie T1 — znalazła jednak szereg obrońców, a m.in. argumentował na jej korzyść J. Kalinowski ([4], s. 64), po części także R. Hilpinen ([2], s. 21) oraz B. Hansson ([2], s. 131). W dyskusji nad tym paradoksem mieszano czasem sprawę spełnienia normy i jej obowiązywania. Wskazywano np. na to, że kto spali list pozostanie w zgodzie z normą odpowiadającą zdaniu $OApq$, lecz nie spełni obowiązku Op . Nie jest to jednak istotne, dla paradoksu ważne zaś pozostaje to, że kto uznaje Op winien uznać $OApq$ na mocy klasycznej zasady sylogizmu konstrukcyjnego i tezy T4. Natomiast obowiązek stwierdzany w zdaniu postaci $OApq$ może być spełniony poprzez realizację stanu rzeczy q , niezależnie od tego, czy powinność Op została wypełniona, czy nie. Zresztą przykład Rossa daje się nieco zmodyfikować: Jeżeli obowiązuje wysłanie cudzego listu (Op), to obowiązuje wysłanie tego listu lub powiadomienie adresata, iż wszystko w liście owym było wierutnym kłamstwem

($OApq$). W takim razie nie złamie ani normy Op , ani $OApq$ ten, kto zrealizuje zarówno p jak i q . Alternatywa nierozłączna nie wyklucza wszak tej ewentualności, że oba jej człony, p i q , będą zarazem prawdziwe.

Z tezy T1 przez łatwe przekształcenie wg definicji D1 i równoważności $ECpqNkPqNq$ (lub z T4, wykorzystując równoważność $EApqNkNpNq$) otrzymuje się w SDL twierdzenie:

T5. $CNPpNPKpq$

które można też prościej uzyskać z T2a na mocy prawa transpozycji. Treść tego twierdzenia zbliżona jest do treści tezy T1, więc i komentarz mógłby być podobny. Zwracano uwagę na to, że w myśl T5 zakazanego stanu rzeczy p nie wolno realizować nawet łącznie z jakimkolwiek czynem q , a więc również i z takim, który zdołałby zlikwidować lub złagodzić zło powstałe w stanie p . W szczególności skoro zakazane jest, by człowiek bił innego człowieka (Npp), to również niedopuszczalne jest, by czynił to, a świadkowie zajścia występowali w obronie pobitego ($NPKpq$). Toteż gdy chuligan łamie zakaz Npp i napada na bezbronnego przechodnia, żadna z osób obecnych przy tym zajściu nie może interweniować, nie wykraczając poza normę odpowiadającą zdaniu $NPKpq$. Mamy tu tzw. paradoks rozbójnika, znany też jako paradoks dobrego Samarytanina (por. [8]). Dodajmy jeszcze, że podstawiając q/Nq otrzymuje się z T5 twierdzenie SDL:

T5a. $CNPpNPKpNq$

a zatem uznanie niedopuszczalności p zobowiązuje nas zarówno do akceptacji następnika implikacji T5, jak i implikacji T5a. W tej sytuacji świadkowie napadu chuligańskiego mają do wyboru złamanie bądź zakazu $NPKpq$, bądź $NPKpNq$. Cokolwiek uczynią, czy wystąpią w obronie ofiary (q), czy nie (Nq), popadną w kolizję z którymś z niezgodnych obowiązków.

Wśród twierdzeń systemu SDL znajduje się teza:

T6. $CPpPApq$

W niej również dostrzeżono paradoksalność: Jeżeli osobie wolno palić, to także wolno palić lub zabijać (por. [2], s. 21). obrońcy tezy T6 posługiwali się analogicznymi argumentami, jak protektorzy twierdzenia T4, które posiada strukturę podobną do T6. Ale faktem pozostaje, że zwykle rozumienie zdań postaci $PApq$ (np. zdania: 'wolno skrócić w prawo lub skrócić w lewo') upoważnia do wyboru stanu rzeczy q (skrócenie w lewo). W szczególności więc, kto przyjmuje normę: 'wolno palić lub zabijać' może uważać się za uprawnionego tą normą do zabijania. Toteż trudno pogodzić się z tezą, która z niewinnej normy 'wolno palić' każe wyprowadzić jako logiczną konsekwencję groźną normę 'wolno palić lub zabijać'.

Poza wymienionymi twierdzeniami do systemu SDL należy jeszcze szereg innych tez paradoksalnych, o dziwaczności których — o ile nam wiadomo — nie pisano dotychczas. Wymienimy je od razu, a następnie omówimy kolejno. Są to:

T7. $CAOpOqOApq$	T12. $CNPpPCpq$
T8. $CAPpPqPApq$	T13. $CKOpOCpqPq$
T9. $CPKpqPApq$	T14. $COPPApq$
T10. $CPCpqCOPPq$	T15. $CAOpOqPApq$
T11. $CKPpOCpqPq$	

Odnośnie T7 zauważmy naprzód, że poprzednik $AOpOq$ wypada uznać m.in. w takich razach, gdy prawdą jest zarówno Op , jak i NOq (lub NOp i Oq), ponieważ wystarczy prawdziwość jednego członu alternatywy. Wówczas następnik $OApq$ nakłada obowiązek realizacji jednego co najmniej ze stanów p , q , nie wyróżniając żadnego z nich. Można przeto każdy przykład wykazujący absurdalność tezy T4 wykorzystać dla obalenia twierdzenia T7.

Podobnie rzecz ma się z T8. Wystarczy zaaprobować jedno tylko ze zdań Pp , Pq , aby stanąć wobec konieczności uznania poprzednika $APpPq$ i następnika $PAPq$ tezy T8. Lecz norma zawarta w zdaniu postaci $PAPq$ — przy zwykłym, potocznym rozumieniu słów w niej występujących — pozostawia zupełną swobodę wyboru między stanami p , q , oba bowiem są dopuszczalne. Dzięki temu każdy kontrprzykład wytaczany przeciw twierdzeniu T6 nadaje się — mutatis mutandis — jako argument przemawiający przeciw tezie T8.

W komentarzu do T2a staraliśmy się wykazać, że ze zdania normatywnego postaci $PKpq$ nie powinno wynikać dozwoleń Pp . Jak stwierdziliśmy natomiast w uwagach do T6 i T8, zdania kształtu $PAPq$ dają wolność wyboru członów alternatywy. Stąd właśnie wypływa paradoksalność tezy T9. Rozważmy chociażby następującą sytuację: Skoro dozwolone jest, ażeby kasjer brał pieniądze z kasy przedsiębiorstwa i wpłacał je na konto bankowe tegoż przedsiębiorstwa, to w myśl T9 wolno mu też brać pieniądze z kasy lub wpłacać je na konto przedsiębiorstwa. Ale z tego dozwoleń alternatywnego wynika, że wolno mu po prostu brać pieniądze z kasy. Wątpić można, czy którakolwiek dyrekcja byłaby skłonna zaaprobować logikę, która do takich wniosków prowadzi.

Odnośnie tezy T10 należy przede wszystkim przyznać, iż w mowie potocznej bardzo rzadko używa się zdań postaci $PCpq$. Z tego względu niepodobna powołać się na wyraźnie ustalony, obiegowy sposób pojmowania wypowiedzi tego rodzaju. Można jednak przyjąć za pewne, że większość ludzi oceni zdanie 'dopuszczalne jest, że jeśli młodzieniec osiągnie pełnoletność, to wstąpi w związki małżeńskie' ($PCpq$) za równoznaczne ze zdaniem 'jeżeli młodzieniec osiągnie pełnoletność to dopuszczalne jest, że wstąpi w związki małżeńskie' ($CpPq$). Jesteśmy z tego względu gotowi uznać równoważność, a nawet równoznaczność wszelkich zdań postaci $PCpq$ i $CpPq$. Na tym stanowisku bez trudności widać, że zdanie normatywne postaci $PCpq$ podaje warunek p dopuszczalności stanu rzeczy q . Inaczej mówiąc, dozwoleń Pq nabiera ważności dopiero wówczas, gdy urzeczywistniło się p . Brak zatem jakiejkolwiek podstawy do wyprowadzenia z przesłanki $PCpq$ wniosku postaci $COPq$, który głosi, że warunkiem dopuszczalności stanu q jest Op . Taki wniosek niesłusznie zmienia warunki wskazane w przesłance. Nie wystarczy, by stan p obowiązywał, on musi zaistnieć, aby q stało się dopuszczalne. Z tego właśnie powodu kwestionujemy tezę T10. Dorzucmy jeszcze przykład! Dozwolone jest, że jeśli ojciec utrzymuje swoje nieletnie dzieci, to pobiera na nie zasiłek rodzinny. Czy stąd można wnosić, że ważna jest implikacja: (I) 'Jeżeli obowiązkiem ojca jest utrzymywanie nieletnich dzieci, to wolno mu pobierać zasiłek rodzinny'? Istotnie, obowiązkiem ojca jest utrzymywanie swych nieletnich dzieci, więc poprzednik implikacji (I) oceniamy jako prawdziwy. Ale czy uznamy jej następnik, wiedząc skądinąd, że ojciec uchyla się od powinności i nie utrzymuje dzieci? Zapewne nie.

Teza T11 ma strukturę podobną do T3 i wadę podobną. Przesłanka $OCpq$ głosi, że stan rzeczy q staje się obowiązujący pod warunkiem zaistnienia p .

Dopuszczalność stanu p bynajmniej nie gwarantuje jednak realizacji tego stanu. Toteż przesłanka $KPpOCpq$ nie upoważnia do wysnucia wniosku Oq , z którego z kolei wynikałby wniosek Pq . Przesłanka ta nie pozwala też wprowadzić bezpośrednio konkluzji Pq , bo gdy nie zachodzi p może akurat obowiązywać zakaz (warunkowy) Fq . Przecież normy odpowiadające zdaniom postaci $OCpq$, $OCNpNq$ mogą być przyjęte w tym samym „kodeksie”, bo są zupełnie zgodne. Tak np. obowiązuje, że jeżeli zakład energetyczny ma na celu naprawę sieci wysokiego napięcia w całej dzielnicy, to wyłącza dopływ prądu w tej dzielnicy ($OCpq$). Obowiązuje ponadto, że jeżeli zakład nie ma na celu naprawy tego rodzaju, to nie wyłącza prądu ($OCNpNq$). Oczywiście, jest rzeczą dopuszczalną, by zakład miał na celu naprawę sieci w dzielnicy (Pp). Lecz z tego nie wynika, że bezwarunkowo dozwolone jest wyłączenie prądu. Musi być prawdą p , aby wolno było uznać Pq .

Twierdzenia T12—T15 powstają odpowiednio z T1, T3, T4, T7 przez zastosowanie tezy systemu SDL: $COpPp$ oraz klasycznego prawa sylogizmu hipotetycznego. Z tego powodu zarzuty stawiane twierdzeniom T12—T15 są analogiczne do wysuniętych przeciw odpowiednim tezom mocniejszym. Wystarczyłoby powtórzyć obiekcje poprzednie ze zmianami wynikłymi z zastąpienia funktora O przez P . Nie będziemy więc tego czynić.

Omówione twierdzenia nie wyczerpują — rzecz jasna — zbioru tez paradoksalnych systemu SDL. Albowiem można z dotąd wymienionych uzyskać nowe, wykorzystując równoważność $ENPpONp$ lub wprowadzając funktor F , czy też po prostu stosując rozmaite prawa równoważnościowe klasycznego rachunku zdań bądź podstawienia — a tych jest nieskończenie wiele. Łatwo również zauważyć, że niektóre z twierdzeń T1—T15 są ze sobą blisko „spokrewnione” już to formą, już treścią. Wszystkie jednak paradoksalne tezy systemu SDL mają tę cechę wspólną, że zdają się upoważniać do wniosku, który stwierdza więcej niż na to zezwala przesłanka. Toteż umożliwiają dobrane przesłanek prawdziwych, z których płynie konkluzja fałszywa.

Jakie są źródła tych paradoksów w standardowym systemie logiki deontycznej? Być może, że rozliczne, ale dwa zarysowują się wyraźnie. Z jednej strony decyduje tu sama postać pewnych formuł uznanych za twierdzenia SDL, z drugiej strony — zastosowanie potocznych znaczeń związanych z funktorami obowiązku i dozwolenia, zastosowanie usprawiedliwione sposobem czytania formuł wskazanym przez twórców systemu. Niewątpliwie SDL nie jest przystosowany do takiego zabiegu interpretacyjnego. Wright przyznaje wprost (por. [2], s. 159), że logika deontyczna — dorzućmy: ta z drugiej połowy naszego stulecia — powstała jako odgałęzienie logiki modalnej. Tworzono ją będąc pod sugestią gotowych wzorów twierdzeń aletycznych. Jest to dość zrozumiałe, gdyż faktycznie w języku potocznym używa się czasem wyrazów 'można', 'koniecznie' zamiast 'wolno', 'należy' czy innych oznaczających dozwolenie i obowiązek. Na przykład zdanie 'możesz iść do kina lub do teatru' ma często (może nawet najczęściej) sens taki sam, jak wypowiedź: 'wolno ci iść do kina lub do teatru'. Jednakże pojęcia możliwości i konieczności nie pokrywają się (odpowiednio) z pojęciami dozwolenia i obowiązku. Było dużym błędem, że przed przystąpieniem do skonstruowania systemu SDL nie zanalizowano sensu terminów deontycznych używanych w prawie, etyce i innych dziedzinach. Przez zbadanie znaczeń rozmaitych norm i występujących w nich funktorów deontycznych, norm stosowanych w różnych domenach praktyki społecznej, doszłoby się zapewne do ustalenia prawdziwości pew-

nych twierdzeń, których brak w SDL, i do wykrycia fałszywości wielu innych, które weszły w skład tego systemu. Niestety, obrano inny tok postępowania. W rezultacie, zetknięcie się tego systemu logicznego z mową potoczną i odpowiadającymi jej pojęciami doprowadziło do ujawnienia paradoksów, o których mówiliśmy powyżej. Paradoksy tego rodzaju można nazwać 'interpretacyjnymi'.

W dyskusji nad systemem OS Wrighta wyszły na jaw ponadto odmiennego typu trudności dotyczące systemu SDL. Mianowicie, R. M. Chisholm zwrócił uwagę w [1] na to, że korzystano się nieraz z norm regulujących sposób postępowania w przypadku niewypełnienia określonej powinności. Normy tego rodzaju nazwał 'nakazami przeciwnymi obowiązкови' (contrary-to-duty imperatives) i pokazał, że próba powiązania ich z systemem OS wypada niepomysłnie. Rozważmy przesłanki:

1. Powinno być tak, że pewien człowiek idzie z pomocą sąsiadom (Op).
2. Powinno być tak, że jeżeli pójdzie, powie im, że przychodzi ($OCpq$).
3. Jeżeli nie pójdzie, powinien nie mówić, że przyjdzie ($CNpONq$).
4. Nie pójdzie (Np).

Zgodnie z twierdzeniem T3 przesłanki 1 i 2 prowadzą bezpośrednio do zdania Oq , z którego na mocy tezy SDL: $COqNONq$ otrzymujemy wniosek $NONq$. Jednakże z przesłanek 3 i 4 według klasycznego prawa sylogizmu konstrukcyjnego wynika wniosek ONq — sprzeczny z poprzednim. A przeciw przesłanki 1—4 wydają się tworzyć zespół zupełnie zgodny. Stanowi to tzw. paradoks — a właściwie antynomię — nakazu przeciwnego obowiązкови.

Hilpinen mniema, że przykład ten wskazuje na niedopuszczalność symbolizowania zdań o obowiązku warunkowym — takich jak przesłanka 2 — za pomocą formuł postaci $OCpq$. Sądzi wręcz, że system SDL w ogóle nie nadaje się do formalizacji zdań tego rodzaju. Zauważmy jednak, że zapis $OCpq$ dokładnie odtwarza strukturę przesłanki 2. Nie chodzi tu — jak widać — o ubóstwo zbioru formuł języka systemu SDL, tylko o obecność w nim niepożądanych twierdzeń. Antynomia Chisholma nie jest jedynie wynikiem interpretacji wyrażań, nadawania sensu potocznego funktemor deontycznym — jak to było w poprzednio omówionych przykładach paradoksów. Przy tej samej interpretacji wystarczyłoby bowiem odrzucić tezę T3, a sprzeczność nie dałaby się wyprowadzić. Jak widać, system SDL nastęrcza dwojakich trudności: z jednej strony tworzy źródło paradoksów interpretacyjnych, z drugiej — w zastosowaniach bywa antynomiotwórczy. Niepodobna przeto ocenić go jako przydatny do wykorzystania w tych dziedzinach praktyki społecznej, które posługują się pojęciami obowiązku, dozwołenia i zakazu — przynajmniej dopóki pozostaniemy przy dotychczas rozpatrywanych sposobach odczytywania symboli tego systemu.

W tym momencie rodzi się samorzutnie problem: jakie postulaty winna spełniać logika deontyczna? Odpowiedź będzie, oczywiście, zależała od celu, jaki obierzemy. Dość liczne są obecnie głosy nawołujące do tworzenia teorii logicznych ściślej związanych z praktyką prawniczą, etyczną, techniczną. W tym duchu wypowiedział się m.in. J. Kalinowski w [4] (s. 202). Z dążenia do realizacji tego celu wyrosła też w znacznej mierze sylogistyka deontyczna Z. Ziemby. Tendencja to doprawdy zdrowa. Nie jest wszak czymś frazesem stwierdzenie, że nauka sprawdza się w użyciu. Teoria, która nie znalazła zastosowania, skazana jest na rychłą śmierć w lamusie historii. Otóż jeżeli pragniemy przybliżyć teorię zdań o normach do rzeczywistych przejawów

działalności normatywnej, to na podstawie intuicji czerpanych z języka potocznego, a potwierdzonych badaniem rozmaitych odmian norm i częściowo wypowiedziami znawców przedmiotu, można wysunąć następujące postulaty:

1° Funktory deontyczne muszą zachować swój intensjonalny charakter. Czy bowiem p obowiązuje, czy jest dozwolone lub zakazane, to nie zależy od prawdziwości ani fałszywości p , a jedynie od podjętych aktów normatywnych ('Akt' pojmujemy tu szeroko, może nim być po prostu wyrażenie swej osobistej woli). Toteż nie wolno stosować reguły zastępowania do wyrażań stanowiących argument funktora deontycznego lub część tego argumentu — jak to właśnie stosowano w systemie SDL i wielu innych. Kiedy p jest równoważne q , nie zawsze prawdą okazuje się $EOpOq$ (czy $EPpPq$). Rozważmy np. wyrażenie $OCpq$. Na gruncie klasycznego rachunku zdań zachodzi ekwiwalencja wyrażań Cpq , $ANpq$. Jednakowoż zdania postaci $OCpq$ nie wolno uznać za równoważne zdaniu kształtu $OANpq$. W pierwszym bowiem stanie rzeczy p może być zupełnie niezależny od ludzkiej woli i działań człowieka. Drugie zdanie natomiast, nie faworyzując żadnego ze stanów Np , q , domaga się urzeczywistnienia przynajmniej któregoś z nich, oba wskazuje jako realizowalne. Po wtóre z normy nakładającej obowiązek alternatywny, o którym mówi zdanie postaci $OANpq$, wynika, że jeżeli adresat nie obiera stanu q , winien zadbać o to, ażeby zaistniał stan Np , czyli wynika prawdziwość implikacji $CNqONp$. Przeciwnie, z obowiązku warunkowego $OCpq$ nie daje się wniosioskować $CNqONp$. Co więcej, ta ostatnia implikacja pozbawiona jest zdrowego sensu, o ile p jest stanem rzeczy, na który ludzie nie posiadają wpływu. Weźmy pod uwagę choćby taki przykład prawdziwego zdania o obowiązku warunkowym:

(+) Obowiązuje, że jeżeli temperatura na dworze opada poniżej minus 18°C , — to lekcje w niższych klasach szkół podstawowych zostają odwołane ($OCpq$).

Zdania (+) nie sposób uznać za równoważne zdaniu:

(+++) Obowiązuje, że bądź temperatura na dworze nie opada poniżej minus 18°C , bądź lekcje w niższych klasach szkół podstawowych zostają odwołane ($OANpq$).

Albowiem (+++) formą swą mylnie sugeruje możliwość wyboru między zmianą temperatury a zawieszeniem lekcji. Co więcej, zdanie (+++) jest fałszywe, wynika bowiem z niego, że jeżeli lekcji nie odwołano, to obowiązuje, by temperatura nie opadła poniżej -18°C , co jest oczywiście fałszem, a nawet na gruncie pospolitych intuicji językowych zgoła niedorzecznością. Słusznie pisze Z. Ziemiński w [16] (s. 46n.), że norma (postępowania — a o taką nam przecież tu chodzi) jest dorzeczna jedynie wówczas, gdy wskazuje obowiązek zachowania się możliwego do realizacji i zależnego od decyzji adresata normy. Toteż przy pomocy żadnego aktu normatywnego nie da się nałożyć obowiązku na zjawiska — takie, jak m.in. temperatura powietrza na dworze — które wymykają się spod wpływu działań ludzkich. Zjawiska te mogą być konieczne lub niekonieczne, lecz nigdy obowiązujące ani zakazane, przeto nie należy w odniesieniu do nich formułować norm wskazujących obowiązek alternatywny. Przeciwnie, w normach dotyczących powinności warunkowych zjawiska te mogą być podawane jako warunki, w których określone postępowanie jest wymagane.

W podobny sposób można wykazać, że w zdaniach postaci $OCpq$ implikacja Cpq nie podlega transpozycji, czyli $OCpq$ nie pociąga za sobą $OCNqNp$.

2° Budując teorię wynikania zdań o normach, należy zachować stosowany w SDL zakaz używania iteracji i wszelkich innych superpozycji funktorów deontycznych, gdyż operacje te nie wiążą się z żadną wyraźną intuicją semantyczną. Spotyka się wprawdzie w mowie potocznej zwroty takie, jak np. 'powinno być dopuszczalne', 'należy zakazać' itp., lecz wypowiedzi tego rodzaju są metanormami ustalającymi coś o pewnej normie, są to więc normy jednego „kodeksu” (zbioru norm) dotyczące normy drugiego „kodeksu”. Natomiast wyrażenia postaci Pw , Ow pojmujemy jako zdania stwierdzające coś o normach należących do tego samego „kodeksu”. Mianowicie, Pw orzeka, że w danym (wybranim dowolnie, ale ustalonym) „kodeksie” istnieje norma dopuszczająca realizację stanu rzeczy w . Analogicznie rozumiemy wyrażenie Ow . Dzięki temu — dodajmy — możemy traktować Pw , Ow jako zdania, przyznając zarazem, że norma nie jest zdaniem, bo nie posiada określonej wartości logicznej. W teorii, w której rozpatrywałoby się zdania o metanormach, trzeba by wprowadzić oznaczenia obowiązków i dozwoleń zrelatywizowane do różnych „kodeksów”, a przynajmniej do jednego „kodeksu” pierwszego stopnia i jednego „metakodeksu”. Wydaje się jednak, że nie czas jeszcze zajmować się takimi konstrukcjami. Należy naprzód zbudować zadowalający system logiki zdań o normach pierwszego stopnia. Systemu takiego chyba dotąd nie ogłoszono.

3° Nie ma powodu wymagać, ażeby każdy egzemplarz zmiennej, który figuruje w wyrażeniu, występował w argumentach funktorów deontycznych — co zastrzeżone było dla wyrażeń języka systemu SDL. Często przecież korzysta się ze struktur takich, jak: jeżeli p , to obowiązuje q (Jeżeli uczeń nie przyszedł do szkoły, to obowiązuje, by usprawiedliwił swą absencję), p i dopuszczalne jest to, że q (Mamy wolny dzień i dopuszczalne jest, byśmy pojechali na plażę) itp. Uwzględnić wypada zatem również tego rodzaju konstrukcje i zezwolić na to, aby w poprawnym wyrażeniu egzemplarz zmiennej mógł stanowić argument funktora prawdziwościowego, nie będąc argumentem funktora deontycznego ani częścią takiego argumentu.

4° Wyrażenie postaci $PApq$ winno implikować koniunkcję dozwoleń stanów rzeczy p , q . Twierdzeniem logiki deontycznej ma przeto być $CPApqKPPpq$, nie zaś — jak to było w SDL — równoważność $EPApqAPPPq$. Albowiem dozwolenie alternatywne, jak to już mieliśmy okazję podkreślić poprzednio, pozostawia zupełną swobodę wyboru stanów p , q , nie wykluczając przy tym realizacji jednego i drugiego. Oba więc stany są tu dopuszczalne, a nie tylko jeden, jak to może mieć miejsce przy alternatywie $APPPq$. Z tej właściwości potocznych dozwoleń alternatywnych zdał sobie już sprawę Wright (por. [14], s. 22; [2], s. 130) i znaczenie tak użytego funktora 'P' nazwał 'mocnym'. Jednakże Wright sądzi, że przy dozwoleniu mocnym — które uważa za potoczne — uznana powinna być równoważność $EPApqKPPpq$. Nie podzielamy tego stanowiska. Potoczny sens zdań postaci $PApq$ jest — według naszego rozeznania — bardziej złożony. Precyzuje go chyba najtrafniej równoważność $EPApqKKKKPPNpPqPNqPKpq$, którą chcielibyśmy mieć jako twierdzenie logiki deontycznej. W drugim argumentcie funktora głównego występują tu człony koniunkcji, których niepodobna wywnioskować z dozwoleń Pp , Pq , jakimi zadowolili się Wright.

5° Obowiązek alternatywny stwierdzany w wyrażeniach postaci $OApq$

w normalnym rozumieniu również pozostawia wolność wyboru stanów p , q . Dostrzegł to A. Ross i słusznie podkreślił w [10] (por. [5], s. 206) różnicę zachodzącą między zdaniami postaci $OApq$ a alternatywą $AOpOq$, która jest prawdziwa wtedy i tylko wtedy, gdy co najmniej jeden ze stanów p , q , obowiązuje. W przeciwieństwie do tego, zdanie postaci $OApq$ ani nie zobowiązuje do realizacji stanu p , ani nie zobowiązuje do urzeczywistnienia q . Dopuszczalne jest przy tym zarówno, by stan p (q) zaistniał, jak i by go nie było. Wymaga się wszakże realizacji któregoś z alternatywnie wymienionych stanów i zezwala na urzeczywistnienie obu. Twierdzeniem systemu logiki deontycznej powinna być wobec tego ekwiwalencja $EOApqKKKKKKPPpPNpPqPNqCNpOqCNqOpFKpq$.

6° Jeżeli chodzi o zdania postaci $PKpq$, to — jak chyba dość wyraźnie widać było z omówienia tezy T2a — nie wynikają z niego dozwolenia stwierdzane w zdaniach Pp , Pq , a tym bardziej w zdaniach PNp , PNq . Nie daje się też wyprowadzić żadnych obowiązków z takiego łącznego dozwolenia. Zdanie postaci $PKpq$ jest logicznie tak słabe, że trudno znaleźć ogólnie ważne implikacje, które miałyby to zdanie za poprzednik, poza takimi jak: $CPKpqPKqp$, $CPKpqCPKNpqPq$, $CPKpqCPKqNpPq$, $CPKpqCPKpNqPp$, $CPKpqCPKNqpPp$ oraz powstającymi z nich przez równoważne wprowadzenie funktorów O lub F do następnika, a także poza takimi, które z dotąd wymienionych wynikają na mocy praw klasycznego rachunku zdań.

7° W systemie SDL twierdzeniem jest równoważność $EOKpqKOpOq$, na której można oprzeć regułę inferencji pozwalającą na wyprowadzenie z przesłanki $OKpq$ wniosku $KOpOq$. Reguła ta stała się przedmiotem dyskusji prowadzonej na łamach kwartalnika „Logique et Analyse”, a zapoczątkowanej artykułem O. Weinbergera *Normenlogik anwendbar im Recht* („Log. et An.” 49—50, 1970, s. 93—106). Autor artykułu zakwestionował poprawność przejścia od zdań kształtu $OKpq$ do $KOpOq$. Nie wchodząc w tym miejscu w szczegóły, powiemy tylko, iż argumentacja Weinbergera nie jest przekonująca. Sądzymy, że zarówno ekwiwalencja $EOKpqKOpOq$, jak też odnośna reguła może być w systemie logiki deontycznej zachowana, gdyż jest zgodna z potocznymi intuicjami.

8° Na temat tzw. pochodnych obowiązków (derived obligation, commitment), czyli powinności, które zaczynają obowiązywać dopiero w razie zrealizowania określonego czynu, pisano dotąd wiele, lecz nie osiągnięto ostatecznego uzgodnienia stanowisk. Jako właściwą formalizację pojęcia obowiązku pochodnego Wright wskazał wyrażenie $OCpq$, lecz Prior zauważył, że to prowadzi do paradoksalnej tezy T1. Obowiązek pochodny jest szczególnym przypadkiem obowiązku warunkowego, gdyż warunkiem jednej powinności może być spełnienie drugiej lub jakkolwiek inny czyn. Normy wskazujące obowiązek warunkowy posiadają często formę: 'jeżeli p , to obowiązuje q ', co odpowiada wyrażeniu $CpOq$, rzadziej zaś wypowiada się je w postaci 'obowiązuje, że jeżeli p , to q ' co odpowiada formule $OCpq$. Jednakże na gruncie potocznych odczuć semantycznych oba sformułowania są równoznaczne. Toteż wypada stanąć po stronie tych, którzy postulują przyjęcie równoważności $EOCpqCpOq$, chociaż — dodajmy gwoli ścisłości — niektórzy badacze próbują doszukać się różnic znaczeniowych pomiędzy wyrażeniami $OCpq$, $CpOq$ (por. wypowiedź Hintikka w [2], s. 87 n.) i chociaż przeciw rozpatrywanej przez Priora propozycji interpretowania $CpOq$ jako zdania o obowiązku po-

chodnym wysuwano zarzut, iż taka interpretacja pociąga za sobą rzekomo paradoksalne tezy: $CNpCpOq$, $COqCpOq$.

9° Sprawa rozumienia zdań o dozwoleniu warunkowym przedstawia się podobnie, jak zdań o obowiązku warunkowym. Nie sposób doszukać się różnic znaczeniowych pomiędzy wyrażeniami $PCpq$, $CpPq$, przeto należy przyjąć ich równoważność.

10° Kwestionowano uprawnienia implikacji $CNONpPp$ ze stanowiska prawniczego, twierdząc, że nie wszystko, co nie jest zakazane, wolno uznać za dozwolone. W tym duchu wypowiadał się też w ostatnich latach Wright (por. [2], s. 166). Jednakże nie wszyscy teoretycy prawa podzielają ten pogląd. Ponadto wydaje się, że przez wyjaśnienie, czym jest obowiązujący zakaz, można będzie doprowadzić przeciwników implikacji $CNONpPp$ do porzucenia dotychczas bronionej pozycji. W każdym razie mowa potoczna pozwala na każdorazowe przejście od 'nie jest zakazane p ' (czy 'nie obowiązuje Np ') do ' p jest dozwolone'. Implikacja $CPpNONp$ także nie wzbudza obiekcji. Toteż trzeba w logice deontycznej zachować występującą w systemie standardowym równoważność $EPpNONp$.

11° Ostatni wreszcie postulat, jaki tu wymienimy, domaga się tego, aby odrzucić wszelkie tezy, które na gruncie języka naturalnego brzmią paradoksalnie. W szczególności należy wykluczyć tezy T1—T15 oraz wszystkie z nich wynikające na mocy definicji D1, D2 i podstawień oraz praw równoważnościowych klasycznego rachunku zdań.

W tym miejscu zupełnie naturalnie nasunąć może się pytanie: czy możliwy jest system logiki deontycznej realizujący postulaty 1°—11°? Odpowiedź okazała się pozytywna, ale sprawą tą zajmujemy się już gdzie indziej.

BIBLIOGRAFIA PRAC WYMIENIONYCH W TEKŚCIE

- [1] R. M. Chisholm: *Contrary-to-duty Imperatives and Deontic Logic*. *Analysis*, 24, 1963, s. 33—36.
- [2] *Deontic Logic. Introductory and Systematic Readings*. R. Hilpinen (ed.), D. Reidel, Dordrecht 1971.
- [3] B. Hansson: *An Analysis of Some Deontic Logic*. *Nous*, 3, 1969, s. 373—398. Przedrukowane w [2], s. 121—147.
- [4] G. Kalinowski: *La logique des normes*. PUF, Paris 1972.
- [5] G. Kalinowski: *Etudes de logique déontique*. I, L.G.D.J., Paris 1972.
- [6] E. Mally: *Logische Schriften*. D. Reidel, Dordrecht 1971.
- [7] R. N. McLaughlin: *Further Problems of Derived Obligation*. *Mind*, LXIV, 1955, s. 400—402.
- [8] P. H. Nowell-Smith, E. J. Lemmon: *Escapism. The Logical Basis of Ethics*. *Mind*, LXIX, 1960, s. 289—300.
- [9] A. N. Prior: *The Paradoxes of Derived Obligation*. *Mind*, LXIII, 1954, s. 64—65.
- [10] A. Ross: *Directives and Normes*. Routledge and Kegan Paul, London 1968.
- [11] G. H. von Wright: *Deontic Logic*. *Mind*, LX, 1951, s. 1—15.
- [12] G. H. von Wright: *A New System of Deontic Logic*. *Danish Yearbook of Philosophy*, I, 1964, s. 173—182. Przedrukowane w [2], s. 105—114.
- [13] G. H. von Wright: *Deontic Logic and the Theory of Conditions*. *Critica*, 2, 1968, s. 3—31. Przedrukowane w [2], s. 159—177.

Przegląd czasopism

(zestawił W. Mincer)

Uwaga: Od numeru bieżącego „Przegląd” obejmował będzie jedynie czasopisma zagraniczne; treść czasopism polskich (w układzie rzeczowym) umieszczana będzie w rubryce „Zapiski bibliograficzne”.

Z czasopism zawierających prócz artykułów filozoficznych także artykuły o treści pokrewnej lub innej (np. socjologia, historia nauki, zagadnienia społeczne i polityczne) dokonywany będzie wybór: tytuły takich czasopism oznaczane będą gwiazdką. Przegląd odsyłać będzie tylko do numerów — bez podawania stron.

I

American Philosophical Quarterly, 11: 1974 No 4. CURLEY E.: Recent work on 17th century continental philosophy; ACHINSTEIN P.: The identity of properties; SOLOMON R. C.: Hegel's epistemology; SCHACHT R.: On „existentialism”, Existenz — philosophy and philosophical anthropology; TEGHRIAN S.: Linguistic rules and semantic interpretation; ALDRICH V. C.: Sight and light; HOFFMAN R.: Vulgarity; BEVERSLUIS J.: Socratic definition; GOTTLIEB D.: Foundations of logical theory.

II

Analysis, 32:1971/72 No 1. DUNCAN-JONES A.: Dissent from precepts; LINSKY L., SCHUMM G. F.: Frege's way out: a footnote; HUMBERSTONE I. L.: Two sorts of "ought"s; KORDIG C. R.: Moral weakness and self-reference; CASTAÑEDA H. N.: There are command sh-inferences; JONES O. R.: Knowing and guessing-by examples; WEST D.: Phillips, Mounce and repaying what we borrow; WHITE A. R.: Meaning and implication; ATTFIELD R.: Collective responsibility.

Analysis, 32 : 1971/72 No 2. CLARK M.: Ifs and hooks; MORICK H.: Intentionality, intentionality and the psychological; PERKINS R. K. Jr.: On Russell's alleged confusion of sense and reference; HOFFMAN R.: On begging the que-

stion at any time; SLOMAN A.: New bodies for sick persons: personal identity without physical continuity; MYRO G.: A note on strict implication and entailment; WILLIAMS C. J. F.: Truth: a composite rejoinder.

Analysis, 32: 1971/72 No 3. HAIGHT M. R.: Picturing unreality; HILL CH. S.: „gavagai”; LYCAN W. G., OLDENQUIST A.: Can the generalization argument be reinstated?; WESTPHAL F.: Utilitarianism and "conjunctive acts": a reply to Professor Castañeda; HARRISON J.: The letter; CLEGG J. S.: Symptoms; BRADY J. B.: Indifference and voluntariness; SPANGLER G. A.: Mannison on doing something on purpose but not intentionally; SAYWARD CH.: True propositions: a reply to C. J. F. Williams; JONES O. R.: Truth and predication; JOHNSEN B. C.: Black and the inductive justification of induction.

Analysis, 32: 1971/72 No 4. NICKEL J. W.: Discrimination and morally relevant characteristics; SINGER P.: Moral experts; CASTAÑEDA H. N.: On the problem of formulating a coherent act-utilitarianism; ZELLNER H. N.: Utilitarianism and derived obligation; WALLACE G.: Cargile on Utilitarianism; FINNIS J.: The restoration of retribution; DAVIS L. H.: They deserve to suffer; GILBERT M.: The abilities of prescriptivism.

Analysis, 32 : 1971/72 No 5. SMART B.: How to reidentify the ship of Theseus;

HAKSAR V.: Rawl's theory of justice; BÖER S. E.: On Searle's analysis of reference; COOPER D. E.: Searle on intentions and reference; SIMPSON R. L.: Stoics, sleepers and stones; MARTIN M.: Confirmation and explanation; RADFORD C.: On sticking to what I don't believe to be the case; MANNISON D. S.: Matthews on enjoying digging.

Analysis, 32: 1971/72 No 6. THAU S.: The distinction between rhetic and illocutionary acts; PEETZ V.: „Propositional content”; WIREDU J. E.: A note on modal quantification, ontology and the indenumerably infinite; DACE A. J.: "Orders" of sets; GUSTASON W. W.: Miss Anscombe on the "general propositions form"; SANFORD D. H.: Begging the question; PERKINS R. K. Jr.: Urmson on Russell's incomplete symbols; BALES R. E.: Utilitarianism, overall obligatoriness and deontic logic; CHARLTON W.: Miss Haight on picturing unreality; McMULLEN W. A.: Censorship and participatory democracy; a paradox.

Analysis, 33: 1972/73 No 1. HAMBLIN C. L.: You and I; SMYTH M. B.: The prescriptivist definition of „better”; COWAN J. L.: Inverse discrimination; BEEHLER R.: Reasons for being moral; NIELSEN K.: On giving reasons for being moral; BEEHLER R.: Morals and reasons; DUDMAN V. H.: "Bedeutung" in Frege: a reply; HARRIS N. G. E.: On seeing everything upside down; WINSLADE W. J.: Brady on recklessness.

Analysis, 33: 1972/73 No 2. ANSCOMBE G. E. M., FELDMAN J.: On the nature of justice in a trial; JOHNSON C. D.: Davidson on primitive actions that cause deaths; PAGE E.: Senses of "obliged"; KEARNEY R. J.: Meaning and implication: other thoughts; MILLER D.: The truth-likeness of truthlikeness; YOUNG J. J.: Ifs and hooks: a defence of the orthodox view; DAUER F. W.: How not to reidentify the Parthenon.

Analysis, 33: 1972/73 No 3. HARRISON R.: Lost times; SWINBURNE R. G.: Confirmability and factual meaningfulness; SWARTZ N.: Is there an Ozma-problem for time?; MARTIN M.: Are cognitive processes and structure a myth?; CARTER W. R.: On promising the unwanted; GEDDES L.: On the intrinsic wrongness of killing innocent

people; BERGSTRÖM L.: On the coherence of act-utilitarianism; WEDEKING G. A.: Reasons for acting versus reasons for believing; GOWER B.: Martin on explanation and confirmation; DAVIS L. H.: Smart on conditions of identity; URMSON J. O.: Russell's incomplete symbols; SCHUMM G. F., STEVENSON J. G.: Harman's non-essential property.

Analysis, 33: 1972/73 No 4. CAMPBELL T. D.: Formal justice and rule-change; CHERRY CH.: Two views of moral practices; GREEN O. H.: Some supposed advantages of materialism; ISEMINGER G.: Aesthetic judgments and non-aesthetic conditions; MILLER B.: Proper names and "suppositio personalis"; LYCAN W. G.: Davidson on saying that; DUMMETT M.: Frege's way out: a footnote to a footnote; ATTFIELD R.: How things exist: a difficulty; JONES H. M.: Censorship, state secrets and participatory democracy.

Analysis, 33: 1972/73 No 5. THALBERG I.: Ingredients of perception; WALKER A. D. M.: Goodness of a kind and goodness from a point of view; NAYLOR A.: On the evidence of one's "memories"; MONRO H.: Nonsense? Nonsense!; GERT B., MARTIN J. A.: "What a man does he can do?"; ALTMANN D. R.: Geach on "know" in "if" clauses; LA CROIX R. R.: The incompatibility of omnipotence and omniscience.

Analysis, 33: 1972/73 No 6. TAYLOR P. W.: Reverse discrimination and compensatory justice; BAYLES M. D.: Reparations to wronged groups; SHINER R. A.: Individuals, groups and inverse discrimination; GERT B., MARTIN J. A.: Outcomes and abilities; LEAHY M.: Justice in a trial; LEWIS C.: On undetectable differences in sensations; KIRK R.: Undetermination of theory and indeterminacy of translation; SZABADOS B.: Wishful thinking and self-deception; BÖER S. E.: Russell on classes as logical fictions.

Analysis, 34: 1973/74 No 1. ANSCOMBE G. E. M.: Hume and Julius Caesar; DOLBY R. G. A.: Philosophy and the incompatibility of colours; DUFF R. A.: Intentionally killing the innocent; CORNMANN J. W., DIRNBACH B. J.: Utilitarianism and the obligation to do exactly one act; SMART B.: The ship of Theseus, the Parthenon and disas-

sembled objects; STROLL A.: Descriptions again; MOUNCE H. O.: Mr. Cherry on moral practices; SILVESTRI PH.: The justification of inverse discrimination; LINSKY L., SCHUMM G. F.: Tripping over one's own footnote; ANSCOMBE G. E. M.: On justice in a trial.

Analysis, 34: 1973/74 No 2. WHITELEY C. H.: Rules of language; GOLDSTICK D.: Refutation of "ethical egoism"; GORDON R. M.: Judgmental emotion; BROWNING L.: On seeing "everything" upside down; CASTAÑEDA H. N.: "Ought" and "better"; SILVERSTEIN H. S.: A correction to Smyth's "better"; BENNETT PH. W.: The sleeper's dream and the stoic's pain: a reply to Simpson; HOLBOROW L.: Formally just rule-changes; GODBEY J. W. Jr.: The incompatibility of omnipotence and omniscience; LA CROIX R. R.: Omnipotence, omniscience and necessity.

Analysis, 34: 1973/74 No 3. GALLIE R.D.: A.N. Prior and substitutional quantification; COHEN L. J.: Roger Gallie and substitutional quantification; MELLOR D. H.: Special relativity and present truth; CLARK M.: Ifs and hooks: a rejoinder; EDWARDS J. S.: A confusion about "if...then"; DALE A. J.: A defence of material implication; HOLMES R. L.: Is morality a system of hypothetical imperatives?; CHERRY CH.: The limits of defeasibility; MEYNELL H.: On understanding the unintelligible.

Analysis, 34: 1973/74 No 4. TEICHMAN J.: Wittgenstein on "can"; CLEAVE J. P.: On account of entailment based on classical semantics; MILLER B.: Logically simple propositions; PICKERING F. R.: A refutation of an objection to the causal theory of perception; PERRY TH. D.: A refutation of Searle's amended "is-ought" argument; ANDERSON J. C.: A note on Searle's naturalistic fallacy fallacy; SIKORA R. I.: Confirmability and meaningfulness.

Analysis, 34: 1973/74 No 5. ANSCOMBE G. E. M.: "Whatever has a beginning of existence must have a cause": Hume's argument exposed; NUNN W. A. III: Reverse discrimination; NICKEL J. W.: Should reparations be to individuals or to groups?; MONTAGUE R.: Winch on agents' judgements; RUBEN D. H.: Social relativism and the theory of right; RUDINOW J.: On "the slippery slope".

Analysis, 34: 1973/74 No 6. MACKIE J. L.: Locke's anticipation of Kripke; GINGELL J.: Forgiveness and power; GLEDHILL P.: Is it logically possible to hold the doctrine of justification by faith?; NARVESON J.: Three „Analysis" retributivists; CUMMINS R.: Dispositions, states and causes; SLOTE M. A.: Entrenchment and validity; HADLEY R. F.: Quine and Strawson on logical theory.

III

Archiv für Geschichte der Philosophie, 56: 1974 No 3. MARTIN A.: "Experimental theism" and the verbal dispute in Hume's "Dialogues"; BÄRTHLEIN K.: Zum Verhältnis von Erkenntnistheorie und Ontologie in der deutschen Philosophie des 18. und 19. Jahrhunderts; Rezensionen.

IV

Australasian Journal of Philosophy, 52: 1974 No 1. SCHLESINGER G.: Induction and other minds; CORNMAN J. W.: Can Eddington's „two" tables be identical?; SHER G.: On event-identity; LYCAN W. G.: Mental states and Putnam's functionalist hypothesis; BÖER S. E.: Landesman on conventions; FELDMAN R.: An alleged defect in Gettier counter-examples; Reviews.

V

The British Journal for the Philosophy of Science, 21: 1970. MARRÉ R.: Powers, (no 1); LEHRER K.: Induction reason and consistency, (no 1); BRATHWAITE R. B.: Bertrand Russell as philosopher of science, (no 2); CHALMERS A. F.: Curie's principle, (no 2); KLEINER S. A.: Erotetic logic and the structure of scientific revolution, (no 2); BLOOR D.: Is the official theory of mind absurd?, (no 2); MCGONIGLE T. G.: Euclidean space: a lasting philosophical obsession, (no 2); DINGLE H.: Causality and statistics in modern physics, (no 3); GOROVITZ S.: Inscriptioalism and the objects of explanation, (no 3); GIEDYMIN J.: The paradox of meaning variance, (no 3); CLEAVE J. P.: The notion of validity in logical systems with inexact predicates, (no 3); LACEY H. M.: The scientific intelligibility of absolute space: a study of Newtonian argument, (no 4); LANSBERG P. T., EVANS D. A.: Free will in a mecha-

nistic universe?, (no 4); SACHS M.: Is quantization really necessary?, (no 4); BLUM A.: Laws and instancial statements, (no 4); Discussions; Reviews.

The British Journal for the Philosophy of Science, 22: 1971. DORLING J.: Einstein's introduction of photons: argument by analogy or deduction from the phenomena?, (no 1); HANSON W. H.: Mechanism and Gödel's theorems, (no 1); MARTIN M.: Referential variance and scientific objectivity, (no 1); CLEAVE J. P.: Cauchy, convergence and continuity, (no 1); HOOKER C. A.: The relational doctrines of space and time, (no 2); PARSONS K. P.: On criteria of meaning change, (no 2); MacCORMAC E. R.: Meaning variance and metaphor, (no 2); NERLICH G.: A problem about sufficient conditions, (no 2); MATTHEW A.: Prediction and predication, (no 2); HACKING I.: Jacques Bernoulli's „Art of conjecturing”, (no 3); GILLIES D. A.: A falsifying rule for probability statements, (no 3); KNEALE W. C.: Russell's paradox and some others, (no 4); HACKING I.: Equipossibility theories of probability, (no 4); Discussions; Reviews.

The British Journal for the Philosophy of Science, 23: 1972. CLARKE J. J.: Turing machines and the mind-body problem, (no 1); GARDNER M. R.: Quantum-theoretical realism: Popper and Einstein v. Kochen and Specker, (no 1); FRIEDMAN K. S.: Empirical simplicity as testability, (no 1); WHITE A. R.: The propensity theory of probability, (no 1); GARDNER M. R.: Two deviant logics of quantum theory: Bohr and Reichenbach, (no 2); WOODWARD J. F., YOURGRAU W.: The incompatibility of Mach's principle and the principle of equivalence in current gravitation theory, (no 2); KNEALE W. C.: Numbers and numerals, (no 3); LATSIS S. J.: Situational determinism in economics, (no 3); BAR-HILIFL M., MARGALIT A.: Newcomb's paradox revisited, (no 4); PRATT V. J. F.: Biological classification, (no 4); Discussions; Reviews.

The British Journal for the Philosophy of Science, 24: 1973. FINE A.: Probability and the interpretation of quantum mechanics, (no 1); ZAHAR E. G.: Why did Einstein's programme supersede Lorentz's?, I, (no 2); FLIIS B.: The logic of subjective probability,

(no 2); SPIELMAN S.: A refutation of the Neyman-Pearson theory of testing, (no 3); ZAHAR E. G.: Why did Einstein's programme supersede Lorentz's?, II, (no 3); WEIZSÄCKER C. F. von: Probability and quantum mechanics, (no 4); PUCETTI R.: Brain bisection and personal identity, (no 4); Discussions; Reviews.

The British Journal for the Philosophy of Science, 25: 1974. MUSGRAVE A. E.: Logical versus historical theories of confirmation, (no 1); URBACH P.: Progress and degeneration in the "I. Q. Debate", I, (no 2); PUCETTI R.: Pattern recognition in computers and the human brain, (no 2); Discussions; Reviews.

VI

Les Études Philosophiques, 1970 No 1. Varia. MAGNARD P.: Pascal et l'imagination du beau; NAULIN P.: La connaissance du bien et du mal selon Spinoza (fin); HOUNTONDJI J. P.: Un philosophe africain dans l'Allemagne du XVIIIe siècle: Antoine-Guillaume Amo; KREMER-MARIETTI A.: L'homme labyrinthique et la vérité; KOWZAN T.: L'art du spectacle dans un système général des arts; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1970 No 2. Hommage à Georges Bastide. BASTIDE G.: De la vanité de l'ontologie conceptuelle (inédit); BRUN J.: Georges Bastide: un sage; AUBENQUE P.: La conversion socratique. À propos du „Socrates” de Georges Bastide; GUY A.: Philosophie politique et axiologie. La promotion de la Société selon Georges Bastide; MOREAU J.: „La conversion spirituelle” et le spinozisme; MUGLIONI J.: Quelques difficultés philosophiques d'un enseignement; PERELMAN CH.: Justice et raisonnement; SALOMON-BAYET C.: Pluralisme et philosophie: hommage à Georges Bastide; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1970 No 3. La Dialectique. Actes du XIVe Congrès des Sociétés de Philosophie de Langue Française. (1—4 IX 1969). BASTIDE G.: Discours d'ouverture; AUBENQUE P.: Evolution et constantes de la pensée dialectique; CHATELET F.: Dialectique, dialogue, discussion; DUFRENNE M.: Philosophie de l'homme et philosophie de la nature; JACOB A.: Pourquoi la dialectique?; PERELMAN

CH.: Dialectique et dialogue; WEIL E.: De la dialectique objective. RAPPORTS introductifs; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1970 No 4. Les présocratiques. BOLLACK J.: La cosmologie des Pythagoriciens dans Aristote „Métaphysique” (A8); BURKERT W.: Le genèse de choses et des mots (Le papyrus de Derveni entre Anaxagore et Cratyle); RAMNOUX C.: Du nom propre, du nom commun et du verbe; ROMÉYER-DHERBEY G.: Le discours et le contraire (Notes sur le débat entre Aristote et Héraclite au livre I de la „Métaphysique”); ROUSSEAU PH.: Le sommeil de la vie et la veille de la mort (Héraclite, frag. 26 DK); Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1971 No 1. Leibniz. BELAVAL Y.: Pourquoi Leibniz?; COURTÈS F.: Epistola de rebus philosophicis ad Frid. Hoffmannum; FICHANT M.: L'origine de la négation; MOREAU J.: Examen de la philosophie de Descartes; NAERT E.: „Uneasiness” est inquiétude; PICLIN M.: De Malebranche à Leibniz.

Les Études Philosophiques, 1971 No 2. La philosophie italienne. CASTELLI E.: La déroutante situation de la philosophie italienne (1930—1970); COTTA S.: La philosophie du droit en Italie et ses problèmes; LEDUC-FAYETTE D.: Une lecture de Descartes au XVIIIe siècle: l'„Essai sur Descartes” du comte Algarotti (1754); NAMER E.: L'hypothèse et sa vérification à la naissance de la physique mathématique; OLIVETTI M. M.: La philosophie de la religion et le développement de la philosophie italienne; PAYOT R.: Jean-Jacques Rousseau et Machiavel; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1971 No 3. Le symbolisme. ANZIEU D.: Julien Gracq, les figures de la position dépressive et le procès de la symbolisation; DUBOUCHET J.: Le symbolisme de l'écriture; DURAND Y.: Symbolisation et structures de l'imaginaire; GALIFRET-GRANJON N.: Un aspect de l'activité symbolique: le „figuratif” gestuel; LE MEN J.: Le Moi, l'Autre et la symbolique spatiale; MICHAUD G.: Langage poétique et symbole; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1971 No 4. Varia. PUCELLE J.: Le survol; CLA-

VAUD E.: Le biranisme: évolution ou conversions?; DE KONINCK TH.: L'intelligence et les contraires; VERGOTE H. B.: Un lecteur danois de Kierkegaard: Villy Sørensen; FERRARI J.: La bibliothèque de Kant et les sources françaises de sa philosophie; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1972 No 1. Varia. HEIDEGGER M.: Lettre à Richardson; HEIDEGGER M.: Mon chemin de pensée et la phénoménologie; GUINLE J. PH.: Droit et temps dans la philosophie du droit de Hegel; HUSON L.: Les assises philosophiques du droit moderne; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1972 No 2. Philosophes français (1860—1930). J. M. G.: Quelques réflexions de Georges Bastide; DUMAS J. L.: Taine, lecteur de Hegel; LAWLER J.: Introduction à une métaphysique de la mort. Essai de philosophie blondélienne; LATTRE A. de: Perception et réflexion chez Descartes et Bergson; MAIRE G.: La philosophie d'Edouard Le Roy; THEAU J.: La méthode synthétique d'Octave Hamelin; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1972 No 3. Spinoza. BRYKMAN G.: Sagesse et sécurité selon Spinoza; CAILLOIS R.: Métaphysique et politique chez Spinoza; KAPLAN F.: La croyance en la liberté chez Spinoza; MARION J. L.: Le fondement de la „Cogitatio” selon le „De intellectus emendatione”; MATHERON A.: Remarques sur l'immortalité de l'âme chez Spinoza; MOREAU J.: L'argument ontologique chez Spinoza; MUGNIER-POULLET L.: Esquisse d'une axiologie de Spinoza; PERROT M.: Spinoza, Rousseau et la notion de „dictamen”; ZAC S.: Spinoza, critique de Maïmonide.

Les Études Philosophiques, 1972 No 4. Souillure et pureté. DAVY M. M.: Symbolique de la pureté; MIN-KOWSKI E.: Quelques réflexions à propos du pur; NAERT E.: Une signification du pur amour; PHILONENKO A.: Note sur souillure et pureté dans l'Idéalisme allemand; PRIEUR M.: Le déchet, réflexions sur l'avenir de la substance; VERGOTE H. B.: La pureté du cœur chez Søren Kierkegaard; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1973 No 1. Hume. JESSOP T. E.: Sur l'inter-

prétation de Hume; GRAVEL P.: Hume et le miracle; MICHAUD A.: Remarques sur le phénoménalisme et l'atomisme de Hume; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1973 No 2. Le problème de justice (Actes du Colloque international, 1972). BERTON A., JAM H.: Justice et mouvement de l'économie; BRUAIRE C.: Les ordres de justice; COTTA S.: Primauté ou complémentarité de la justice? FREDDET P.: Justice et économie; FREUND J.: Justice et égalité; KENDE P.: Du concept d'exploitation; LOMBARDI-VALLAURI L.: La justice et les cas limites; MILLAN-PUELLES A.: Justice, historicité situation; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1973 No 3. *Varia*. KORTIAN G.: Le problème de l'„Aufklärung” et de l'intérêt de la raison; DUMÉRY H.: Le néant d'être; FERRIER F.: Spontanéité et liberté: la discussion Gibieuf — Descartes; HUSON L.: L'égalité et la règle de droit: travaux de l'École de Bruxelles; Études critiques.

Les Études Philosophiques, 1973 No 4. Logique et philosophie. BOUDOT M.: Temps, nécessité et prédétermination; CLAVELIN M.: La première doctrine de la signification du Cercle de Vienne; LARGEAULT J.: Les idées méthodologiques de Hilbert et la théorie de la démonstration; POULAIN J.: La possibilité des propositions ontologiques dans le „Tractatus logico-philosophicus”; VERDENAL R.: La sémiotique de Husserl: la logique de signes (a propos de certains inédits).

VII

Filosofia, 25:1974 No 3. RICONDA G.: L'eredità di Kierkegaard e la teologia dialettica nel suo significato speculativo; TONNA C.: La situazione conoscitiva nell'„Allgemeine Erkenntnislehre” di Moritz Schlick; PONZIO A.: Linguistica saussuriana ed economica politica; GUZZO A.: La verità e le verità II. Le verità collettive, III. Le verità religiose; WEINSCHENK J. H.: Epigrammi; KLEIN A.: Studi schellinghiani; GUZZO A.: Bibliografia di Cordelia Guzzo; GUZZO A.: India, Pakistan e Africa; Rassegna di libri.

VIII

The Journal of Symbolic Logic, 36: 1971 No 1. JECH TH. J.: Trees; McCULLOUGH D. P.: Logical connectives for intuitionistic propositional logic; HELM J., YOUNG P.: On size versus efficiency for programs admitting speed-ups; PINCUS D.: Support structures for the axiom of choice; FRIEDMAN J. I.: The generalized continuum hypothesis is equivalent to the generalized maximization principle; APPLEBAUM C. H.: ω — homomorphism and ω — groups; JOCKUSCH C. G. Jr., SOARE R. I.: A minimal pair of Π_1^0 classes; BALDWIN J. T., LACHLAN A. H.: On strongly minimal sets; RENNIE M. K.: Semantics for RK; BARWISE K. J., GANDY R. O.: MOSCHOVAKIS J. R.: The next admissible set; GARFUNKEL S., SHANK H.: On the undecidability of finite planar graphs; McKAY C. G.: A class of decidable intermediate propositional logics; FUHRKEN G., TAYLOR W.: Weakly atomic-compact relational structures; Reviews.

The Journal of Symbolic Logic, 36:1971 No 2. LERMAN M.: Some theorems on R-maximal sets and major subsets of recursively enumerable sets; MALITZ J.: Infinitary analogs of theorems from first order model theory; AANDERAA S., BELSNES D.: Decision problems for tag systems; KEISLER H. J.: On theories categorical in their own power; GRILLIOT T. J.: On effectively discontinuous type-2 objects; GÖRNEMAN S.: A logic stronger than intuitionism; MAEHARA S., TAKEUTI G.: Two interpolation theorems for a Π_1^1 predicate calculus; ALTON D. A.: Recursively enumerable sets which are uniform for finite extensions; ISLES D.: Natural well-orderings; MANASTER A. B.: Some contrasts between degrees and the arithmetical hierarchy; KLEINBERG E. M., SHORE R. A.: On large cardinals and partition relations; MOSCHOVAKIS J. R.: Can there be no nonrecursive functions?; Reviews.

The Journal of Symbolic Logic, 36: 1971 No 3. WESLEY E.: An application of nonstandard analysis to game theory; PRIKRY K.: On measures on complete Boolean algebras; KUNEN K.: Elementary embeddings and infinitary combinatorics; ANDREWS P. B.: Resolution in type theory; OWINGS J. C. Jr.: A splitting theorem for simple Π_1^1 sets; ROSENSTEIN J. G.: A note on a the-

orem of Vaught; ROBINSON A.: On the notion of algebraic closedness for non-commutative groups and fields; GREGORY J.: Incompleteness of a formal system for infinitary finite-quantifier formulas; THARP L. H.: A quasi-intuitionistic set theory; FLUM J.: A remark on infinitary languages; WATTENBERG F.: Nonstandard topology and extensions of monad systems to infinite points; DEKKER J. C. E.: Countable vector spaces with recursive operations, Part II; PARIKH R.: Existence and feasibility in arithmetics.

The Journal of Symbolic Logic, 36:1971
No 4. FITTLER R.: Generalized prime models; MCKENZIE R.: Negative solution of the decision problem for sentences true in every subalgebra of $\langle \mathbb{N}, + \rangle$; SHOESMITH D. J.; SMILEY D. J.: Deducibility and many-valuedness; EKLOF P., SABBAGH G.: Definability problems for modules and rings; KUNEN K., PRIKRY K.: On descendingly incomplete ultrafilters; GLADSTONE M. D.: Simplifications of the recursion scheme; Reviews.

The Journal of Symbolic Logic, 37:1972
No 1. CHUAQUI R.: Forcing for the impredicative theory of classes; ROSE H. E.: ε_α -arithmetic and transfinite induction; MANSFIELD R.: The completeness theorem for infinitary logic; ACZEL P.: Describing ordinals using functionals of transfinite types; SHILLETTO J. R.: Minimum models of analysis; MEYER A. R., FISCHER P. C.: Computational speed-up by effective operators; HODGES W.: On order-types of models; KETONEN J.: On nonregular ultrafilters; OLIN PH.: Products of two-sorted structures; GRILLIOT T. J.: Omitting types: application to recursion theory; ELLENTUCK E.: Nonrecursive combinatorial functions; MOSTOWSKI A.: A transfinite sequence of ω -models; BLASS A.: The intersection of nonstandard models of arithmetic; SHELAH S.: Uniqueness and characterization of prime models over sets for totally transcendental first-order theories; ELLENTUCK E.: The positive properties of isolic integers; ROSENTHAL J. W.: A new proof of a theorem of Shelah; GABBAY D. M.: Applications of trees to intermediate logics; HAY L.: A discrete chain of degrees of index sets; THOMASON S. K.: Semantic analysis of tense logics; URQUHART A.: Semantic for relevant logics. Reviews.

The Journal of Symbolic Logic, 37:1972
No 2. GOODMAN N. D.: A simplification of combinatory logic; SHELAH S.: On models with power-like orderings; JOCKUSCH C. G. Jr.: Ramsey's theorem and recursion theory; WAINER S. S.: Ordinal recursion and a refinement of the extended Grzegorzczuk hierarchy; SIMMONS H.: Existentially closed structures; KREISEL G.: Which number theoretic problems can be solved in recursive progressions on Π_1^1 — paths through O ?; EKLOF P. C.: Some model theory of abelian groups; GARLAND S. J.: Generalized interpolation theorems; LÖB M. H.: A reduction theorem for predicate logic; HOWARD W. A.: A system of abstract constructive ordinals; GABBAY D. M.: Sufficient conditions for the undecidability of intuitionistic theories with applications; ANDREWS P. B.: General models, descriptions, and choice in type theory; ANDREWS P. B.: General models and extensionality; Reviews.

The Journal of Symbolic Logic, 37:1972
No 3. NEBRES B. F.: Infinitary formulas preserved under unions of models; PARSONS CH.: On η -quantifier induction; PHILLIPS R.: Addition in nonstandard models of arithmetic; BALDWIN J. T.: Almost strongly minimal theories, I; HENSON C. W.: Countable homogeneous relational structures and N_0 -categorical theories; STILWELL J.: Decidability of the "almost all" theory of degrees; WRIGHT J. B.: Characterization of recursively enumerable sets; MACINTYRE A.: Omitting quantifier-free types in generic structures; SCHMERL J. H.: An elementary sentence which has ordered models; SCHMERL J. H., SHELAH S.: On power-like models for hyperinaccessible cardinals; DAVIS J. D.: The inconsistency of a certain axiom system for set theory; HAY L.: A note on frame extensions; CHERLIN G. L.: The model-companion of a class of structures; ELLENTUCK E.: An algebraic difference between isols and cosimple isols; BLASS A.: Theories without countable models; BLASS A.: On the inadequacy of inner models; ROBINSON R. M.: Some representations of Diophantine sets; GABBAY D. M.: Decidability of some intuitionistic predicate theories; BARWISE K. J.: The Hanf number of second order logic; GARFUNKEL S., SHANK H.: On the undecidability of finite planar cubic graphs; COOPER S. B.: Jump equivalence of the Δ_2^1 hyperimmune sets. Reviews.

The Journal of Symbolic Logic, 37:1972
 No 4. JEFFCOTT B.: The center of an orthologic; DEMAREE D. B.: Copeland algebras; BALDWIN J. T.: Almost strongly minimal theories, II; PARIS J. B.: $ZF \vdash \Sigma_1^0$ determinateness; CUTTLELAND N.: Σ_1 — compactness and ultraproducts; KLEINBERG E. M., SHORE R. A.: Weak compactness and square bracket relations; METAKIDES G.: α — degrees of α — theories; AFRICK H.: A proof theoretic proof of Scott's general interpolation theorem; CORCORAN J.: Completeness of an ancient logic; PERLIS D.: An extension of Ackermann's set theory; REYES L. E.: ω_1 is enough: a reduction theorem for some infinitary languages; SEGERBERG K.: Post completeness in modal logic; THOMASON S. K.: Non-compactness in propositional modal logic; PINCUS D.: Zermelo-Fraenkel consistency results by Fraenkel — Mostowski methods.

The Journal of Symbolic Logic, 38:1973
 No 1. HUGHES C. E.: Many-one degrees associated with problems of tag; MACINTYRE J. M.: Minimal α — recursion theoretic degrees; SCANLON T. M.: The consistency of number theory via Herbrand's theorem; HENSON C. W.: Type-raising operations on cardinal and ordinal numbers in Quine's „New foundations”; HENSON C. W.: Permutation methods applied to Quine's "New foundations"; LAKE J.: A note on modified abstraction principles; KWISLER H. J., WALKOE W. Jr.: The diversity of quantifier prefixes; GABBAY D. M.: The undecidability of intuitionistic theories of algebraically closed fields and real closed fields; BACSIK P. D.: Defining algebraic elements; SMORYNSKI C.: Elementary intuitionistic theories; Reviews.

The Journal of Symbolic Logic, 38:1973
 No 2. SVENONIUS L.: On the first-order logic of terms; PHILLIPS N. C. K.: The set theoretical foundations of nonstandard analysis; GALVIN F., PRIKRY K.: Borel sets and Ramsey's theorem; LADNER R. E.: Mitotic recursively enumerable sets; PIERCE R. S.: Bases of countable Boolean algebras; TITANI S.: A proof of the cut-elimination theorem in simple type theory; MAREK W.: Observations concerning elementary extensions of ω — models, II; SHEPARD PH. T.: A finite arithmetic; COOPER S. B.: Minimal degrees and the jump operator; SUTER G. H.: Recursive elements and construc-

tive extensions of computable local integral domains; EHRENFEUCHT A.: Discernible elements in models for Peano arithmetic; JOCKUSCH C. G. Jr.: An application of Σ_1^0 determinacy to the degrees of unsolvability; KENT C. F.: The relation of A to $\text{Prov} \ulcorner A \urcorner$ in the Lindenbaum sentence algebra; KLEINBERG E. M., SEIFERAS J. I.: Infinite exponent partition relations and well-ordered choice; COHN P. M.: The word problem for free fields; FRIEDMAN H.: The consistency of classical set theory relative to a set theory with intuitionistic logic. Reviews.

The Journal of Symbolic Logic, 38:1973
 No 3. JEROSLOW R. G.: Redundancies in the Hilbert-Bernays derivability conditions for Gödel's second incompleteness theorem; MACINTYRE J. M.: Non-initial segments of the α — degrees; CLARK I. D.: An axiomatisation of quantum logic; HINMAN P. G.: Degrees of continuous functionals; MANSFIELD R.: On the possibility of a Σ_2 well-ordering of the Baire space; SHELAH S.: Weak definability in infinitary languages; FRIEDMAN H. M.: Borel sets and hyperdegrees; LAKE J.: On an Ackermann-type set theory; KNIGHT J. F.: Complete types and the natural numbers; HOWARD P. E.: Limitations on the Fraenkel-Mostowski method of independence proofs; KLEINBERG E. M.: Rowbottom cardinals and Jonsson cardinals are almost the same; MACINTYRE A.: The word problem for division rings; JOCKUSCH C. G. Jr., SOARE R. I.: Encodability of Kleene's O ; BARENDREGT H.: characterization of terms of the λI — calculus having a normal form; JOCKUSCH C. G. Jr., SOARE R. I.: Post's problem and his hypersimple set; GOODMAN N. D.: The faithfulness of the interpretation of arithmetic in the theory of constructions; GREGORY J.: Uncountable models and infinitary elementary extensions; LEWIS H. R., GOLDFARB W. D.: The decision problem for formulas with a small number of atomic subformulas; THARP L. H.: The characterization of monadic logic; CURRY H. B.: The consistency of a system of combinatory restricted generality; CHERLIN G. L.: Algebraically closed commutative rings; ROBINSON A.: Metamathematical problems; Reviews.

The Journal of Symbolic Logic, 38:1973
 No 4. DEVLIN K. J.: Measurable cardinals and a combinatorial principle of Jensen; KNIGHT J. F.: Generic expan-

sions of structures; SELDIN J. P.: Equality in F_{21} ; JOHNSON J. S.: Axiom system for first order logic with finitely many variables; BLUM M., MARQUES I.: On complexity properties of recursively enumerable sets; STAVL J.: A converse of the Barwise completeness theorem; FITTING M.: Model existence theorems for modal and intuitionistic logics; AANDERAA S. O., LEWIS H. R.: Prefix classes of Krom formulas; Reviews.

IX

Journal of the History of Ideas*

31: 1970. OSLER M. J.: John Locke and the changing ideal of scientific knowledge, (no 1); KIVY P.: Lectures on the fine arts: an unpublished manuscript of Thomas Reid's, (no 1); BOSTETTER E. E.: Coleridge's manuscript essay "On the passions", (no 1); HAMMEN O. J.: The young Marx, reconsidered, (no 1); GARNER W. R., RICHARDS E. B.: The political implications of Nicholas Berdyaev's philosophy, (no 1); FEINSTEIN H. M.: William James on the emotions, (no 1); MacGILLIVRAY R.: Thomas Hobbes's History of the English Civil War: a study of "Bohemoth", (no 2); SHAFFER E. S.: Metaphysics of culture: Kant and Coleridge's "Aids to reflection", (no 2); JAYNES J.: The problem of animate motion in the seventeenth century, (no 2); POIS R. A.: Two poles within historicism: Croce and Meinecke, (no 2); BAUER R. J.: A phenomenon of epistemology in the Renaissance, (no 2); POWER J. E.: Henry More and Isaac Newton on absolute space: an extra-scientific category, (no 2); DEVINE F. E.: Stoicism on the best regime, (no 3); MIKULAK M. W.: Darwinism, soviet genetics and marxism-leninism, (no 3); PHILLIPS D. C.: Organicism in the late nineteenth and early twentieth centuries, (no 3); WINNIK H. C.: Science and morality in Thomas C. Chamberlin, (no 3); LYON R.: Notes on Hume's philosophy of political economy, (no 3); SMITH C. I.: Bentham's second rule, (no 3); GIRILL T. R.: Galileo and platonistic methodology, (no 4); AUSTIN W. H.: Isaac Newton on science and religion, (no 4); HERSHBELL J. P.: Berkeley and the problem of evil, (no 4); CAMPBELL B.: La Mettrie: The robot and the automaton, (no 4); Discussions, Reviews.

Journal of the History of Ideas*, 32: 1971. WARDEN J. R.: The mind of

Zeus, (no 1); OLSON R.: Scottish philosophy and mathematics: 1750—1830, (no 1); LUKES S.: The meanings of "individualism", (no 1); BORDEAU E. J.: John Dewey's ideas about the great depression, (no 1); DE MAS E.: On the new method of a new science: a study of Giambattista Vico, (no 1); ROLLIN B. E.: Hume's blue patch and the mind's creativity, (no 1); WATT E. D.: "Locked in": De Maistre's critique of French Lockeanism, (no 1); FIRDA R. A.: German philosophy of history and literature in the "North American Review": 1815—1860, (no 1); CLOSE A. J.: Philosophical theories of art and nature in classical antiquity, (no 2); BARNARD F. M.: The "practical philosophy" of Christian Thomasius, (no 2); HOLT N.: Ernst Haeckel's monistic religion, (no 2); JOHNSTON W. M.: Syncretist historians of philosophy at Vienna, 1860—1930, (no 2); COLISH M. L.: The idea of liberty in Machiavelli, (no 3); BERMAN D.: Berkeley, Clayton and "An essay on spirit", (no 3); Symposium: Kant on revolution. BECK L. W.: Kant and the right of revolution, (no 3); AXINN S.: Kant, authority and the French Revolution, (no 3); ATWELL J. E.: A brief commentary, (no 3); DYKE C.: Comments, (no 3); Notes: KENNINGTON R.: The finitude of Descartes' evil genius, (no 3); GUNTER P. A. Y.: Bergson's theory of matter and modern cosmology, (no 4); PHILLIPS D. C.: James, Dewey and the reflex arc, (no 4); CROSS T. B.: Young Marx, marxism: Viktor Chernov's use of the "Theses on Feuerbach", (no 4); Discussions; Reviews.

Journal of the History of Ideas*

33: 1972. HUNDERT E. J.: The making of "Homo Faber": John Locke between ideology and history, (no 1); NOONE J. B. Jr.: Rousseau's theory of natural law as conditional, (no 1); HUMPHREY T. B.: Internal structure in Kant's thought, (no 1); HAMMEN O. J.: Alienation, communism and revolution in the Marx-Engels "Briefwechsel", (no 1); SACHAROFF M.: Suicide and Brutus' philosophy in "Julius Caesar", (no 1); HARE P. H.: Rowland G. Hazard (1801—1888) on freedom in willing, (no 1); MARTIN R.: The twocities in Augustine's political philosophy, (no 2); GREENLEE D.: Locke and the controversy over innate ideas, (no 2); LEVINE N.: Humanism without eschatology, (no 2); BREDIN H.: T. S. Eliot and thomistic scholasticism, (no 2); FINK B. C.: Benjamin Constant on equality, (no 2); LEWISOHN D.: Mill

and Comte on the methods of social science, (no 2); BOAS G.: To Philip P. Wiener, (no 3); KEE SOO SHIN: Writings of Professor Philip P. Wiener, (no 3); BROWN H.: History and the learned journal, (no 3); MAZZEO J. A.: Some interpretations of the history of ideas, (no 3); GRENE M.: Aristotle and modern biology, (no 3); CARVIN W. P.: Leibniz on motion and creation, (no 3); WERNER J. M.: David Hume and America, (no 3); HUNTLEY W. B.: David Hume and Charles Darwin, (no 3); BECK L. W.: Lovejoy as a critic of Kant, (no 3); FISCH M. H.: Peirce and Leibniz, (no 3); PAUL H. W.: Pierre Duhem: Science and the historian's craft, (no 3); McGUIRE J. E.: Boyle's conception of nature, (no 4); GIBBS L. W.: William Ames's technometry, (no 4); LESLIE M.: Mysticism misunderstood: David Hartley and the idea of progress, (no 4); NELSON A. F.: Lester Ward's conception of the nature of science, (no 4); Discussions; Reviews.

Journal of the History of Ideas*, 34: 1973. STEINKRAUS W. R.: Martin Luther King personalism and non-violence, (no 1); PAREKH B., BERKI R. N.: The history of political ideas: a critique of Q. Skinner's methodology, (no 2); SCHAFF A.: Marxist theory on revolution and violence, (no 2); HOOK S.: Myth and fact in the marxist theory of revolution and violence, (no 2); HELLMAN J.: The opening to the left in French catholicism: the role of the personalists, (no 3); VERNON R.: Rationalism and commitment in Sorel, (no 3); WASHHELL R. F.: Logic, language and Albert the Great, (no 3); MOSSAKOWSKI S.: The symbolic meaning of Copernicus' seal, (no 3); KRIEGER L.: The autonomy of intellectual history, (no 4); CUMMING A.: Pauline christianity and Greek philosophy: a study of the status of women, (no 4); GRUNDY D.: Skepticism in two essays by Montaigne and Sir Thomas Browne, (no 4); WIEENER PH. P.: Centenary of A. O. Lovejoy's Birthday (October, 10, 1873), (no 4); SILVER B.: Berkeley and the principle of inertia, (no 4); AGASSI J.: Continuity and discontinuity in the history of science, (no 4); Discussions; Reviews.

Journal of the History of Ideas*, 35: 1974 No 1. HOROWITZ M. C.: The stoic synthesis of the idea of natural law in man: four themes; COULD J. B.: The stoic conception of fate; BURNHAM F. B.: The More-Vaughan controversy: the

revolt against philosophical enthusiasm; OGDEN J. T.: From spatial to aesthetic distance in the eighteenth century; ADAMIAK R.: Marx, Engels and Dühring; ELLENTUCK M.: Henry Fuseli and J. G. Herder's "Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" in Britain: an unremarked connection; TODD N.: Ideological superstructure in Gramsci and Mao Tse-Tung.

X

Kant-Studien, 61: 1970. WIREDU J. E.: Kant's synthetic A priori in geometry and the rise of non-euclidean geometries, (no 1); FREDE M., KRÜGER L.: Über die Zuordnung der Quantitäten des Urteils und der Kategorien der Grösse bei Kant, (no 1); VOLLRATH E.: Kants These über das Nichts, (no 1); HOLZ H.: Philosophische und theologische Antinomik bei Kant und Thomas von Aquin, (no 1); TORBOV Z.: Probleme der Übersetzung der Kritik der reinen Vernunft in fremde Sprachen, mit besonderer Berücksichtigung des Bulgarischen, (no 1); MECKLENBURG G.: Kants letzte Aufzeichnungen; DICKOPP K. H.: Aspekte zum Verhältnis Nietzsche-Kant und ihre Bedeutung für die Interpretation des "Willen zur Macht", (no 1); LIEBRUCKS B.: Über den logischen Ort des Geldes. Vorbereitende Bemerkungen, (no 2); ANDRÁ F.: Grund und Möglichkeit, (no 2); OEDINGEN K.: Das Problem der Gegensätze und die Transzendenz, (no 2); SEIGFRIED H.: Metaphysik und Seinsvergessenheit, (no 2); VAN DOOREN W.: Hegel und Fries, (no 2); RAGGIO A. R.: Einige Betrachtungen zum Begriff des Spiels, (no 2); KOPPER J.: Kants zweite Analogie der Erfahrung, (no 3); PHILONENKO A.: Kant und die Ordnungen des Reellen, (no 3); ODEGARD D.: Kant's use of "analytic judgment", (no 3); VAN REIJEN W. L.: Die Wahrheitsfrage in der Transzendentalen Deduktion der reinen Verstandesbegriffe, (no 3); WAISH W. H.: H. J. Paton, 1887—1969, (no 4); FUNKE G.: Bewusstseinswissenschaft. Evidenz und Reflexion als Implikate der Verifikation, (no 4); LATRE A. de La liberté socratique et le dialogue platonicien, (no 4); STOCKHAMMER M.: Kausalität und Zurechnung. Hans Kelsen zum 90. Geburtstag, (no 4); PIESSNER H.: Adorns Negative Dialektik. Ihr Thema mit Variationen, (no 4); Bibliographie.

Kant-Studien, 62: 1971. DÜSING K.: Das Problem des höchsten Gutes in

Kants praktischer Philosophie, (no 1); ZELDIN M. B.: The Summum Bonum, the moral law and the existence of God, (no 1); HILL TH. E. Jr.: Kant on imperfect duty and supererogation, (no 1); TORRETTI R.: Die Frage nach der Einheit der Welt bei Kant, (no 1); RITZEL W.: Wie ist eine Kant-Biographie überhaupt möglich?, (no 1); OEDINGEN K.: Über das Ungenügen der Auslegung des Menschseins als In-der-Welt-sein, (no 2); HACKER P. M. S.: Wittgenstein's doctrines of the soul in the Tractatus, (no 2); DAUENHAUER B. P.: Thinking about the „World“ as mythic thinking, (no 2); RITZEL W.: Über den Wissenschaftscharakter der Pädagogik, (no 2); SIMON J.: Begriff und Beispiel. Zur Aporie einer Philosophie und Systematik der Wissenschaften, dargestellt am Wissenschaftsbegriff Kants, (no 3); MILLER G. W.: Kant's first edition. Refutation of dogmatic idealism, (no 3); MALL R. A.: Humes Prinzipien- und Kants Kategoriensystem, (no 3); HOPPE H.: Kants Antwort auf Hume, (no 3); WILKERSON T. E.: Time, cause and object: Kant's second analogy of experience, (no 3); HEIDEMANN I.: Der Antagonismus der Ideale und das Problem der Sinnenheit in Nietzsches Entwurf der Moralkritik von 1886 und 1887, (no 4); FUNKE G.: Der Weg zur ontologischen Kantinterpretation, (no 4); REINER H.: Die Funktionen des Gewissens, (no 4); Bibliographie.

Kant-Studien, 63:1972. MOREAU J.: De l'ambigüité transcendente, (no 1); HARTMAN R. S.: Kant's science of metaphysics and the scientific method, (no 1); CHIPMAN L.: Kant's categories and their schematism, (no 1); MEERBOTE R.: Kant's use of the notions "objective reality" and "objective validity", (no 1); SEEBOHM TH. M.: Der systematische Ort der Herderschen Metakritik, (no 1); SCHULTE G.: Die aristotelische Syllogistik in der transzendentalen Logik Kants und Fichtes, (no 1); EGGER P.: Über die Zahlen bei Aristoteles: Ihr Bau und ihre Bedeutung, (no 2); ORTIGUES E.: Les origines agustiniennes de la philosophie de l'esprit, (no 2); FLASCH K.: Kennt die mittelalterliche Philosophie die konstitutive Funktion des menschlichen Denkens? Eine Untersuchung zu Dietrich von Freiberg, (no 2); VUILLEMIN J.: Das Problem der Identität in der Beweistheorie und die Kantische Fragestellung, (no 3); SEIDL H.: Bemerkungen zu Ding an sich und transzendentalen Gegenstand in Kants Kritik der rei-

nen Vernunft, (no 3); KALIN M. G.: Kant's transcendental arguments as Gedankenexperimente, (no 3); MYERS C. M.: Kant and the puzzle of enantiomorphic otherness, (no 3); GALLAGHER K. T.: Kant and Husserl on the synthetic A priori, (no 3); HOFMEISTER H. E. M.: The ethical problem of the Lie in Kant, (no 3); LANGE H.: Der Begriff der Einheit in transzendental-logischer Bestimmung. Identität und Komplementarität, (no 4); BRANDT R.: Zu Lockes Lehre vom Privateigentum, (no 4); BELLAVAL Y.: La doctrine de l'essence chez Hegel et chez Leibniz, (no 4); SCHISCHKOFF G.: Slawische Philosophie und Slawophile Ideologie, (no 4); Berichte und Diskussionen; Bibliographie.

Kant-Studien, 64:1973. HEIDEMANN I.: Die Theorie der Theorien im Werk Gottfried Martins. Zur Stellung Kants in der aporetisch-dialektischen Metaphysik, (no 1); KAULBACH F.: Die Copernicanische Denkfigur bei Kant, (no 1); GUPTA R. K.: Kant's problem of the possibility of the categorical imperative, (no 1); TIELSCH E.: Die Wende vom antiken zum christlichen Glaubensbegriff, (no 2); RÖTTGER K.: Kritik zwischen System und Produktion: Lessing, (no 2); BAUM G.: K. L. Reinholds Elementarphilosophie und die Idee des transzendentalen Idealismus, (no 2); AQUILA R. E.: Predication and Hegel's metaphysics, (no 2); ROSEN S.: The absence of structure, (no 2); MacBEATH A. M.: Kant on moral feeling, (no 3); MILLER G.: Kant and Berkeley: the alternative theories, (no 3); HOLZ H.: Das Problem des vollkommenen Menschen bei Kant und Schelling, (no 3); BLÜHDORN J.: "Kantianer" und Kant. Die Wende von der Rechtsmetaphysik zur "Wissenschaft" vom positiven Recht, (no 3); KÖRNER S.: Material necessity, (no 4); SCHAPER E.: Kant on aesthetic appraisals, (no 4); SCHULTE G.: Über die Weltlichkeit des Bewusstseins bei Hegel, (no 4); EBELING H.: Erhaltungssätze als Grundsätze einer Theorie der Subjektivität, (no 4); Berichte und Diskussionen; Bibliographie.

Kant-Studien, 65:1974. AQUILA R. E.: Kant's theory of concepts, (no 1); JUSTIN G. D.: On Kant's analysis of Berkeley, (no 1); RÖTTGES H.: Kants Auflösung der Freiheitsantinomie, (no 1); LEVIN M. E.: Kant's derivation of the formula of universal law as an ontological argument, (no 1); BEVERS-

LUIS J.: Kant on moral striving, (no 1); DAVIS J. W.: Robert S. Hartmann (1910—1973), (no 2); MARTIN R. M.: On disquotation and intensionality, (no 2); DETEL W.: Die Kritik an den Definitionen im zweiten Hauptteil der Platonischen Aretedialoge, (no 2); PENTZOUPOULOU-VALALAS TH.: Réflexions sur le fondement du rapport entre l'A priori et l'Eidos dans la phénoménologie de Husserl, (no 2); SAPONTZIS S. F.: Merleau-Ponty's arguments for the primacy of perception, (no 2).

Kant-Studien, 65:1974 Sonderheft. Akten des 4. Internationalen Kant-Kongresses, Mainz 6—10. April 1974. T. 1. BIRD G.: Recent interpretations of Kant's transcendental deduction; BUBNER R.: Zur Struktur eines transzendentalen arguments; BUCHDAHL G.: Transcendental reduction: a concept for the interpretation of Kant's critical method; FUNKE G.: "Achtung fürs moralische Gesetz" und Rigorismus/Impersonalismus Problem; HINSKE N.: Kants neue Terminologie und ihre alten Quellen. Möglichkeiten und Grenzen der elektronischen Datenverarbeitung im Felde des Begriffsgeschichte; HINTIKKA J.: "Dinge an sich" revisited; KOPPER J.: Zu Kants Lehre von der Objektivität der Erkenntnisurteile; LAMACCHIA A.: Über die transzendente und logische Topik in der Kritik der reinen Vernunft: Die Überwindung der Logik der formalen Identität; LEHMANN G.: Zur Frage der Systematik in Kants Metaphysikvorlesungen; MALTER R.: Neue Bücher zu Kants Rationaltheologie und Philosophie der Religion; MAYZ VALLENILLA E.: Das Nichts, das Nihil Negativum, das Ens Extramundanum und das Un-Mögliche in der Problematik der Kritik der reinen Vernunft; MOREAU J.: Le temps, la succession et le sens interne; MORITZ M.: Über einige formale Strukturen des kategorischen Imperativs; ORTIGUES E.: Subjectivité et modalité; RITZEL W.: Kant und das Problem der Individualität; SCHAPER E.: Free and dependent beauty; SCHMUCKER J.: Zur entwicklungsgeschichtlichen Bedeutung der Inauguraldissertation von 1770; TORBOV Z.: Das Grundgesetz des Rechtes bei Kant, Fries und Nelson; VLEESCHAUWER H. J. de: La Cinderella dans l'oeuvre Kantienne.

XI

Logique et Analyse, 14:1971 No 56. CHAPIN E. W.: On axioms and their

corresponding deduction rules: a survey; SANCHIS L. E.: Cut elimination, consistency and completeness in classical logic; BUNDE M. W.: Predicate calculus without free variables; WILLIAMSON C.: Traditional logic as a logic of distribution-values; COOPER D. E.: Intensional isomorphism; RENNIE M. K.: Remark on Creswell on SO.5; SEESKIN K. R.: Many-valued logic and future contingencies; CRESSWELL M. J.: A semantics for a logic of "better"; KIELKOPF CH. F.: Semantics for a utilitarian deontic logic; ZEMACH E. M.: Epistemic opacity.

Logique et Analyse, 15:1972 No 57/58. Négation. TOMS E.: The problem of negation; WASON P. C.: In real life negatives are false; VANDAMME F.: On negation, an interdisciplinary study; VAN DUN F.: On the modes of opposition in the formal dialogues of P. Lorenzen; DE MEY M.: The psychology of negation and attention; KRECHT J.: Über die Negation von Sätzen; TASMOWSKI-DE RYCK L.: La négation en français et la formalisation de la grammaire; APOSTEL L.: Negation; the tension between ontological positivity (negationless positivity) and anthropological negativity (positively described); BUELENS J.: Negation in Freund; APOSTEL L.: The relation between negation in linguistics, logic and psychology, a provisional conclusion.

Logique et Analyse, 15:1972 No 59/60. MEYER R. K., ROUTLEY R.: Algebraic analysis of entailment, I; CORCORAN J.: Weak and strong completeness in sentential logics; ROUTLEY R.: Vendevain's system of strict implication; DALE A. J.: The transitivity of "if, then"; GARSON J. W.: Two new interpretations of modality; PEKLO B. T.: Mancherlei über rechtslogische Fragen (Juristisch-logisches Quodlibet); SIMPSON T. M.: On a nominalistic analysis of non-extensional contexts; CRESSWELL M. J.: SO.5 is alive and well; BOSCH J.: The examination paradox and formal prediction; NOWAK L.: Idealization laws and explanation; GROSJEAN P. V.: Théorie algébrique du syllogisme catégorique; BLANCHE R.: Sur la trivalence; PIETERS J.: "Et en même temps"; KOEHLER C. J.: Quine's criteria of ontological commitment; GRAY B.: The problem of meaning in linguistic philosophy; KOTARBINSKA J.: On occasional expressions; POSPESEL H.: Scepticism and modal logic.

XII

Philosophy, 49:1974 No 189. MID-
GLE Y M.: The game game; COOPER
D. E.: Memories, bodies and persons;
BERKI R. N.: Interests and moral
ideals; GASKIN J. C.: God, Hume and
natural belief; MOULDER J.: Is Russell's
paradox genuine?; Discussion. GO-
VIER T.: Woman's place; FLEW A.:
Jensen: the uproar continues; FRENCH
P. A., SHEKLETON J.: Conditional rea-
diness and structures of meaningful
action; BRONAUGH R.: The quality in
pleasures BUCHAN O. M. C.: An ex-
planation; Reviews.

XIII

**Philosophy and Phenomenological Re-
search**, 34: 1973/74 No 4. HARTSHORNE
CH.: Perception and the "concrete ab-
stractness" of science; LASZLO E.: Why
should I believe in science?; SACHS M.:
Philosophical implications of unity in
the contemporary arts and sciences;
CARTER R. E.: Intrinsic value and the
intrinsic valuer; SIEVERT D.: How well
can one get to know a Strawsonian per-
son?; ALDRICH V. C.: Something really
unheard of; SCHLAGEL R. H.: Contra
Wittgenstein; KUSPIT D. B.: A pheno-
menological interpretation of Kant's
Apriori of taste; Discussions. BIN-
KLEY T.: Real and pretend; PASTIN
M. J.: About De re belief; MIRI M.:
Self-deception; LAMPERT L.: On Hei-
degger and historicism; TOMBERLIN
J. E.: J. L. Mackie's "Truth, probability
and paradox: studies in philosophical
logic"; MACKIE J. L.: "Truth, probabi-
lity and paradox" — a reply to J. E.
Tomberlin's review; ROLLIN B. E.: A
reply to professor Goldstick; GOLD-
STICK D.: Reply to professor Rollin;
Reviews.

XIV

Philosophy of Science, 38: 1971 No 1.
SHOPE R. K.: Physical and psychic
energy; ALSTON W. P.: The place of
the explanation of particular facts in
science; LAUDAN L.: Towards a reas-
sessment of Comte's "Méthode posi-
tive"; LEWIS D.: Immodest inductive me-
thods; MADDEN E. H.: Hume and the
fiery furnace; Discussions. MAR-
TIN M.: On the conceivability of me-
chanism; RUSE M. E.: Functional sta-
tements in biology; GIRILL T. R.: For-
mal models and Achinstein's "Analo-
gies"; BOLAND L. A.: Methodology as

an exercise in economic analysis; BERG
J.: On an argument against reduction
sentences; SCHEFFLER I.: Supercali-
fragilistic reduction: a reply to Jan
Berg.

Philosophy of Science, 38: 1971 No 2.
DUNCAN L. R.: Similar systems and
dimensionally invariant laws; CHILD
J.: On the theoretical dependence of
correspondence postulates; BLACHO-
WICZ J. A.: A systems theory and evo-
lutionary models of the development of
science; MUNSON R.: Biological adap-
tation; DRETSKE F. I.: Reasons, know-
ledge and probability; LANDÉ A.: The
decline and fall of quantum dualism;
HOOKER C. A.: Sharp and the refuta-
tion of the Einstein, Podolsky, Rosen
paradox; FOSS L.: Art as cognitive:
beyond scientific realism; NISSEN L.:
Neutral functional schemata; BARR W.
F.: A syntactic and semantic analysis of
idealizations in science; Discussions.
HAWKINS D.: On the self-consistency
of the steady state cosmology; SCHLE-
GEL R.: On the self-consistency of the
steady state cosmology; reply to D.
Hawkins; GULESERIAN TH.: On two
aspects of eliminative materialism;
BUTRICK R.: Putnam's revolution; MI-
CHALOS A. C.: Hilpinen's rule of ac-
ceptance and inductive logic; HILPI-
NEN R., HINTIKKA J.: Rules of ac-
ceptance, indices of lawlikeness and
singular inductive inference: reply to a
critical discussion; HOPSON R. C.:
Angel's symmetry thesis; LUCAS J. R.:
Metamathematics and the philosophy of
mind: a rejoinder.

Philosophy of Science, 38: 1971 No 3.
SWINBURNE R. G.: The probability of
particular events; MARTIN J. E.: The-
oretical languages in psychology;
MYERS G. E.: William James on time
perception; HANEN M.: Confirmation
and adequacy conditions; TRAVIS J. L.:
A criticism of the use of the concept
of "dominant group" in arguments for
evolutionary progressivism; MITROFF
I. I.: Solipsism: an essay in psycholo-
gical philosophy; CANTORE E.: The hu-
manistic significance of science; Dis-
cussions. MACHAMER P. K.: A re-
cent drawing of the theory. Observa-
tion distinction; CORNMAN J. W.: Ob-
serving and what it entails; HOOKER
C. A.: Against Krips' resolution of two
paradoxes in quantum mechanics;
GAUTHIER Y.: The use of the axioma-
tic method in quantum physics; EN-
GLEBRETSEN G.: Sommer's theory and
the paradox of confirmation; WILSON

F.: On Achinstein's "Philosophy of science".

Philosophy of Science, 38: 1971 No 4.
KORDIG C. R.: The comparability of scientific theories; EBERLE R. A.: Replacing one theory by another under preservation of a given feature; HATTIANGADI J. N.: Alternatives and incommensurables: the case of Darwin and Kelvin; GARDNER M. R.: Is quantum logic really logic?; TODD W.: Intentions and programs; NICKLES TH.: Covering law explanation; CARLOYE J. C.: An interpretation of scientific models involving analogies; FIRESTONE J. M.: Remarks on concept formation: theory building and theory testing; Discussions. ERLICHSON H.: The Lorenz-Fitzgerald contraction hypothesis and the combined rod contraction-clock retardation hypothesis; Reviews.

Philosophy of Science, 39: 1972 No 1.
SUPPE F.: What's wrong with the received view on the structure of scientific theories; BRODY B. A.: Towards an Aristotelean theory of scientific explanation; KRAUSE M. S.: An analysis of Festinger's cognitive dissonance theory; GUTTING G.: Einstein's discovery of special relativity; Discussions. DRETSKE F. I., SNYDER A.: Causal irregularity; SAVITT S.: I — counting is counting; MORGAN CH. G.: On two proposed models of explanation; RUSE M.: Bunge on time; ERLICHSON H.: The Einstein-Podolski-Rosen paradox; Reviews.

Philosophy of Science, 39: 1972 No 2.
MAXWELL N.: A critique of Popper's views on scientific method; SHARVY R.: Three types of referential opacity; UCHII S.: Inductive logic with causal modalities: a probabilistic approach; LINCICOME D.: Reporting, evaluating, describing; SCOLEDES A. G. M.: Explanation and teleology; DANIELS N.: Thomas Reid's discovery of a non-euclidean geometry; Discussions. ACHINSTEIN P.: Models and analogies: a reply to Girill; GIRILL T. R.: Analogies and models revisited; SCHWARTZ R.: Paradox and projection; MIETTINEN S. K.: On Omer's model of scientific explanation; LASZLO E., MARGENAU H.: The emergence of integrative concepts in contemporary science; TORRETTI R.: Remarks on Salmon's paradox of primes; AGASSI J.: The interface of philosophy and physics.

Philosophy of Science, 39: 1972 No 3.
SINKS J. D.: Fictionalism and the elimination of theoretical terms; GLOBUS G. G.: Biological foundations of the psychoneural identity hypothesis; POLLOCK J. L.: The logic of projectibility; PHILLIPS J. N.: Degrees of interpretation; Discussions. GLYMOUR C.: Physics by convention; MACKLIN R.: Mental health and mental illness: some problems of definition and concept formation; SCHEFFLER I.: Vision and revolution: a postscript on Kuhn; SPIELMAN S.: Lewis on immodest inductive models; VARELA F. G., MATURANA H. R.: Mechanism and biological explanation; GLICKMAN M. J. A.: Biological progress and dominance: a reply to Janet E. Travis; GRAM M. S.: Causation and direct realism; KOCKELMANS J. J.: Stegmüller on the relationship between theory and experience; Reviews.

Philosophy of Science, 39: 1972 No 4.
BOYD R. N.: Determinism, laws and predictability in principle; GROSSMAN N.: Quantum mechanics and interpretations of probability theory; DALY R.: On arguments against the empirical adequacy of finite state grammar; LEPLIN J.: Contextual falsification and scientific methodology; HULL D. L.: Reduction in genetics-biology or philosophy?; LEHMANN H.: Statistical explanation; HEDMAN C. G.: On when there must be a time — difference between cause and effect; Discussions. WRIGHT L.: A comment of Ruse's analysis of function statements; MARTIN R. M.: On Stevenson's if-iculties; BERENT P.: Disconfirmation by positive instances; ROSE L. E.: Countering a counter-intuitive probability; RUSE M.: Biological adaptation; MUNSON R.: Biological adaptation: a reply; NOWAK L.: Laws of science, theories, measurement (Comments on Ernest Nagel's "The structure of science"). Reviews.

Philosophy of Science, 40: 1973 No 1.
SCHAGRIN M. L.: On being unreasonable; BYERLY H., LAZARA V. A.: Realist foundations of measurement; KOCHANSKI Z.: Conditions and limitations of prediction-making in biology; KIRSCHENMANN P.: Reciprocity in the uncertainty relations; ROZEBOOM W. W.: Dispositions revisited; LASZLO E.: The ideal scientific theory: a thought experiment; Discussions. BROWNSTEIN D.: Basic particulars; ROMANOS G.: Reflexive predictions; MORGAN CH. G.: Omer on scientific ex-

planation; ROSENBERG A., MACKINTOSH N. J.: On Fodor's distinction between strong and weak equivalence in machine simulation; WILSON D. B.: Butts on Whewell's view of true causes; BUTTS R. E.: Reply to David Wilson: was Whewell interested in true causes? BERENT P.: Theoretical terms in infinite theories; Reviews.

Philosophy of Science, 40:1973 No 2.

MacKAY F.: A simplified proof of an impossibility theorem; ARMSTRONG D. M.: Epistemological foundations for a materialist theory of the mind; SKLAR L.: Statistical explanation and ergodic theory; ALDER M. D.: On theories; ROSENKRANTZ R. D.: Probability magic unmasked; NOREN S. J.: The picturability of micro-entities; ALMEDER R. F.: Science and idealism; MITROFF I. I.: Systems, inquiry and the meaning's of falsification; Discussions. RUSE M.: A reply to Wright's analysis of functional statements; CLATTERBAUGH K. C.: A note of Newtonian time; BEAUCHAMP T. L.: On causal irregularity: a reply to Dretske and Snyder; DRETSKE F. I., SNYDER A.: Causality and sufficiency: reply to Beauchamp; VETTERLING M. K.: On a supposed methodological difference between the natural and social sciences; HOY R. C.: Cognitive aspects of art and science; FOSS L.: Does Don Juan really fly?

Philosophy of Science, 40:1973 No 3.

EARMAN J., FRIEDMAN M.: The meaning and status of Newton's law of inertia and the nature of gravitational forces; DORLING J.: Demonstrative induction: its significant role in the history of physics; UCHII S.: Higher order probabilities and coherence; GIANNONI C. B.: Special relativity in accelerated systems; Discussions. STEMMER N.: Brody's defense of essentialism; SALMON W. C.: Reply to Lehman; STEINBERG D.: Nickles on intensionality and the covering law model; NICKLES TH.: Explanation and description-relativity; GALE G., WALTER E.: Kordig and the theory-ladenness of observation; DOPPELT G.: Dretske's conception of perception and knowledge; MARTIN M.: The objectivity of a methodology; Reviews.

Philosophy of Science, 40:1973 No 4.

SIMON H. A.: Does scientific discovery have a logic?; KRANTZ D. H.: Fundamental measurement of force and Newton's first and second laws of motion;

FREUNDLICH Y.: "Becoming" and the asymmetries of time; WILLIAMS M. B.: Falsifiable predictions of evolutionary theory; Discussions. KEUTH H.: On Prior probabilities of rejecting statistical hypotheses; CAMPBELL R., ROSENBERG A.: Action, purpose and consciousness among the computers; KORDIG C. R.: Observational invariance; Reviews.

Philosophy of Science, 41:1974 No 1.

BOHNERT H. G.: The logico-linguistic mind-brain problem and a proposed step towards its solution; EARMAN J.: An attempt to add a little direction to "the problem of the direction of time"; BARR W. F.: A pragmatics analysis of idealizations in physics; STENNER A. J.: Toward a theory of event identity; Discussions. LEWIS D.: Spielman and Lewis on inductive immodesty; BUSHKOVITCH A. V.: Models theories and Kant; Reviews.

XV

The Review of Metaphysics, 25:1971/72.

FELL J. P.: Heidegger's notion of two beginnings, (no 2); GEWIRTH A.: The normative structure of action, (no 2); WADE F. C.: In defense of Socrates, (no 2); PETERSON J.: Bergmann's realism revisited, (no 2); BRUMBAUGH R. S.: Cosmography, (no 2); VLASTOS G.: The unity of the virtues in the "Protagoras", (no 3); RORTY A. O.: Essential possibilities in the actual world, (no 4); SCOTT CH. E.: Consciousness and the conditions of consciousness, (no 4); OWENS J.: Reality and metaphysics, (no 4); CASEY E. S.: Freud's theory of reality: a critical account, (no 4); ANAGNOSTOPOULOS G.: Plato's „Cratylus": the two theories of the correctness of names; (no 4); Critical Studies.

The Review of Metaphysics, 25:1971/72.

Supplement. BERNSTEIN R. J.: Introductory remarks; RECK A. J.: Paul Weiss's concept of being; GRIESBACH M. F.: The epistemology of Paul Weiss; NEVILLE R.: Knowledge and being: Comments on Griesbach and Reck; KUNTZ P. G.: The achievement of Paul Weiss; SCHMITZ K. L.: Art and existence: reflections on Paul Weiss's modal philosophy of art; ROTENSTREICH N.: The ontological and epistemological dimensions of history; HARTSHORNE CH.: Paul Weiss's "The good we seek"; LIEB I. C.: Individuals

and the past; HARING E. S.: Actualities as private and public; WEISS P.: A response; BIBLIOGRAPHY of Paul Weiss's publications.

The Review of Metaphysics, 26:1972/73. BOYLE J. M. Jr., GRISEZ G., TOLLEFSEN O.: Determinism, freedom and self referential arguments, (no 1); CORNMAN J. W.: On direct perception, (no 1); WHITE N. P.: Origins of Aristotle's essentialism, (no 1); KENNINGTON R.: The "Teaching of nature" in Descartes' soul doctrine, (no 1); BRUMBAUGH R. S.: The text of Plato's "Parmenides", (no 1); CATON H.: Marx's sublation of philosophy into praxis, (no 2); MANN W. E.: The ontological presuppositions of the ontological argument, (no 2); LESZL W.: Knowledge of the universal and knowledge of the particular in Aristotle, (no 2); THOMPSON M.: Singular terms and intuitions in Kant's epistemology, (no 2); SLATTERY M. P.: More on what there isn't, (no 2); DANTO A. C.: Representation properties and mind-body identity, (no 3); ZAIDI S. A. R.: Toward a relational metaphysics, (no 3); SMITH J. E.: Hegel's critique of Kant, (no 3); NEHAMAS A.: Predication and forms of opposites in the „Phaedo" (no 3); BROWNING D.: Quine and the ontological enterprise, (no 3); BRUMBAUGH R. S.: Cosmography: the problem of modern systems, (no 3); CHISHOLM R.: Parts as essential to their wholes, (no 4); MAGNUS B.: Nietzsche's eternalistic counter-myth, (no 4); ROSEN S.: SÖFROSUNE (gr.) and Selbstbewusstsein, (no 4); BRESLIN CH. F.: Idea and process in the historiography of logic, (no 4); KÜNG G.: Husserl on pictures and intentional objects, (no 4); MARGOLIS J.: Meaning, speaker's intentions and speak acts, (no 4); YOUNG J.: Intentionality, (no 4).

The Review of Metaphysics, 27:1973/74. ERICKSON S. A.: Engagements, worlds and identity, (no 1); SOLOMON R. C.: Emotions and choice, (no 1); STOCKER M.: Act and agent evaluations, (no 1); HARTSHORNE CH.: Creativity and the deductive logic of causality, (no 1); RIST J. M.: The One of Plotinus and the God of Aristotle, (no 1); MURRAY M.: Heidegger and Ryle: two versions of phenomenology, (no 1); YOUNG R.: A sound self-referential argument?; DANTO A. C.: Historical language and historical reality, (no 2); WELTON D.: Intentionality and language in Husserl's Phenomenology, (no 2); HAACK R. J.:

Translation, analysis and ontology, (no 2); ANAGNOSTOPOULOS G.: The significance of Plato's "Cratylus"; FABRO C.: The intensive hermeneutics of thomistic philosophy: the notion of participation, (no 3); SCHMITZ K. L.: Enriching the Copula, (no 3); COSGROVE M. R.: Thomas Aquinas on Anselm's argument, (no 3); MAHONEY E. P.: Saint Thomas and Siger of Brabant revisited, (no 3); VAN STENBERGHEN F.: The problem of the existence of God in Saint Thomas' "Commentary on the Metaphysics of Aristotle", (no 3); WALLACE W. A.: Aquinas on the temporal relation between cause and effect, (no 3); WIPPEL J. F.: The title "First Philosophy" according to Thomas Aquinas and his different justifications for the same, (no 3); McMULLIN E.: Two faces of science, (no 4); HARRIES K.: Hegel on the future of art, (no 4); ALLEN A. E.: Unity and infinity: Parmenides 142b—145a, (no 4); FISHER J., MATTLAND J.: The subjectivist turn in aesthetics: a critical analysis of Kant's theory of appreciation, (no 4); IRWIN T.: Recollection and Plato's moral theory, (no 4); LOUX M. J.: Kinds and the dilemma of individuation, (no 4); Reviews.

XVI

Revue d'Esthétique, 25:1972. L'ENSEIGNEMENT et la recherche en esthétique dans le monde (no 1/2); L'Esthétique en Roumanie. SPERANTIA E.: Une science humaine, (no 3); RUSK L.: Le problème de la réalité dans la création littéraire, (no 3); BREAZU M., DIMA A.: L'esthétique et la théorie de la littérature dans la Roumanie contemporaine, (no 3); TERTULIAN N.: Genèse et structure, (no 3); PASCADI I.: Le caractère social de l'intérêt artistique, (no 3); IANOSI I.: Dialectique et esthétique, (no 3); DUMITRESCU-BUSULENGA Z.: L'humanisme et les arts, (no 3); GHISE D.: La continuité authentique de la culture, (no 3); PIETRA R.: „Si l'esthétique pouvait être", (no 3); PELLEGRIN J.: Du mouvement et de l'immobilité de Reixach, (no 3); RESZLER A.: La pensée esthétique de Georges Sorel, (no 4); SAISON M.: Propos sur une création théâtrale, (no 4); COVIN M.: A la recherche du signifiant iconique, (no 4); GANS E.: Le soin et le soupçon, (no 4); LAYTON M. Y.: Structure de certaines métaphores rencontrées dans Proust, (no 4); FRESNAULT-DERUELLE P.:

Le couleur dans la bande dessinée, (no 4); VANBELLE F.: Existe-t-il une forme de vie esthétique accessible au toucher?, (no 4).

Revue d'Esthétique, 26 : 1973. NGÔ-TIÈNG HIÈN: Sur la distinction de l'architecture et de la sculpture dans l'esthétique contemporaine, (no 1); JUNOD PH.: Actualité de Fiedler, (no 1); BOSEUR J. Y.: Le mot dans la partition, (no 1); CAUQUELIN A.: Deux Madeleines, Jérôme et la puce, (no 4); CINÉMA: Théorie, lectures. Textes réunis et présentés par D. NOGUEZ, (no 2—3—4).

Revue d'Esthétique, 27 : 1974. MAKARIUS M.: Le moment Mallarmé, (no 1); GANS E.: La constitution du discours littéraire, (no 1); MOUTARD N.: Essai d'étude sémantique appliquée au „Carnaval” de Schumann, (no 1); MARCADÉ B.: Pour une psychogéographie de l'espace fantastique, (no 1); BERTRAND G.: Le tableau d'après le tableau, (no 1); SOURIAU E.: Sur une nouvelle forme du réalisme au théâtre, (no 2); ZÉRAFFA M.: Narrativité et textualité dans la fiction, (no 2); SLEPTZOFF L.: La notion du temps chez les artistes allemands du seizième siècle, (no 2); COURT R.: Rythme, tempo, mesure, (no 2) GALEFFI R.: A propos de l'actualité de Leibniz en esthétique, (no 2); GRÉMION C.: Musique baroque, (no 2); DELORME-LOUISE M. N.: L'évolution doctrinale du Bauhaus de Gropius, (no 2).

XVII

Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, Vol. 36 : 1970. RUSE M. E.: The revolution in biology, (no 1); STALNAKER R. C., THOMASON R. H.: A semantic analysis of conditional logic, (no 1); PARSONS CH.: Axiomatization of Åquist's CS-logics, (no 1); NILSON S. S.: On the logic of historical explanation, (no 2); MARTIN R.: Causes and alternate causes, (no 2); DIETL P. J.: Abnormalism, (no 2); MITCHELL D.: Mill's theory of value, (no 2); PRAWITZ D.: The alternatives to an action, (no 2); SRZEDNICKI J.: Reference and description, (no 2); STENIUS E.: Semantics antinomies and the theory of well-formed rules, (no 2); WOLNIEWICZ B.: Four notions of independence, (no 2); KÜNG G., CANTY J. TH.: Substitutional quantification and Leśniewskian quantifiers, (no 2); WOOD-

RUFF P. W.: A note on JP', (no 2); In memory of Arthur Prior. GEACH P. T.: Arthur Prior: a personal impression, (no 3); FLO O.: Bibliography of the philosophical writings of A. N. Prior, (no 3); STENIUS E.: The semantic status of laws of logic, (no 3); TRANØY K. E.: Deontic logic and deontically perfect worlds, (no 3); HINTIKKA J.: „Prima facie” obligations and iterated modalities, (no 3); HANSSON B.: Deontic logic and different levels of generality, (no 3); HAMBLIN C. L.: The effect of when it's said, (no 3); THOMASON R. H.: Indeterminist time and truth-value gaps, (no 3); BULL R. A.: An approach to tense logic, (no 3); SEGERBERG K.: Modal logics with linear alternative relations, (no 3); GABBAY D. M.: Selective filtrations in modal logic, (no 3); MAKINSON D.: A generalisation of the concept of a relational model for modal logic, (no 3); FINE K.: Propositional quantifiers in modal logic, (no 3); CRESWELL M. J.: Classical intensional logics, (no 3); MONTAGUE R.: Universal grammar, (no 3).

Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, 37 : 1971. MARTIN M.: The body-mind problem and neurophysiological reduction, (no 1); MARC-WOGAU K.: Remarks on Nilson's paper "On the logic of historical explanation", (no 1); HOCHBERG H.: Frege on concepts as functions: a fundamental ambiguity, (no 1); ÅQUIST L.: Revised foundations for imperative-epistemic and interrogative logic, (no 1); LEWIS D.: Completeness and decidability of three logics of counterfactual conditionals, (no 1); GERMANO G.: Incompleteness and truth definitions, (no 1); CRESSWELL M. J.: Essence and existence in Plato and Aristotle, (no 2); CHELLAS B. F.: Imperatives, (no 2); HAMBLIN C. L.: Mathematical models of dialogue, (no 2); MALMGREN H.: Moore's concept "indirect apprehension", (no 3); TÖRNEBOHM H.: Durations and distances in time, (no 3); KAMP H.: Formal properties of "now", (no 3); URQUHART A. I. F.: Completeness of weak implication, (no 3).

Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, 38 : 1972. KANGER S.: Measurement: an essay in philosophy of science, (no 1/2); SUPPES P.: Finite equal-interval measurement structures, (no 1/2); DOMOTOR Z.: Species of measurement structures, (no 1/2); TITIEV R. J.: Multidimensional measurement and universal axiomatizability, (no 1/2);

GABBAY D. M.: A general theory of the conditional in terms of a ternary operator, (no 3); KANGER S.: Law and logic, (no 3); FITTING M.: Non-classical logics and the independence results of set-theory, (no 3); BARNETTE R. L.: Comments on neurophysiological reduction (no 3); BRONAUGH R. N.: Bergström's utilitarian objection to T₁, (no 3); BERGSTRÖM L.: Reply to Bronaugh, (no 3).

Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, 39: 1973 no 1/3. DANTO A. C.: Artworks and real things; SCLAFANI R. J.: Artworks, art theory, and the artworld; TORMEY A.: Critical judgements; BEARDSLEY M. C.: What is

an aesthetic quality?; HERMERÉN G.: Aesthetic qualities, value and emotive meaning; WEITZ M.: Interpretation and the visual arts; COHEN T.: Aesthetic/Non-aesthetic and the concept of taste: a critique of Sibley's position; DICKIE G.: Taste and attitude: the origin of the aesthetic.

Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, 40: 1974 No 1. NILSON S.S.: Two additional remarks on the logic of historical explanation; VAN INVAGEN P.: A formal approach to the problem of free will and determinism; FINKE K.: An incomplete logic containing S 4; THOMASON S. K. An incompleteness theorem in modal logic.

Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, 39: 1973 no 1/3. DANTO A. C.: Artworks and real things; SCLAFANI R. J.: Artworks, art theory, and the artworld; TORMEY A.: Critical judgements; BEARDSLEY M. C.: What is an aesthetic quality?; HERMERÉN G.: Aesthetic qualities, value and emotive meaning; WEITZ M.: Interpretation and the visual arts; COHEN T.: Aesthetic/Non-aesthetic and the concept of taste: a critique of Sibley's position; DICKIE G.: Taste and attitude: the origin of the aesthetic.

Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, 39: 1973 no 1/3. DANTO A. C.: Artworks and real things; SCLAFANI R. J.: Artworks, art theory, and the artworld; TORMEY A.: Critical judgements; BEARDSLEY M. C.: What is an aesthetic quality?; HERMERÉN G.: Aesthetic qualities, value and emotive meaning; WEITZ M.: Interpretation and the visual arts; COHEN T.: Aesthetic/Non-aesthetic and the concept of taste: a critique of Sibley's position; DICKIE G.: Taste and attitude: the origin of the aesthetic.

XVII

Theoria. A Swedish Journal of Philosophy, 39: 1973 no 1/3. DANTO A. C.: Artworks and real things; SCLAFANI R. J.: Artworks, art theory, and the artworld; TORMEY A.: Critical judgements; BEARDSLEY M. C.: What is an aesthetic quality?; HERMERÉN G.: Aesthetic qualities, value and emotive meaning; WEITZ M.: Interpretation and the visual arts; COHEN T.: Aesthetic/Non-aesthetic and the concept of taste: a critique of Sibley's position; DICKIE G.: Taste and attitude: the origin of the aesthetic.

Zapiski bibliograficzne

(zestawił W. Mincer)

U w a g a: Od bieżącego numeru „Zapiski bibliograficzne” stosować będą inny niż dotychczas opis bibliograficzny, zgodny z przyjętymi w Polsce normami. Dotyczy to głównie skrótów tytułów czasopism.

a) Prace opublikowane w Polsce

Filozofia w ogóle

Bibliografie, zjazdy, organizacje

Curyło I.: Argentyńskie czasopismo filozoficzne. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 9 s. 161—171.

Denkovski D.: II Sympozjum naukowe w Ohrid (Jugosławia) na temat: „Marksizm dzisiaj”. — *Stud. filoz.* 1974 nr 2 s. 67—70.

Garewicz J.: Sesja naukowa poświęcona „Dziedzictwu Kanta”. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 198—201.

Jedynak S.: Conference on „Philosophy and peace” in Varna. — *Dial. and Hum.* 1974 no 1 s. 59—61.

Poliński D.: XV Światowy Kongres Filozoficzny. — *Kwart. Hist. Nauki* 1974 nr 1 s. 204—207.

Toeplitz K.: Człowiek i technika. Po XV Światowym Kongresie Filozoficznym w Warnie. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 3 s. 182—200.

Z XV Światowego Kongresu Filozoficznego. Wypow.: Władysław Krajewski, Jan Such, Henryk Świenko. — *Stud. filoz.* 1974 nr 3 s. 145—161

Zagadnienia ogólne

Heller A.: Moralne posłannictwo filozofa. Tł. — *Znak* 1974 nr 6 s. 742—757.

Marciszewski W.: Kryteria dobrej roboty w twórczości filozoficznej. (Na marginesie Kongresu w Warnie). — *Studia filoz.* 1974 nr 1 s. 39—51. Toż w jęz. ang. — *Dial. and Hum.* 1974 no 1 s. 93—102.

Ricoeur P.: Nadzieja a struktura systemów filozoficznych. (Relacja między filozofią a teologią). Tł. z ang. — *Znak* 1973 nr 9 s. 1133—1147.

Rosnerowa H.: Czy filozofia jest pocieszycielką? — *Tyg. powsz.* 1974 nr 39 s. 4.

Teksty źródłowe i ich przekłady

Husserl E.: Zagadnienie wczucia. Tł. z niem. Oprac. J. Tischner. — *Znak* 1974 nr 3 s. 319—327.

Marcel G.: Testament filozoficzny. Tł. — *Znak* 1974 nr 7/8 s. 978—988.

Plato: Zimorodek czyli o metamorfizie. Tł. Z. Brzostowska. — *Rocz. hum.* t. 20:1972 z. 3 s. 129—130.

Stanislaus de Znoyma: Tractatus „De felicitate”. Oprac. S. Sousedik. — *Mediæv. philos. pol.* t. 19:1974 s. 65—126.

Historia filozofii

Całokształt dziejów, zagadnienia ogólne

Czarnecki Z. J.: Problem historycznej ciągłości filozofii w historiografii współczesnej. — *Stud. filoz.* 1973 nr 9 s. 71—91.

Stróżewski W.: Trzy modele historii dialektyki. — *Stud. filoz.* 1974 nr 2 s. 89—111. Toż w jęz. ang. — *Dial. and Hum.* 1973 no 1 s. 77—86.

Filozofia starożytna

Dżochadze D.: Geneza i ewolucja ary-stotelesowskiego rozumienia dialektyki. Tł. z ros. — *Stud. filoz.* 1974 nr 5 s. 71—83.

Józefowicz M.: W kręgu teoretyczno-ustrojowych zagadnień filozofii stoicko-cynickiej pierwszych dwu wieków cesarstwa rzymskiego. — *Zesz. nauk. UJ Pr. hist.* 1974 z. 50 s. 7—30.

Rebs T.: Epikurejska koncepcja przy-jaźni. — *Poglądy* 1974 nr 4 s. 7—8.

Stawecka K.: Z badań nad początkami języka filozoficznego w Rzymie. — *Rocz. hum. t.* 21:1973 z. 3 s. 5—16.

Filozofia średniowieczna

Cruz Pontes J. M. da: Les „Quaestiones libri de anima” de Petrus Hispanus Portugalensis d'après le codex 726 de la Biblioteca Uniwersytetu Jagiellońskiego de Kraków et le codex Lat. Z. 253 de la Biblioteca Nazionale Marciana de Venezia. — *Mediaev. philos. pol. t.* 19:1974 s. 127—139.

Kurdziałek M.: Udział niektórych trzynastowiecznych lekarzy i przyrodników w recepcji filozoficznych pism Awicenny i Awerroesa. — *Stud. Philos. christ. R.* 9:1973 nr 2 s. 5—19.

Świeżawski S.: Universitas studiorum a nowa formacja umysłowa w XV wieku. Fragm. książki „Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku”. — *Znak* 1973 nr 10 s. 1287—1306.

Filozofia nowożytna

Błocian T.: Polscy uczniowie Cesare Cremoniniego. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. filoz.* 1974 t. 14 s. 127—138.

Golski G.: Leibniz a Wolff. Problem zależności systemowej. — *Stud. gdań. t.* 1:1973 s. 213—222.

Mrówczyński T.: Realizm tomistyczny a krytycyzm Kanta. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 179—185.

Ogonowski Z.: Filozoficzne aspekty walki ideologicznej o tolerancję w XVII wieku. — *Odrodz. Reform. t.* 19:1974 s. 103—106.

Ożarowski J.: Drogi i bezdroża myśli transcendentualno-idealistycznej. Ref. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4. s. 156—166.

Skrzypek M.: Podziemie filozoficzne polskiego Oświecenia. — *Człow. i Świa-top.* 1973 nr 9 s. 109—129.

Sobotka M.: Pojęcia działalności w niemieckiej filozofii klasycznej. Tł. — *Człow. i Światop.* 1973 nr 11 s. 80—97.

Walicki A.: Filozofia Hegla w oczach myślicieli polskich epoki romantyzmu. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 7 s. 132—150.

Walicki A.: Rola Kanta w polskich sporach filozoficznych w latach 1831—1863. Ref. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 108—124.

Filozofia Wschodu

Lazari-Pawłowska I.: Auroville. (Z badań nad kulturą Indii). Filozofia wschodu: tradycje i współczesność. — *Stud. filoz.* 1974 nr 3 s. 97—114.

Margul T.: Jiddu Krishnamurti — rewolucjonista ducha (oraz) Ważniejsze pisma... — *Stud. filoz.* 1974 nr 2 s. 125—138.

Margul T.: Myśl filozoficzna Sri Aurobindo. — *Stud. filoz.* 1974 nr 3 s. 115—123.

Współczesne kierunki filozoficzne

Kuczyński J.: Dialog marksści-chrześcijananie. — *Stud. filoz.* 1973 nr 9 s. 105—122.

Żeleźnik T.: Spotkanie dwóch filozofii. (Myśl chrześcijańska i marksizm). — *Życie i Myśl* 1974 nr 7 s. 10—16.

Marksizm

Berkowska J.: Dialektyczne ujęcie stosunku podmiotu do przedmiotu. („Magyar Filozófiai Szemle”). — *Stud. filoz.* 1974 nr 4 s. 171—182.

Filozofia marksizmu a egzystencja-
lizm. (Aut.) A. Bogomołow (i in. Przekł.
z ros.). W-wa PWN 1974 ss 373.

Głombik Cz.: Struktura i metoda fi-
lozofii marksistowskiej. Autoref. —
Ruch filoz. 1973 nr 2/4 s. 249—252.

Jakuševskij J. T.: Leninizm a „so-
wietologia”. Leninowska zasada jedności
teorii i praktyki a „sowietologia”
(Przekł. z ros.). W-wa KiW 1973 ss 338.

Krajewski W.: Prawo związku jakości
z ilością (w materializmie dialektycz-
nym). — *Stud. filoz.* 1974 nr 4 s. 69—86.
Toż w jęz. ang. — *Dial. and Hum.* 1974
no 1 s. 147—157.

Markiewicz B.: Hegłowska „dialekty-
ka świadomości” a marksizm. — *Stud.*
filoz. 1974 nr 1 s. 109—127.

Nowak L.: O naturze dialektyki mar-
ksistowskiej. — *Stud. filoz.* 1974 nr 3
s. 3—20. Toż w jęz. ang. — *Dial. and*
Hum. 1974 no 1 s. 129—145.

Nowicki A.: Uwagi o współczesnej
filozofii marksistowskiej we Wło-
szach. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. filoz.*
1974 t. 14 s. 3—22.

Pawlak A.: Problem materialnej jed-
ności świata w świetle dialektyki. —
Stud. filoz. 1974 nr 4 s. 87, 97.

Pisarek H.: Współczesna jugosłowiań-
ska filozofia marksistowska a nauki
matematyczne, przyrodnicze i technicz-
ne. — *Stud. filoz.* 1974 nr 2 s. 57—66.

Poliński D.: Niektóre aspekty marksi-
stowskiej kategorii potrzeby. — *Stud.*
filoz. 1974 nr 1 s. 129—147.

Saciuk R.: L. Althussera szkic kon-
cepcji czasu historycznego. (Interpreta-
cja poglądów K. Marksa). — *Acta Univ.*
Wratisl. Pr. filoz. 1974 t. 14 s. 69—90.

Simbierowicz Z.: Marksizm a pozy-
tywizm. — *Ideol. i Polit.* 1974 nr 4
s. 49—60.

Such J.: Prawo przechodzenia zmian
ilościowych w jakościowe. Próba czę-
ściowej eksplikacji. — *Stud. filoz.* 1974
nr 5 s. 31—49.

Szewczyk J.: Dialektyka uprawiania
marksizmu. W-wa KiW 1974 ss 214.
Problemy, Polemiki, Dyskuje.

Sztumski W.: Próba formalizacji za-
sad dialektyki. — *Stud. filoz.* 1974 nr 5
s. 51—69.

Wendland Z.: Marksizm a „krytyczna
teoria” Maxa Horkheimera. — *Stud.*
filoz. 1974 nr 7 s. 53—71.

Witt-Hansen J.: Futurologia, dialek-
tyka, materializm historyczny. Tł. —
Stud. filoz. 1974 nr 3 s. 53—59.

Żurawicki S.: Teoria systemów a dia-
lektyka. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973
nr 2/4 s. 241—243.

Inne kierunki

Gogacz M.: Problem ateizmu w struk-
turalizmie. — *Collec. theol.* 1974 fasc. 1
s. 43—53.

Grudzień J.: Tomizm a współcze-
sność. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 5
s. 69—90.

Kalinowski J., **Świeżawski** S.: Filo-
zofia tomistyczna w dobie posoborowej.
Dialog. — *Stud. pelp.* 1973 t. 3 s. 79—
84.

Piluś H.: Krytyka współczesnej filo-
zofii chrześcijańskiej. Jacek Woroniecki
(1878—1949). — *Człow. i Światop.* 1974
nr 5 s. 91—101.

Plużański T.: Filozofia katolicka dziś.
Pokongresowe impresje. — *Człow. i*
Światop. 1974 nr 1 s. 36—50.

Sarnowski S.: Zmierzch absolutu?
Z problemów filozofii chrześcijańskiej
i egzystencjalistycznej. W-wa PWN 1974
ss 312.

Stępień A. B.: Tomizm a fenomeno-
logia. — *Znak* 1974 nr 6 s. 790—798.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących

Łoziński R.: Koncepcje filozofii L.
Althussera. — *Acta Univ. Wratisl.*
Pr. filoz. 1973 t. 13 s. 35—54.

Puszko H.: Kostasa Axelosa kon-
cepcja „postmarksizmu”. — *Stud. filoz.*
1974 nr 1 s. 163—172.

Rowiński C.: Stanisław Brzozow-
ski w kręgu myśli Sorela i Proudhona.
— *Stud. filoz.* 1974 nr 2 s. 113—124.

Krzyżanowski L.: Droga Büchnera do Siły i materii. — *Acta UNC Socjol.* 1974 z. 2 s. 67—83.

Aleksandrowicz D.: Dialektyka rozwoju filozoficznego młodego Engelsa. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 8 s. 5—18.

Butryn S.: Engels i hasło końca filozofii. — *Stud. filoz.* 1974 nr 4 s. 33—39.

Długocka T.: Bibliografia prac naukowych Daniela Gromskiej. — *Stud. filoz.* 1974 nr 4 s. 207—209.

Kaluża Z.: Note sur Guillaume de Salvarvilla auteur de deux poèmes sur le grand schisme. — *Mediaev. philos. pol. t.* 19:1974 s. 159—171.

Kijowski R.: Ujęcie kategorii u Nicolai Hartmanna. — *Analecta crac. t.* 4:1972 s. 69—85.

Kowalczyk S.: Hegłowska teoria samostwarzającego się Absolutu. — *Zesz. nauk. KUL* 1973 nr 3/4 s. 75—84.

Plużański T.: Czytając Hegla... — *Człow. i Światop.* 1974 nr 7 s. 94—112.

Stolarczyk Z.: Główne zagadnienia filozofii a problem wpływu czasu w filozofii Hegla. — *Stud. filoz.* 1974 nr 4 s. 99—103.

Zajercanović G.: System i dialektyka (u Hegla). Tł. z niem. — *Stud. filoz.* 1974 nr 2 s. 51—55.

Arendt H.: Osiemdziesięcioletni Heidegger. Tł. — *Znak* 1974 nr 6 s. 691—701.

Ricoeur P.: Heidegger i problem podmiotu. Tł. z fr. — *Znak* 1974 nr 6 s. 778—789.

Jedynak S.: Hume. W-wa Wiedza Powsz. 1974 ss 231. Myśli i Ludzie. Filozofia Nowożytna i Współczesna.

Palacz R.: Jana z Salisbury koncepcja filozofii i nauczania. — *Rozpr. Dziej. Ośw. t.* 17:1974 s. 3—26.

Potępa M.: Jaspers a Kant: wolność, transcendencja, egzystencja. Ref. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 167—178.

Borowski H.: „Bezbożność” filozofii Kanta w świetle krytyki Miottiego — *Euhemer* 1974 nr 3 s. 99—110.

Garewicz J.: Kant a niemiecka tradycja rewolucyjna. Ref. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 86—94.

Gromiec W.: Historiozofia i myśl polityczna Kanta a schematy interpretacyjne. Ref. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 186—197.

Hinz H.: Prehistoria sporów wokół Kanta w Polsce. Ref. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 95—107.

Jaroszewski T.: Kant, Marks, współczesność. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 26—31.

Kozłowski R.: Dialektyka we wczesnych pracach Kanta. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 246—249.

Kozłowski R.: Kant „przedkrytyczny”. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 46—58.

Kuderowicz Z.: Filozofia życia wobec dzieła Kanta. Ref. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 125—143.

Siemek J. M.: Transcendentalizm jako stanowisko epistemologiczne. (Immanuel Kant). Ref. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 7—25.

Długocka T.: Bibliografia prac naukowych Ireny Krońskiej. — *Stud. filoz.* 1974 nr 4 s. 210—212.

Hochweldowa A.: Krusiński a orientacja neokantowska. Ref. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 144—155.

Gordon M.: Leibniz. W-wa Wiedza Powsz. 1974 ss 274. Myśli i Ludzie. Filozofia Nowożytna i Współczesna.

Siemek M. J.: Lukács i problemy marksistowskiej dialektyki. — *Mies. lit.* 1974 nr 3 s. 89—99.

Zagorski Z.: Wincenty Lutosławski a śląscy i galicyjscy elsowie. — *Acta Univ. Wratisl. Hist.* 1973 t. 24 s. 109—131.

Migasiński J.: Maine de Biran — tradycja filozofii współczesnej. — *Pr. Inst. Nauk. Ekon.-Społ. Warsz.* 1973 nr 5 s. 67—104.

Skarga B.: Maine de Biran wobec Kanta. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 245—246.

Tischner J.: Gabriel Marcel. — *Znak* 1974 nr 7/8 s. 969—978.

Skrzypek M.: Utopia społeczna Sylwaina Maréchala i jej filozoficzne przesłanki. — *Arch. Hist. Filoz. Myśli społ.* t. 19:1973 s. 105—134.

Gogacz M.: Filozofia chrześcijańska w ujęciu Jacquesa Maritaina. — *Zycie i Myśl* 1974 nr 1 s. 21—34.

Świeżawski S.: Maritainowi dług wdzięczności. — *Znak* 1974 nr 2 s. 139—153.

Kamieniecki J., Opara S.: Karl Marx's conception of alienation. — *Dial. and Hum.* 1974 no 1 s. 63—79.

Ochocki A.: Marks: łagodna ekonomia polityczna i brutalna historia. — *Stud. Filoz.* 1974 nr 3 s. 21—52.

Kuderowicz Z.: Poznanie a działanie w filozofii Nietzschego. — *Zesz. nauk UJ Pr. filoz.* 1974 z. 4 s. 7—30.

Buczyńska-Garewicz H.: Znak i rzeczywistość. (Peirce). — *Człow. i Światop.* 1974 nr 1 s. 66—80.

Kalita Z.: Giovanni Pico della Mirandola o człowieku i nauce. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. filoz.* 1974 t. 14 s. 109—125.

Krakowiak J.: Osobowość i czas u Fryderyka Schillera. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 70—85.

Łubnicki N.: „Universal Philosophy” of Teilhard de Chardin. — *Dial. and Hum.* 1973 no 1 s. 115—130.

Polkowski A.: Świadektwo Teilharda. W-wa „Pax” 1974 ss 301.

Schnayder J.: Der Begriff „Dynamis” in den Werken des Theophrastos. — *Eos* vol. 61:1973 fasc. 1 s. 49—56.

Płużański T.: Na siedemsetlecie śmierci Tomasza z Akwinu. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 8 s. 120—126.

Komorowski A.: Miguela de Unamuno koncepcja filozofii. — *Zesz. nauk. UJ Pr. filoz.* 1974 z. 4 s. 81—89.

Michalski B.: Stanisława Ignacego Witkiewicza monadyzm biologiczny. — *Arch. Hist. Filoz. Myśli społ.* t. 19:1973 s. 221—233.

Miś A.: Czytanie Wittgensteina. — *Teksty* 1973 nr 5 s. 109—120.

Ontologia i metafizyka

Butryn S.: Istota i ograniczenia metafizycznej metody myślenia. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 7 s. 186—207.

Cackowski Z.: Wykłady z materializmu dialektycznego (Ontologia). — *Stud. filoz.* 1974 nr 1 s. 149—162, nr 2 s. 149—161.

Geach P.: O rzekomo określonej przeszłości. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 99—104.

Has M.: Mit nicości. — *Stud. filoz.* 1974 nr 2 s. 139—148.

Heidegger M.: Wprowadzenie do „Co to jest metafizyka?”. Tł. — *Znak* 1974 nr 6 s. 758—772.

Hempoliński M.: Czy tezą materializmu jest twierdzenie o pierwotności materii wobec świadomości? — *Stud. filoz.* 1974 nr 4 s. 119—123.

Jedynak S.: Dialektyka możliwości i rzeczywistości (Przyczynek do ontologii marksistowskiej). — *Stud. filoz.* 1974 nr 1 s. 73—92.

Kamiński H.: Charakterystyka uzasadnień występujących w filozofii bytu. (Próba typologii). — *Stud. warm. t. 10:* 1973 s. 351—376.

Konarzewski K.: Szkic z dziejów idealizmu obiektywnego. (Systemy ontologiczne Platona i Hegla). — *Stud. filoz.* 1974 nr 4 s. 41—51.

Ruciński B.: Rekonstrukcja metafizyki zawartej w De ente et essentia Tomasa z Akwinu. Fragm. — *Stud. Philos. christ. R.* 9:1973 nr 2 s. 237—248.

Synowiecki A.: Dialektyka a ontologia. Fragm. — *Stud. filoz.* 1974 nr 5 s. 3—30.

Teoria poznania

Cackowski Z.: Eksterioryzacja jako droga autokreacji i środek samopozna-

nia człowieka. Ref. — *Stud. filoz.* 1974 nr 1 s. 5—15.

Kopel J.: Socjologia a epistemologia. O swoistości marksistowskiej teorii poznania. — *Pr. nauk UJ Pr. filoz.* 1974 t. 2 s. 29—44.

Pażanin A.: Teoria i praktyka jako aktualny problem filozoficzny. Tł. — *Stud. filoz.* 1974 nr 2 s. 43—49.

Pisarek H.: Problematyka świadomości oraz teoria poznania Svetozara Markovicia. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. filoz.* 1974 t. 14 s. 91—108.

Stuchliński J.: Neurofizjologia i epistemologia. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 6 s. 109—117.

Szymura J.: O tzw. „prawdzie względnej”. — *Zesz. nauk UJ Pr. filoz.* 1974 z. 4 s. 31—48.

Filozofia języka

Gawroński A.: W poszukiwaniu sensu słowa. (Analiza współczesnej filozofii języka). — *Znak* 1974 nr 2 s. 213—223.

Rosnerowa H.: „Cogito” w świetle filozofii języka. — *Stud. Philos. christ.* R. 9:1973 nr 2 s. 123—151.

Historia i filozofia nauki

Dąbska I.: O znaczeniu historii nauki dla filozofii. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 240—241.

Kmita J.: Spór o zasady rozwoju nauki. — *Nurt* 1974 nr 1 s. 22—23, 33.

Lubomirski A.: Filozofia nauki Alberta Einsteina. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 8 s. 101—108.

Markiewicz B.: Fenomenologiczna koncepcja nauki i historii według Ante Pażanina. — *Stud. filoz.* 1974 nr 2 s. 71—86.

Sośnicki K.: Pogląd strukturalizmu na współczesną naukę. — *Ruch pedag.* 1974 nr 2 s. 199—213.

Żurawicki S.: W poszukiwaniu dróg dociekań w naukach społecznych. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 207—211.

Logika i metodologia Semiotyka

Zagadnienia ogólne, historia

Berka K.: F. P. Ramsey's logic of partial belief. A contribution to the history of Bernoullian expected utility theory. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 230—231.

Czeżowski T.: Dwa toruńskie podręczniki logiki z XVII wieku. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 231—233.

Nowak L.: Marcina Śmigleckiego metody uzyskiwania wiedzy naukowej. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 227—230.

Pele J.: The development of polish semiotics in the post-war years. — *Dial. and Hum.* 1973 no 1 s. 225—235.

Synowiecki A.: Hegel's logic in the light of graph theory. — *Dial. and Hum.* 1973 no 1 s. 87—96.

Poszczególne zagadnienia

Bogusławski A.: O analizie semantycznej. — *Stud. semiot.* t. 4:1973 s. 47—70.

Dąbska I.: O konwencjach semiotycznych. — *Stud. semiot.* t. 4:1973 s. 35—45.

Djankow B.: Teoria kategorii semantycznych Leśniewskiego-Ajdukiewicza i problem typologii przedmiotów abstrakcyjnych w logice matematycznej. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 220—224.

Hołowka T.: Podmiot logiczny zdania w ujęciu Kazimierza Ajdukiewicza. — *Stud. semiot.* t. 4:1973 s. 163—176.

Jadacki J. J.: O Russelowskiej teorii deskrypcji. — *Stud. semiot.* t. 4:1973 s. 177—187.

Kmita J.: O niejednorodności aksjologicznej predykatów oceniających. — *Stud. semiot.* t. 4:1973 s. 109—125.

Koj L.: Jerrolda J. Katza teoria znaczeń. — *Stud. semiot.* t. 4:1973 s. 127—161.

Kubiński T.: Twierdzenia o relacjach sprawdzalności operatorów pytajnych. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 213—220.

Majdański S.: Problemy asercji zdaniowej. Szkice pragmatyczne. Lublin 1974 ss 248. Towarzystwo Naukowe KUL. Rozpr. Wydz. Filoz. 22. Stud. z Filoz. teoret. 5.

Marciszewski W.: Problem istnienia przedmiotów intencjonalnych. — *Stud. semiot.* t. 4:1973 s. 189—206.

Nieznański E.: Definicja i dowód indukcyjny a relacje ancestralne. — *Stud. Philos. christ.* R. 9:1973 nr 2 s. 103—121.

Siemianowski A.: Projektowanie a czynności badawcze. — *Stud. filoz.* 1974 nr 5 s. 101—106.

Szymański J.: Sprawdzanie w empirii a kryterium praktyki. — *Stud. filoz.* 1974 nr 5 s. 153—168.

Tischner J.: Od prawdy sądu do prawdy egzystencji. — *Analecta crac.* t. 4:1972 s. 51—67.

Zwinogrodzki Z.: Formalne własności pojęcia normy. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 236—240.

Teoria informacji, cybernetyka

Lubański M.: Filozoficzne aspekty cybernetyki. — *Stud. Philos. christ.* R. 9:1973 nr 2 s. 63—88.

Lubański M.: Filozoficzne aspekty teorii informacji. — *Rocz. filoz.* t. 21:1973 z. 3 s. 53—64.

Młynarski S.: Elementy teorii systemów i cybernetyki. W-wa PWN 1974 ss 159.

Psychologia

Zagadnienia ogólne, wstępy, podręczniki, historia

Elementy psychologii. Praca zbiorowa. T. 2. W-wa Państw. Inst. Pedag. Specj. 1974 ss 278.

Kupers T.: Materializm historyczny i psychologia naukowa. Tł. z ang. — *Zesz. teor. polit.* 1974 nr 2 s. 123—128.

Pieter J.: Psychologia ogólna. Cz. 1. Przedmiot i metody psychologii. Katowice Uniw. Śląski 1974 ss 183.

Zamiara K.: O roli filozofii w rozwoju psychologii. — *Nurt* 1974 nr 7 dod. s. 1—4.

Systemy, kierunki, metody

Biela A., Bujak F., Walesa Cz.: Model Bayesa jako narzędzie pomiaru zachowania. (Badania eksperymentalne dzieci). — *Stud. psychol.* t. 13:1974 s. 73—93.

Chlewiński Z.: Przemiany w psychologii behawiorystycznej. — *Rocz. filoz.* t. 21:1973 z. 4 s. 131—151.

Kunicka-Kaiser I.: Wybrane problemy i kontrowersje współczesnej surdopsychologii. — *Rocz. Komis. Nauk. pedagog.* t. 18:1974 s. 147—166.

Nowakowska M.: Test kontekstowy. — *Psychol. wychow.* 1974 nr 1 s. 16—32.

Skorny Z.: Metody badań i diagnostyka psychologiczna. Wrocław Zakł. Nar. im. Ossol. 1974 ss 339.

Ziątek K.: Psychologiczna problematyka adopcji. — *Psychol. wychow.* 1974 nr 1 s. 63—76.

Zjawiska, stany, dyspozycje psychiczne

Biela A.: Przetwarzanie sygnałów na informację niezawodną. — *Rocz. filoz.* t. 21:1973 z. 4 s. 59—74.

Grzelak J., Tyszka T.: Rywalizacja i współdziałanie w sytuacjach konfliktu interesów. — *Stud. psychol.* t. 13:1974 s. 145—179.

Jaroszyk-Steinerowa W.: Krytyczne uwagi o koncepcjach mechanizmu kształtowania się poziomu aspiracji. — *Zesz. nauk. UŁ Ser. 1* 1973 z. 103 s. 207—216.

Młodkowski J. Z.: Sprawność działania w stresie jako funkcja samokontroli. — *Zesz. nauk. UŁ Ser. 1* 1973 z. 103 s. 193—205.

Nosal Cz. S.: Rola zdolności poznawczych w procesie rozwiązywania problemów. — *Stud. psychol.* t. 13:1974 s. 113—130.

Olszewska G.: Psychologiczna ocena wykonania zadania w sytuacji trudnej

emocjonalnie. — *Zesz. nauk. AWF Pozn.* 1973 z. 22 s. 403—411.

Prężyna W.: Zasadnicze źródła postaw. — *Rocz. filoz.* t. 21:1973 s. 121—130.

Radzicki J.: Wpływ niektórych czynników sytuacyjnych na proces formułowania diagnozy probabilistycznej. — *Stud. psychol.* t. 13:1974 s. 95—112.

Stachowski R.: Badania nad przeddecyzyjnym procesem integrowania informacji w sytuacji bayesowskiej. — *Stud. psychol.* t. 13:1974 s. 55—71.

Topalowa V.: Credibility of information source. — *Pol. psychol. Bull.* 1974 no 2 s. 73—80.

Walesa Cz.: Rozwój operacji formalnych klasyfikowania. — *Rocz. filoz.* t. 21:1973 z. 4 s. 31—57.

Zajacówna M.: Oceny intelektualne jako przedmiot badań psychologicznych. — *Pr. nauk. USt. Pr. psychol.* 1974 t. 3 s. 165—174.

Psychologia jednostek i typów, psychologia rozwojowa, psychologia społeczna

Beński W.: Geneza osobowości jednostki ludzkiej w koncepcji Z. Freuda, F. Znanieckiego i teorii marksistowskiej. — *Acta UNC Socjol.* 1974 z. 2 s. 3—20.

Chlewiński Z.: Diagnostyka przynależności do grupy na podstawie cech osobowości. — *Rocz. filoz.* t. 21:1973 z. 4 s. 5—29.

Golińska L.: Próba ustalenia genezy i istoty trudności w kontaktach interpersonalnych. — *Zesz. nauk. UŁ Ser.* 1 1973 z. 103 s. 165—178.

Grzeńkowska H. J.: The psychology of individual differences: review of post-war Polish literature. — *Pol. psychol. Bull.* 1974 no 3 s. 159—170.

Karpiński J.: Ossowskiego psychologia społeczna. — *Więź* 1974 nr 2 s. 59—73.

Shugar G. W.: Nowe badania amerykańskie nad wczesnym rozwojem syntaktycznym i semantycznym mowy dziecka. Tł. z ang. — *Psychol. wychow.* 1974 nr 3 s. 319—333.

Toruńczyk B.: Osobowość autorytarna — przegląd koncepcji. — *Rocz. filoz.* t. 21: 1973 z. 2 s. 115—145.

Warzyński F. M.: Badania eksperymentalne pracy jednostki w małej grupie. — *Zesz. nauk. UŁ Ser.* 1 1973 z. 103 s. 149—163.

Antropologia filozoficzna

Archipcev F.: Najważniejszy aspekt analizy twórczego charakteru ludzkiej świadomości. — *Stud. filoz.* 1974 nr 1 s. 25—29.

Borgosz J.: Herbert Marcuse's „Homo Novus” as an expression of the crisis of the consumption-oriented personality model. — *Dial. and Hum.* 1974 no 1 s. 163—171.

Kaniowski W.: Ideał przyszłości: nadczłowiek. — *Stud. filoz.* 1974 nr 1 s. 93—108.

Kuczyński J.: Próba ontologii człowieka. — *Stud. filoz.* 1974 nr 3 s. 61—88.

Krapiec M. A.: Ja — człowiek. Zarys antropologii filozoficznej. Lublin 1974 ss 455. Tow. Nauk. KUL Rozpr. Wydz. filoz. 27.

Nowicki A.: Człowiek w świecie dzieł. W-wa PWN 1974 ss 377.

Panasiuk R.: Problematyka antropologiczna w doktrynie Marksa. (Próba ujęcia tematu). — *Arch. Hist. Filoz. Myśli społ.* t. 19: 1973 s. 135—173.

Winid B.: Psychoanaliza a filozofia człowieka. — *Znak* 1974 nr 7/8 s. 882—895.

Aksjologia

Buczyńska-Garewicz H.: Wartość jako treść ekspresji. (Koncepcja aksjologiczna C. L. Stevensona). — *Człow. i Światop.* 1974 nr 8 s. 83—100.

Etyka i teoria postępowania

Biliński A.: Marksistowska a katolicka koncepcja wolności sumienia i wyznania. Poznań 1973 ss 198. Wydawn. Uczelniane Polit. Pozn. 480.

Brajowicz S. M.: Analiza filozoficzna pojęcia „autorytet”. Tł. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 6 s. 177—189.

Czeżowski T.: Struktura etyki niezależnej. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 233—236.

Fritzhand M.: O niektórych właściwościach etyki marksistowskiej. W-wa PWN 1974 ss 346.

Galkowski J. W.: Wolność moralna w ujęciu Sokratesa i Arystotelesa. — *Rocz. filoz.* t. 21:1973 z. 2 s. 13—20.

Jeziński R.: Ethical system of humanism — its premises and model. — *Dial. and Hum.* 1973 no 1 s. 103—113.

Kazin P.: O etyce Mikołaja Czernyszewskiego. Tł. z ros. *Człow. i Światop.* 1974 nr 9 s. 61—74.

Kopytiuk J.: Moralny charakter relacji ja — ty u M. Bubera. Skróc. — *Rocz. filoz.* t. 21:1973 z. 2 s. 31—48.

Pawlica J.: Kilka uwag o poglądach etycznych Lenina. — *Zesz. nauk. UJ Pr. filoz.* 1974 z. 4 s. 49—62.

Strojnowski J.: Władza człowieka nad człowiekiem. (I Kongres Moralistów Europejskich w Strasburgu). — *Więź* 1974 nr 6 s. 121—125.

Styczeń T.: Zarys etyki. Cz. 1. Metaetyka. Lublin KUL 1974 ss 126.

Szostek A.: O dwóch typach sytuacji macierzystej etyki. — *Zesz. nauk. KUL* 1973 nr 2 s. 61—64.

Wróblewski J.: Uzasadnienia systemów etycznych a etyka niezależna. — *Stud. filoz.* 1974 nr 5 s. 85—100.

Zgoda L.: Utylitaryzm i jego odmiany. Autoref. — *Ruch filoz.* 1973 nr 2/4 s. 224—227.

Estetyka i teoria sztuki

Kowalik K.: Teoria wartości w estetyce M. S. Kagana. — *Zesz. nauk. UJ Pr. filoz.* 1974 z. 4 s. 91—101.

Kuderowicz Z.: Sztuka a zasada wolności w systemie Hegla. Spór o kryteria oceny sztuki. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 7 s. 113—131.

Tatarkiewicz W.: Aesthetic experience: the early history of the concept. — *Dial. and Hum.* 1973 nr 1 s. 19—30.

Tatarkiewicz W.: Aesthetic experience: the last stages in the history of the concept. — *Dial. and Hum.* 1974 no 1 s. 81—91.

Filozofia społeczeństw i nauk społecznych

Zagadnienia ogólne, historia

Fryckowski E.: Poglądy Jana Śniadeckiego na rewolucję społeczną. — *Pr. Komis. Filoz. Bydg. TN* 1973 nr 3 s. 67—81.

Hahn E.: Materializm historyczny a socjologia marksistowska. W-wa PWN 1974 ss 290.

Jacher W.: Cel i obowiązek pracy ludzkiej w ujęciu św. Tomasza z Akwinu. — *Sl. Stud. hist.-teol.* t. 6:1973 s. 11—32.

Jaroszewski T. M.: Jednostka a społeczeństwo w ujęciu filozofii marksistowskiej. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 7 s. 176—185.

Sylwestrzak A.: Idea umowy społecznej w doktrynie politycznej J. J. Rousseau. — *Ann. UMCS Sect. G* vol. 21:1974 s. 163—183.

Znaniecki F.: Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości. W-wa PWN 1974 ss 381. Biblioteka Socjologiczna.

Filozofia prawa i państwa

Mycielski A.: Kant jako inspirator europejskiej filozofii prawa. — *Znak* 1974 nr 6 s. 805—810.

Filozofia kultury

Jadacki J. J.: Ścisłe myślenie i wyobraźnia twórcza. (O filozofii kultury Leona Chwistka). — *Mies. lit.* 1973 nr 10 s. 47—54.

Zielichowski T.: O Marksowskim rozumieniu kultury — *Litteraria* t. 5:1973 s. 31—44.

Prakseologia

Kotarbiński T.: Abecadło praktyczności. Wyd. 2. W-wa Wiedza Powsz. 1974 ss 81. Omega, 236.

Petrażycki L.: O różnych gatunkach przewidywań i o znaczeniu praktycznym teorii. — *Prakseologia* 1974 nr 1 s. 7—17.

Pilejko K.: Prakseologia. Zarys problematyki. Lublin TNOiK 1974 ss 110.

Rab J.: Filozofia czynu a praktyka. — *Pr. nauk. UŚL. Pr. filoz.* 1974 t. 2 s. 69—83.

Filozofia historii i nauk historycznych

Bieńkowska E.: Czytanie w przyszłości. Krasiński i Cieszkowski: dwie wersje romantycznej filozofii historii. — *Znak* 1974 nr 4 s. 403—414.

Pieróg S.: Człowieczeństwo i historia naturalna. Uwagi o filozofii dziejów J. G. Herdera. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 8 s. 70—82.

Wocial J.: Rozum i historia. (Wizja kantowska). — *Człow. i Światop.* 1974 nr 4 s. 59—69.

Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych

Biedulski Cz.: — Teleologiczna interpretacja przyrody u polskich neotomistów. — *Rocz. filoz. t.* 21:1973 z. 3 s. 107—124.

Hajduk Z.: Reprezentatywne ujęcia genezy ruchu. — *Rocz. filoz. t.* 21:1973 z. 3 s. 141—148.

Synowiecki A.: Przewrót w fizykalnym obrazie świata a marksistowsko-leninowskie pojęcie materii. — *Ideol. i Polit.* 1974 nr 9 s. 44—53.

Sztumski J., Sztumski W.: „Samoporuszanie się” jako atrybut materii. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 1 s. 129—146.

Życiński J.: Zagadnienie możliwości filozoficznej argumentacji za początkiem czasowym wszechświata w oparciu o teorię jego ekspansji. — *Analecta crac. t.* 4:1972 s. 101—124.

Filozofia religii

Lukács J.: Transcendencja i praca. Myśl o marksowskim pojmowaniu religii. Tł. — *Człow. i Światop.* 1974 nr 9 s. 5—14.

Łojewska M. I.: Filozofia religii J. De-weya. — *Euhemer* 1974 nr 1 s. 21—29.

b) Prace w językach obcych

Filozofia w ogóle

Bibliografie, słowniki, zjazdy, organizacje

Dictionnaire des grandes philosophies. Dir.: Lucien **Jerphagnon**. Toulouse, Privat 1973 s. 4””, 68 ff.

La Communication, II. Actes du XVe Congrès de l'Association des Sociétés de Philosophie de Langue Française. Université de Montréal 1971. Montréal, Éditions Montmorency 1973 s. 532.

Jasenas Michael: A history of the bibliography of philosophy. Hildesheim, Olms 1973 s. 188, 48 DM. Studien und Materialien zur Geschichte der Philosophie, 14.

Nauman St. Elmo Jr.: Dictionary of American philosophy. New York, Philosophical Library 1973 s. 273, 10 doll.

Zagadnienia ogólne

Adorno Theodor W.: Philosophische Terminologie. Zur Einleitung, I. Hrsg. von Rudolf zur Lippe Frankfurt a. M., Suhrkamp 1973 s 225, 6 DM. Suhrkamp-Taschenbücher Wissenschaft, 23.

Rotenstreich Nathan: Philosophy. The concept and its manifestations. Dordrecht, D. Reidel Pub. Co 1973 s. 258, brosz. 29 fl.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Freytag-Löringhoff Bruno von: Werbung für Philosophie. Meisenheim a. Glan, Hain 1973 s. 112, 9,50 DM.

Wydania i przekłady dzieł

Iamblichus: Iamblichi Chalcidensis in Platonis dialogos commentariorum fragmenta. Ed. with transl. and comment. by John M. Dillon. Leiden, E. J. Brill 1973 s. 450, 126 fl. Philosophia Antiqua, 23.

Leibniz Gottfried Wilhelm: Marginalia in Newtoni Principia Mathematica (1687). Ed. 1 ab. E. A. Fellman. Trad. Paris, J. Vrin 1973 s. 125, 30 f.f. Coll. L'Histoire des Sciences. Série Textes et Études.

Meinong Alexius: Gesamtausgabe. Hrsg. von Rudolf Haller und Rudolf

Kindinger gemeinsam mit Roderick M. **Chisholm**. Vol. 5. Graz Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1973 s. 635.

Nelson Leonhard: Gesammelte Schriften in neun Bänden. Hrsg. von Paul **Bernays** (i in.). Bd. 2: Geschichte und Kritik der Erkenntnistheorie. Hamburg, Meiner 1973 s. 535, 44 DM.

Peano Giuseppe: Selected works. Transl. and ed. with a biographical sketch and bibl. by Hubert C. **Kennedy**. Toronto, Univ. of Toronto Press 1973 s. 249, 12,50 Can doll.

Russell Bertrand: Essays in analysis. Ed. by Douglas **Lackey**. New York, G. Braziller 1973 s. 345, opr. 8,95 doll., brosz. 3,95 doll.

Spinoza. Benedictus de: Opera, t. 1—4. Hrsg. von Carl **Gebhardt**. Heidelberg, Winter 1973 s. 631; 392; 431; 447. Unveränd. Nachdruck d. Ausg. von 1925, 2 Aufl.

Spranger Eduard: Gesammelte Schriften. Hrsg. von Hans Walter Bähr (i in.). Bd. 2: Philosophische Pädagogik, Bd 10: Hochschule und Gesellschaft. Tübingen, Niemeyer 1973 s. 444; 486, 58 DM, 64 DM.

Thémistius: Commentaire sur le traité de l'âme d'Aristote. Traduction de Guillaume de **Moerbeke**. Édition critique et étude sur l'utilisation du Commentaire dans l'oeuvre de Saint Thomas par G. **Verbeke**. Leiden, E. J. Brill 1973 s. XCVII, 322, 90 fl. Corpus Latinum Commentariorum in Aristotelem Graecorum, 1.

Historia filozofii

Całokształt dziejów, zagadnienia ogólne

Raymond Pierre: Le passage au matérialisme. Idéalisme et matérialisme dans l'histoire de la philosophie, mathématiques et matérialisme. Paris, F. Maspéro 1973 s. 415, 45 f.f. Théorie. Série Analyses.

Spanneut Michel: Permanence du stoïcisme. De Zénon à Malraux. Gembloux, Ed. J. Duculot 1973 s. 416.

Filozofia starożytna

Bloos Lutz: Probleme der stoischen Physik. Hamburg, Buske 1973 s. 159,

18 DM. Hamburger Studien zur Philosophie, 4.

Morax Paul: Der Aristotelismus bei den Griechen von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias, I. Berlin, W. de Gruyter 1973 s. 535, 198 DM. Peripatoi. Philologisch-Historische Studien zum Aristotelismus, 5.

Patterns in Plato's thought. Papers arising out of the 1971 West Coast Greek philosophy conference. Ed. by J. M. E. **Moravcsik**. Dordrecht, D. Reidel Pub. Co 1973 s. 212, 72,80 fl. Synthese Historical Library.

The **Pre-Socratics**. A collection of critical essays. Ed. by Alexander P. D. **Mourelatos**. Garden City (N. Y.), Anchor Press 1974 s. 560, 5,95 doll. Modern Studies in Philosophy, APO 21.

Robin Léon: La pensée grecque et les origines de l'esprit scientifique. Nouvelle éd. augmentée d'une bibliographie complémentaire. Paris, A. Michel 1973 s. 529, 12,40 f.f. L'Évolution de l'Humanité, 35.

Filozofia średniowieczna

Bartolomei Maria Cristina: Tomismo e principio di non contraddizione. Padova, CEDAM 1973 s. 112, 1750 L. Pubblicazioni della Scuola di Perfezionamento in Filosofia dell'Università di Padova. Quaderni di Storia della Filosofia, 6.

Bauer Martin: Die Erkenntnislehre und der Conceptus entis nach vier Spätschriften des Johannes Gerson. Meisenheim a. Glan, Hain 1973 s. 519, 46 DM. Monographien zur Philosophischen Forschung, 117.

Čalojan V. K.: Razvitie filozofskoj mysli v Armenii. Drevnij i srednevekovyj period. Moskva, „Nauka“ 1974 s. 293, 1,41 rb.

Gerson Jean: Les „Notulae super quaedam verba Dionysii de caelesti hierarchia“, texte inédit, démonstration de son authenticité, appendices historiques, pour l'histoire des courants doctrinaux à l'Université de Paris à la fin du XIVe siècle par André. **Combes**. 2de éd. Paris, J. Vrin 1973 s. 732, 99 f.f. Études de Philosophie Médiévale, 30.

Hamesse Jacqueline: Les Auctoritates Aristotelis. Un florilège médiéval. Étude historique et édition critique. Louvain, Publications Universitaires 1974 s. 351. Philosophes Médiévaux, 17.

Van Steenberghen Fernand: Introduction à l'étude de la philosophie médiévale. Recueil de travaux offert à l'auteur par ses collègues, ses étudiants et ses amis. Louvain, Publications Universitaires 1974 s. 612, 22 doll. Philosophes médiévaux, 18.

Filozofia nowożytna

Ende Helga: Der Konstruktionsbegriff im Umkreis des deutschen Idealismus. Meisenheim a. Glan, Hain 1973 s. 119, 24,70 DM. Studien zur Wissenschaftstheorie, 7.

Giere Ronald N., **Westfall** R. S.: Foundations of scientific method: the nineteenth century. Bloomington, Indiana Univ. Press 1973 s. 306, 10 doll.

Grave Selwyn Alfred: The Scottish philosophy of common sense. New York, Greenwood Press 1973 s. 262.

Gruner Shirley M.: Economic materialism and social moralism. A study in the history of ideas in France from the latter pt. of the 18th century to the middle of the 19th century. The Hague, Mouton 1973 s. 213. Studies in the Social Sciences, 11.

Scheier Claus-Artur: Die Selbstentfaltung der methodischen Reflexion als Prinzip der neueren Philosophie: von Descartes zu Hegel. Freiburg i. B., Alber 1973 s. 190, 33,50 DM. Symposium, 42.

Tatarkiewicz Władysław: Nineteenth century philosophy. Transl. by Ch. A. Kisiel. Belmont (Calif.), Wadsworth Pub. Co 1973 s. 250.

Tatarkiewicz Władysław: Twentieth century philosophy (1900—1950). Transl. by Ch. A. Kisiel. Belmont (Calif.), Wadsworth Pub. Co 1973 s. 260.

Współczesne kierunki filozoficzne

Marksizm

Golubenko V. P.: Neobchodimost' i svoboda. Moskva, „Nauka” 1974 s. 200, 0,66 rb.

Širokanov D. I.: Dialektika poznaniya i kategorii substancii. Minsk, „Nauka i Technika” 1974 s. 208, 0,72 rb.

Inne kierunki

Barbour Brian M.: American transcendentalism. An anthology of criticism. Notre Dame (Ind.), Univ. of Notre Dame Press 1973 s. 302, opr. 10,95 doll, brosz. 4,95 doll.

Gardner Howard: The quest for mind. Piaget, Lévi-Strauss, and the structuralist movement. New York, A. A. Knopf 1973 s. 276, 6,95 doll.

Gould James Adams, **Truitt** W. H.: Existentialist philosophy. Belmont (Calif.), Dickenson Pub. Co 1973 s. 391.

Kissel' M. A.: Sud'ba staroj dilemmy. Racionalizm i émpirizm v burżuaznoj filosofii XX veka. Moskva, „Mysl'” 1974 s. 279, 1,06 rb.

Phenomenology and existentialism. Ed. by Richard M. **Zaner** and Don **Ihde**. New York, G. P. Putnam's Sons 1973 s. 374, opr. 7,95 doll., brosz. 2,95 doll. Capricorn Books.

Phenomenology and the social sciences, 1—2 Ed. by Maurice Alexander **Natanson**. Evanston (Illinois), Northwestern Univ. Press 1973 s. 464; 602, 25 doll.

Strukturalismus. Ideologie und Dogmengeschichte. Hrsg. und eingel. von Wulf D. **Hund**. Darmstadt, Luchterhand 1973 s. 526, 60 DM. Soziologische Texte, 81.

Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących

Abelard Pierre: Proceedings of the International Conference, Louvain May 10—12, 1971. Ed. by E. M. **Buytaert**. Leuven, University Press 1974 s. 181. Mediaevalia Lovaniensia, Series 1, Studia 2.

Koch Traugott, **Kodalle** Klaus-Michael, **Schweppenhäuser** Hermann: Negative Dialektik und die Theorie der Versöhnung. Eine Kontroverse über Theodor W. Adorno. Stuttgart, Kohlhammer 1973 s. 100, 8 DM. Urban-Taschenbücher, 850: Reihe 80.

Ackrill J. L.: Aristotle's ethics. London, Faber and Faber 1973 s. 280, £ 2,25. Selections from Philosophers.

Hintikka Jaakko: Time and necessity. Studies in Aristotle's theory of modality. London, Clarendon Press 1973 s. 225, £ 5,50.

Paterson Antoinette Man: Francis Bacon and socialized science. Springfield (Illinois), Ch. C. Thomas Pub. 1973 s. 191, 10,95 doll. American Lectures Series, 906.

Bodin Jean: Verhandlungen d. Internat. Bodin Tagung in München. Hrsg. von Horst Denzer. München, Beck 1973 s. 547, 78 DM. Münchener Studien zur Politik, 18.

Franklin Julian Harold: Jean Bodin and the rise of absolutist theory. London, Cambridge Univ. Press 1973 s. 124, 8,95 doll.

Morscher Edgar: Das logische An-sich bei Bernard Bolzano. Salzburg, Pustet 1973 s. 306, 47 DM. Salzburger Studien zur Philosophie, 11.

Michel Paul Henri: The cosmology of Giordano Bruno. Transl. Ithaca (N.Y.), Cornell Univ. Press 1973 s. 306.

Faludy George: Erasmus von Rotterdam. Aus d. Engl. übertr. Frankfurt a.M., Societäts-Verl. 1973 s. 289, 28 DM.

Dummett Michael: Frege. Philosophy of language. London, Duckworth 1973 s. 698, £ 10.

Newiger Hans-Joachim: Untersuchungen zu Gorgias' Schrift über das Nichtseiende. Berlin, W. de Gruyter 1973 s. 221, 72 DM.

Gamp Reiner: Die interkategoriale Relation und die dialektische Methode in der Philosophie Nicolai Hartmanns. Bonn, Bouvier 1973 s. 294, 44 DM. Kantstudien. Ergänzungsheft, 106.

Gegel' i filosofija v Rossii. 30-e gg. XIX v.-20-e gg. XX v. Sbornik statej. Red. V. E. Evgrafov (i in.). Moskva, „Nauka“ 1974 s. 264, 1,37 rb.

Hegel in der Sicht der neueren Forschung. Hrsg. von Iring Fetscher. Darmstadt, Wissensch. Buchgesellschaft 1973 s. 486, 71 DM. Wege der Forschung, 52.

Hegel-Bilanz. Zur Aktualität und Inaktualität d. Philosophie Hegels. Hrsg. von Reinhard Heede und Joachim Ritter. Frankfurt a.M., Klostermann 1973 s. 282, 54 DM. Studien zur Philosophie und Literatur des Neunzehnten Jahrhunderts. 20.

The Legacy of Hegel. Proceedings of the Marquette Hegel Symposium, 1970. Ed. by J. J. O'Malley (i in.). The Hague, M. Nijhoff 1973 s. 308, 47,50 fl.

Lukács Georg: Der junge Hegel: über d. Beziehungen von Dialektik und Ökonomie, 1—2. Frankfurt a.M., Suhrkamp 1973 s. 376; 379—872, 20 DM. Suhrkamp-Taschenbücher Wissenschaft, 33.

Meždunarodnyj Gegelevskij kongress, 10-j. Moskva, 26—31 avg. 1974. Doklady. Vyp. 1—4. Moskva, Inst. Filos. AN 1974 s. 175; 87; 120; 146.

Plant Raymond: Hegel. Bloomington, Indiana Univ. Press 1973 s. 214, 7,95 doll.

Rosen Stanley: G. W. F. Hegel. An introduction to the science of wisdom. New Haven, Yale Univ. Press 1974 s. 302, £ 5,60.

Fiebig Hans: Erkenntnis und technische Erzeugung. Hobbes's operationale Philosophie d. Wissenschaft. Meisenheim a.Glan, Hain 1973 s. 166, 31 DM. Monographien zur Naturphilosophie, 14.

Spragens Thomas A. Jr.: The politics of motion. The world of Thomas Hobbes. Lexington, Univ. Press of Kentucky 1973 s. 224, 7,75 doll.

Levinas Emmanuel: The theory of intuition in Husserl's phenomenology. Transl. by A. Orlanne. Evanston (Illinois), Northwestern Univ. Press 1973 s. XXXVI, 163, 7,50 doll. Northwestern University Studies in Phenomenology and Existential Philosophy.

Marbach Eduard: Das Problem des Ich in der Phänomenologie Husserls. Den Haag, M. Nijhoff 1974 s. 348. Phaenomenologica, 59.

Carnois Bernard: La cohérence de la doctrine cartésienne de la liberté. Paris, Éditions du Seuil 1973 s. 224, 29 ff.

Verneaux Roger: Le vocabulaire de Kant, 2: Les pouvoirs de l'esprit. Pa-

ris, Aubier-Montaigne 1973 s. 284, 24 f.f. Philosophie de l'Esprit.

MacKinnon Alastair: The Kierkegaard indices, 3: Index verborum til Kierkegaards samlede vaerker. Leiden, E. J. Brill 1973 s. 1322, 340 fl.

Ruf Oskar: Die Eins und die Einheit bei Leibniz. Eine Untersuchung z. Monadenlehre. Meisenheim a.Glan, Hain 1973 s. 172, 29 DM. Monographien zur Philosophischen Forschung, 77.

Gough J. W.: John Locke's political philosophy. Eight studies. 2 ed. London, Clarendon Press 1973 s. 226, £ 4.

Krüger Lorenz: Der Begriff des Empirismus. Erkenntnistheoretische Studien am Beispiel John Lockes. Berlin, W. de Gruyter 1973 s. 283, 68 DM. Quellen und Studien zur Philosophie, 6.

Sala-Molins Louis: La philosophie de l'amour chez Raymond Lulle. Paris, Mouton 1974 s. 302.

Altmann Alexander: Moses Mendelssohn. A biographical study. Alabama, The University of Alabama Press 1973 s. 900.

The horizons of the flesh. Critical perspectives on the thought of Merleau-Ponty. Ed. by Garth Gillan. Carbondale, Southern Illinois Univ. Press 1973, 7,95 doll.

Pilz Georg: Maurice Merleau-Ponty. Ontologie und Wissenschaftskritik. Bonn, Bouvier 1973 s. 142, 24 DM. Abhandlungen zur Philosophie, Psychologie und Pädagogik, 83.

Brose Karl: Geschichtsphilosophische Strukturen im Werk Nietzsches. Bern, Lang 1973 s. 150, 24 DM. Europäische Hochschulschriften: Reihe 20, Philosophie, 5.

Battro Antonio M.: Piaget. Dictionary of terms. Pref. by Jean Piaget. Transl. Oxford, Pergamon Press 1973 s. 186, 14 doll.

Ebert Theodor: Meinung und Wissen in der Philosophie Platons. Untersuchungen zum „Charmenides“, „Meno“ und „Staat“. Berlin, W. de Gruyter 1974 s. 234, 16 DM.

Martin Gottfried: Platons Ideenlehre. Berlin, W. de Gruyter 1973 s. 296, 68 DM.

Krüger Gerhard: Einsicht und Leidenschaft. Das Wesen d. platonischen Denkens. 4 Aufl. Frankfurt a.M., Klostermann 1973 s. 336, 18,50 DM.

Perls Hugo: Lexikon der platonischen Begriffe. Bern, Francke 1973 s. 408, 69 DM.

Weingartner Rudolph Herbert: The unity of the Platonic dialogue. The Cratylus, the Protagoras, the Parmenides. Indianapolis, The Bobbs-Merrill Co 1973 s. 205. Library of Liberal Arts.

About Pierre José: Plotin et la quête de l'un. Présentation, choix et traduction des textes, bibliographie. Paris, Seghers 1973 s. 192, 13,70 f.f. Philosophes de Tous les Temps, 90.

Schubert Venanz: Plotin. Einführung in sein Philosophieren. Freiburg i.B., Alber 1973 s. 117, 14 DM.

Gersh S. E.: Kinēsis akinētos (gr.). A study of spiritual motion in the philosophy of Proclus. Leiden, E. J. Brill 1973 s. 144. Philosophia Antiqua, 26.

Marquet Jean-François: Liberté et existence. Étude sur la formation de la philosophie de Schelling. Paris, Gallimard 1973 s. 590, 64 f.f. Bibliothèque des Idées.

Weber Fritz: Schleiermachers Wissenschaftsbegriff. Eine Studie aufgrund seiner frühesten Abhandlungen. Gütersloh, Mohn 1973 s. 146, 28 DM.

Spinoza. A collection of critical essays. Ed. by Marjorie Grene. New York, Doubleday 1973 s. 390, 4,95 doll. Anchor Press Book. Modern Studies in Philosophy.

Index Thomisticus. Sancti Thomae Aquinatis operum omnium indices et concordantiae in quibus verborum omnium et singulorum formae et lemmata cum suis frequentis et contextibus variis modis referentur quaequae... plurium opera atque electronico IBM automato usus digessit Robertus Busa... Sectio 2: Concordantiae... Concordantia I. Vol. 1: 00001 A-03627 Agonotheta. Stuttgart, F. Frommann Verlag s. 1140, 370 DM.

Hall David L.: The civilization of experience: a Whiteheadian theory of culture. Bronx (N. Y.), Fordham Univ. Press 1973 s. 240, 12,50 doll. The

Orestes Brownson Series on Contemporary Thought and Affairs, 8.

Bensch Rudolf: Ludwig Wittgenstein. Die apriorischen u. mathematischen Sätze in seinem Spätwerk. Bonn, Bouvier 1973 s. 164. Abhandlungen zur Philosophie, Psychologie und Pädagogik, 79.

Binkley Timothy: Wittgenstein's language. The Hague, M. Nijhoff 1973 s. 227, 37,50 fl.

Dietrich Rolf-Albert: Sprache und Wirklichkeit in Wittgensteins Tractatus. Tübingen, Niemeyer 1973 s. 215, 38 DM. Linguistische Arbeiten, 7.

Price Jeffrey Thomas: Language and being in Wittgenstein's Philosophical Investigations. The Hague, Mouton 1973 s. 122, 20 fl. Janua Linguarum. Series minor, 178.

Metafizyka

Bambrough Renford: Reason, truth and God. London, Methuen 1973 s. 164, £ 1.

Casula Mario: La metafisica di A. G. Baumgarten. Milano, U. Mursia 1973 s. 248, 5000 L. Studi di Filosofia, 5.

Chihara Charles S.: Ontology and the vicious-circle principle. Ithaca (N. Y.), Cornell Univ. Press 1973 s. 257, 12,50 doll.

Krampf Wilhelm: Die Metaphysik und ihre Gegner. Meisenheim a.Glan, Hain 1973 s. 161, 34 DM. Monographien zur Philosophischen Forschung, 109.

Logic and ontology. Ed. by Milton K. Munitz. New York, New York Univ. Press 1973 s. 302, 13,75 doll.

Morot-Sir Édouard: La métaphysique de Pascal. Paris, P. U. F. 1973 s. 154, 12 f.f. Collection Sup. Le Philosophe, 107.

Pannenberg Wolfhart: The idea of God and human freedom. Philadelphia, Westminster Press 1973 s. 213, 6,95 doll.

Risse Wilhelm: Metaphysik. Grundthesen und Probleme. München, Fink 1973 s. 194, 14,80 DM. Uni-Taschenbücher, 253.

Filozofia języka

Jakobson Roman: Main trends in the science of language. London, Allen and Unwin Ltd. 1973 s. 75. Main Trends in the Social Sciences.

Le langage. (Red.) Bernard Pottier. Paris. Centre d'Étude et de Promotion de la Lecture 1973 s. 544, 50 f.f. Les Dictionnaires du Savoir Moderne.

Peterson Philip L.: Concepts and language. An essay in generative semantics and the philosophy of language. The Hague, Mouton 1973 s. 186, 31,25 fl. Janua Linguarum. Series minor, 132.

Wörterbuch der Semiotik. Hrsg. von Max Bense und Elisabeth Walther. Köln, Kiepenheuer u. Witsch 1973 s. 137, 28 DM.

Teoria poznania

Armstrong David Malet: Belief, truth and knowledge. London, Cambridge Univ. Press 1973 s. 223, opr. £ 4,50, brosz. £ 1,90.

Blackburn Simon: Reason and prediction. London, Cambridge Univ. Press 1973 s. 175, £ 3,20.

Chisholm Roderick M.: The problem of the criterion. Milwaukee, Marquette Univ. Press 1973 s. 38. The Aquinas Lecture, 1973.

Deleuze Gilles: Logique du sens. Paris, Union Générale d'Éditions 1973 s. 446, 9,30 f.f.

Habermas Jürgen: Erkenntnis und Interesse. Frankfurt a.M., Suhrkamp 1973 s. 419, 8 DM. Suhrkamp-Taschenbücher: Wissenschaft, 1.

Harman Gilbert H.: Thought. Princeton (N. J.), Princeton Univ. Press 1973 s. 199, 9 doll.

Hinton J. M.: Experiences. An inquiry into some ambiguities. London, Clarendon Press 1973 s. 152, £ 2,75. Clarendon Library of Logic and Philosophy.

Johnson A. H.: Experiential realism. London, Allen and Unwin 1973 s. 448, £ 7,95. Muirhead Library of Philosophy.

Margolis Joseph: Knowledge and existence. An introduction to philosophi-

cal problems. London, Oxford Univ. Press 1973 s. 290, £ 3,15.

Modelirovanie i poznanie. Red. V. A. Štoff. Minsk, „Nauka i Technika“ 1974 s. 211, 0,90 rb.

Quinton Anthony: The nature of things. London, Routledge and Kegan Paul 1973 s. 394, £ 4,50.

Historia i filozofia nauki

Bunge Mario: Method, model and matter. Dordrecht, D. Reidel Pub. Co 1973 s. 196. Synthese Library.

L'explication dans les sciences. Par L. Apostel (i in.). Colloque de l'Académie Internationale de Philosophie des Sciences avec le concours du Centre Internationale d'Épistémologie Génétique. (Genève 25—29 septembre 1970). Paris, Flammarion 1973 s. 234. Nouvelle Bibliothèque Scientifique.

Inciarte Fernando: Eindeutigkeit und Variation. Die Wahrung d. Phänomene u.d. Problem d. Reduktionismus. Freiburg i. B., Alber 1973 s. 261, 38 DM. Alber-Broschur: Philosophie.

Kontinuität, Diskontinuität in den Geisteswissenschaften. Hrsg. u. eingeleit. von Hans Trümper. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1973 s. 242, 20,50 DM.

Lange Heinrich: Die transcendentale Logik als Grundform aller Wissenschaftslehre. Nebst einigen Betrachtungen math. u. physikal. Probleme sowie d. existentiellen Zeit. Berlin, Duncker u. Humblot 1973 s. 224, 58,60 DM. Erfahrung und Denken, 41.

Lay Rupert: Grundzüge einer komplexen Wissenschaftstheorie. 2: Wissenschaftsmethodik und spezielle Wissenschaftstheorie. Frankfurt a.M., Knecht 1973 s. 631, 68 DM.

The **methodological** unity of science. Ed. by Mario Bunge. Dordrecht, D. Reidel Pub. Co 1973 s. 264, brosz. 46,80 fl. Theory and Decision Library, 3.

Metodologija naučnogo poznanija. Sbornik statej. Red. M. V. Mostepanenko. Vyp. 1. Leningrad, Leningr. Univ. 1974 s. 164, 0,82 rb.

Stavskaja V. R.: Filosofskie voprosy razvitiya sovremennoj nauki. Sociologi-

českie i metodologičeskie problemy integracii nauki. Moskva, „Vysšaja Škola“ 1974 s. 231, 0,48 rb.

Stegmüller Wolfgang: Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und analytischen Philosophie. 2: Theorie und Erfahrung, Halbbd. 2: Theoriestrukturen und Theoriendynamik. Berlin, Springer 1973 s. 327, 56 DM.

Voprosy metodologii sovremennogo naučnogo znanija. Sbornik statej. Red. I. B. Novik. Vyp. 1. Moskva, Inst. Filos. AN 1974 s. 242, 0,51 rb.

Zum normativen Fundament der Wissenschaft. Hrsg.: Friedrich Kambartel, Jürgen Mittelstrass. Frankfurt a.M., Athenäum-Verl. 1973 s. 330, 42 DM. Wissenschaftliche Paperbacks Grundlagenforschung: Studien, 1.

Logika i metodologija

Zagadnienia ogólne, historia

Egger Paul: Studien zur Grundlegung der Logik und der logischen Interpretationsmittel. Mit besonderer Berücksichtigung von Texten griechischer Denker. Hamburg, Meiner 1973 s. 206, 42 DM.

Filosofia i (matematičeskaja) logika. Sbornik statej. Red. P. V. Tavanec i V. A. Smirnov. Moskva, „Nauka“ 1974 s. 479, 1,76 rb.

Frege Gottlob: Schriften zur Logik. Aus d. Nachlass. Berlin, Akademie-Verl. 1973 s. 310. Philosophische Studientexte.

Hintikka Jaakko: Logic, language — games and information. Kantian themes in the philosophy of logic. London, Clarendon Press 1973 s. 294. £ 5,75.

Logic, language and probability. A selection of papers contributed to sections IV, VI and XI of the fourth International Congress for Logic, Methodology, and Philosophy of Science, Bucharest, September 1971. Ed. by Radu J. Bogdan and Ilkka Niiniluoto. Dordrecht, D. Reidel Pub. Co 1973 s. 323, 88,50 fl. Synthese Library.

Makinson D. C.: Topics in modern logic. London, Methuen 1973 s. 107. £ 0,90.

Nuchelmans Gabriel: Theories of the propositions. Ancient and medieval con-

ceptions of the bearers of truth and falsity. Amsterdam, North-Holland Pub. Co 1973 s. 309, 45 fl. North-Holland Linguistic Series, 8.

Popov P. S., Stjažkin N. I.: Razvitie logičeskich idej ot antičnosti do épochi Vozroždenija. Moskva, Mosk. Univ. 1974 s. 222, 1,11 rb.

Quine Willard Van Orman: Philosophie der Logik. Aus d. Engl. Stuttgart, Kohlhammer 1973 s. 125, 7,20 DM. Urban-Taschenbücher, 164.

Risse Wilhelm: Bibliographia logica. Verzeichnis d. Druckschriften z. Logik mit Angabe ihrer Fundorte. Bd. 2: 1801—1969. Hildesheim, Olms 1973 s. 494, 118 DM. Studien und Materialien zur Geschichte der Philosophie, 1.

Poszczególne zagadnienia

Korff Wilhelm: Norm und Sittlichkeit. Untersuchungen zur Logik d. normativen Vernunft. Mainz, Matthias-Grünwald Verl. 1973 s. 215, 26,50 DM. Tübinger Theologische Studien, 1.

Kutschera Franz von: Einführung in die Logik der Normen, Werte und Entscheidungen. Freiburg i.B., Alber 1973 s. 140, 14 DM.

Rescher Nicholas: The coherence theory truth. London, Clarendon Press 1973 s. 374, £ 5,50. Clarendon Library of Logic and Philosophy.

Schwarz-Liebermann von Wahlendorff H. A.: Réflexions sur la nature des choses et la logique du droit. Contribution à l'ontologie et l'épistémologie juridiques. La Haye, Mouton 1973 s. 235, 33 fl.

Swinburne Richard: An introduction to confirmation theory. London, Methuen 1973 s. 218, £ 3,90.

Tuomela Raino: Theoretical concepts. Wien, Springer 1973 s. 254, 74 DM. Library of Exact Philosophy, 10.

Waismann Friedrich: Was ist logische Analyse. Gesammelte Aufsätze. Frankfurt a.M., Athenäum-Verl. 1973 s. 191. Wissenschaftliche Paperbacks Grundlagenforschung: Materialien, 2.

Psychologia

Zagadnienia ogólne, wstępy, podręczniki, historia

Ėvrističeskie modeli v psichologii i sociologii. Sbornik statej. Kiev, AN USSR 1974 s. 77, 0,23 rb.

Fancher Raymond E.: Psychoanalytic psychology. The development of Freud's thought. New York, W. W. Norton 1973 s. 241, 8,95 doll.

Fine Reuben: The development of Freud's thought: from the beginnings (1886—1900) through id psychology (1900—1914) to ego psychology (1914—1939). New York, Jason Aronson 1973 s. 307, 10 doll.

Jung Carl Gustav: Psychological reflections. A new anthology of his writings 1905—1961. Sel. and ed. by **Jolande Jacobi**. Princeton (N. J.), Princeton Univ. Press 1973 s. 379, 2,95 doll. Bollingen Series, 31.

Petrov B. M.: Kratkij psichologičeskij slovar' — chrestomatija. Moskva, „Vysšaja Škola” 1974 s. 134, 0,20 rb.

Problèmes de méthodes en psychologie comparée. Colloque de Liège, septembre 1969. (Red.) **Max Richelle** et **Jean-Claude Ruwet**. Paris, Masson 1973 s. 153, 45 f.f.

Whiteley C. H.: Mind in action. An essay in philosophical psychology. London, Clarendon Press 1973 s. 122, £ 1,20.

Zjawiska, stany, dyspozycje psychiczne

Contemporary issues in cognitive psychology. Ed. by **Robert L. Solso**. (Loyola Symposium on cognitive psychology, Chicago 1972). Washington, V. H. Winston a. Sons 1973 s. 348, 12,95 doll.

The nature of human consciousness. A book of readings. Ed. by **Robert Evans Ornstein**. San Francisco, W. H. Freeman 1973 s. 514, 5,95 doll.

Antropologia filozoficzna

Coreth Emerich: Was ist der Mensch? Grundzüge einer philosophischen Anthropologie. Innsbruck, Verl. Tyrolia 1973 s. 212, 140 Sch.

Finance Joseph de: L'affrontement de l'autre. Essai sur l'alterité. Roma, Università Gregoriana Ed. 1973, 6000 L.

Holz Harald: Mensch und Menschheit. Entwürfe z. Grundlegung u. Durchführung e. philosoph. Anthropologie. Bonn, Bouvier 1973 s. 306, 52 DM. Abhandlungen zur Philosophie, Psychologie und Pädagogik, 87.

Williams Bernard Arthur Owen: Problems of the self. Philosophical papers, 1956—1972. London, Cambridge Univ. Press 1973 s. 267, £ 3,75.

Etyka i teoria postępowania

Becker Lawrence Carlyle: On justifying moral judgements. New York, Humanities Press 1973 s. 199, 10,50 doll. International Library of Philosophy and Scientific Method.

Danto Arthur Coleman: Analytical philosophy of action. London, Cambridge Univ. Press 1973 s. 226, 12,50 doll.

Moral problems in contemporary society. Essays in humanistic ethics. Ed. by Paul Winter **Kurtz**, 2nd ed. Buffalo, Prometheus Books 1973 s. 301, 3,95 doll.

Pieper Annemarie: Sprachanalytische Ethik und praktische Freiheit. Das Problem d. Ethik als autonomer Wissenschaft. Stuttgart, Kohlhammer 1973 s. 244, 28 DM. Kohlhammer-Philosophica.

Ross Stephen David: The nature of moral responsibility. Detroit, Wayne State Univ. Press 1973 s. 270, 11,95 doll.

Schmidt Paul: Die pädagogische Relevanz einer anthropologischen Ethik Eine Untersuchung z. Werk Romano Guardinis. Düsseldorf, Patmos-Verl. 1973 s. 200, 16 DM. Patmos-Paperbacks.

Estetyka i teoria sztuki

Bor'ba idej v éстетike. Marksistsko-leninskaja kritika reakcionnych éстетičeskich učenij. (Aut.) M. I. Ovsjannikov (i in.). Moskva, „Iskusstvo" 1974 s. 419, 1,98 rb.

Günther Hans: Struktur als Prozess. Studien zur Ästhetik und Literaturtheorie des tschechischen Strukturalismus. München, Fink 1973 s. 98, 14,80 DM.

Krjukovskij N. I.: Osnovnye éстетičeskie kategorii. Opyt sistematizacii. Minsk, Bel. Gos. Univ. s. 287, 1,80 rb.

Schweizer Hans Rudolf: Ästhetik als Philosophie der sinnlichen Erkenntnis. Eine Interpretation d. „Aesthetica" A. G. Baumartens mit teilweiser Wiedergabe d. latein. Textes u.d. Übers. Basel, Schwabe 1973 s. 358, 45 DM.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych

Zagadnienia ogólne, historia

Barzel Alexander: Der Begriff „Arbeit" in der Philosophie der Gegenwart. Bern, Lang 1973 s. 259, 32 DM. Europäische Hochschulschriften: Reihe 20, Philosophie, 4.

Ben-Amittay Jacob: The history of political thought, from ancient to present times. New York, Philosophical Library 1973 s. 318, 20 doll.

Flathman Richard Earl: Concepts in social and political philosophy. New York, Macmillan 1973 s. 532, 10,95 doll.

Fleischer Helmut: Sozialphilosophische Studien. Berlin, Olle u. Wolter 1973 s. 188, 6,50 DM.

Freedom and authority. An introduction to social and political philosophy. Ed. by Thomas **Schwartz**. Belmont (Calif.), Dickenson Pub. Co 1973 s. 426.

Haferkamp Hans: Die Struktur elementarer sozialer Prozesse. Logik u. Gehalt e. Forschungsleitfadens z. soziolog. Analyse u. Erklärung. Stuttgart, Enke 1973 s. 198, 35 DM.

Klaus Georg: Kybernetik, eine neue Universalphilosophie der Gesellschaft? Berlin, Akademie-Verl. 1973 s. 98, 3,50 DM. Zur Kritik der Bürgerlichen Ideologie, 27.

Knebel Hans-Joachim: Metatheoretische Einführung in die Soziologie. München, Fink 1973 s. 283, 16,80 DM. Uni-Taschenbücher, 164.

Mead George Herbert: Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus. Aus dem Amerik. Frankfurt a.M., Suhrkamp 1973 s. 455, 12 DM. Suhrkamp-Taschenbücher Wissenschaft, 28.

Nisbet Robert Alexander: The social philosophers. Community and conflict in Western thought. New York, T. Y. Crowell 1973 s. 468, 10 doll.

Political and social philosophy. Traditional and contemporary readings. Ed. by Jessie Charles **King** and J. A. **McGilvray**. New York, McGraw-Hill 1973 s. 563, 9,95 doll.

Singer Peter: Democracy and disobedience. London, Clarendon Press 1973 s. 152, £ 2.

Filozofia kultury

Hochkeppel Willy: Modellen des gegenwärtigen Zeitalters. Thesen der Kulturphilosophie im 20. Jahrhundert. Mit. e. bio-bibliograph. Anhang. München, Nymphenburger Verl. 1973 s. 213, 22 DM.

Philosophie des Sports. Hrsg. Hans **Lenk** (i in.). Schorndorf, Hofmann 1973 s. 251, 28,80 DM.

Filozofia wychowania

Brumbaugh Robert Sherrick, Lawrence N. M.: Philosophical themes in modern education. Boston (Mass.), Houghton Mifflin Co 1973 s. 294, 5,50 doll.

Educational judgments. Papers in the philosophy of education. Ed. by James F. **Doyle**. London, Routledge a. Kegan Paul 1973 s. 265, £ 3,50.

Historical and contemporary philosophy of education. Ed. by Frederick Charles **Gruber**. New York, T. Y. Crowell 1973 s. 260.

Philosophy of educational research. Comp. by Harry Samuel **Broudy** (i in.). New York, J. Wiley 1973 s. 942, 14,95 doll.

Filozofia historii i nauk historycznych

Gulyga A. V.: Ėstetika istorii. Vzaimodejstvie istorii kak nauki s iskusstvom i fol'klorom. Moskva, „Nauka“ 1974 s. 128, 0,44 rb.

Kofler Leo: Geschichte und Dialektik. Zur Methodenlehre d. dialekt. Geschichtsbetrachtung. Darmstadt, Luchterhand 1973 s. 267, 9,80 DM. Sammlung Luchterhand, 110.

Murphey Murray Griffin: Our knowledge of the historical past. Indianapolis, The Bobbs-Merrill Co 1973 s. 209, 8 doll.

Schaeffler Richard: Einführung in die Geschichtsphilosophie. Darmstadt, Wissenschaftl. Buchgesellschaft 1973 s. 246, 38,50 DM.

Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych

Bunge Mario: Philosophy of physics. Dordrecht, D. Reidel Pub. Co 1973 s. 248, 57 fl. Synthese Library.

Deely John W., Nogar R. J.: The problem of evolution. A study of the philosophical repercussions of evolutionary science. New York, Appleton-Century-Crofts 1973 s. 470, 12,95 doll.

Hawking Stephen William, Ellis G. F. R.: The large scale structure of space-time. London, Cambridge Univ. Press 1973 s. 391, £ 10.

Heisenberg Werner: Schritte über Grenzen. Gesammelte Reden und Aufsätze 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 351, 26 DM.

Hendrichs Hubert: Modell und Erfahrung. Ein Beitrag z. Überwindung d. Sprachbarriere zwischen Naturwissenschaften u. Philosophie. Freiburg i.B., Alber 1973 s. 128, 20 DM. Alber-Broschur: Philosophie.

Monod Jacques: Le hasard et la nécessité. Essai sur la philosophie naturelle de la biologie moderne. Paris, Éd. du Seuil 1973 s. 244, 7,50 f.f. Collection Points, 43.

Ponschab August: Die Revolution unseres Weltbild. Das statische Weltbild des Menschen und der dynamische Kosmos. Tübingen, Niemeyer 1973 s. 125, 18 DM.

Sachs Mendel: The field concept in contemporary science. Springfield (Illinois), Ch. C. Thomas 1973 s. 120. American Lectures in Philosophy.

Wappler Sigrid: Philosophische Studien zum Problemkreis Genetik und Evolution: z. Kritik makroevolutionist. Theorien. Jena, Fischer 1973 s. 116, 11,50 DM.

Filozofia religii

Castelli Enrico: La critique de la démythisation. Ambiguïté et foi. Traduit de l'italien. Paris, Éd. Mouton 1973 s. 284.

Helm Paul: The varieties of belief. New York, Humanities Press 1973 s. 189, 11,50 doll. Muirhead Library of Philosophy.

Schaeffler Richard: Religion und kritisches Bewusstsein. Freiburg i.B., Alber 1973 s. 452, 28 DM. Alber-Broschur. Philosophie.

Sprache und Sprachverständnis in religiöser Rede. Zum Verhältnis von Theologie und Linguistik. Hrsg. von Thomas Michels u. Ansgar Paus. Salzburg, Pustet 1973 s. 223, 29,50 DM. Forschungsgespräche des Internationalen Forschungszentrums für Grundfragen der Wissenschaften, Salzburg. Forschungsgespräch, 12.

Decy John W., Nease E. A. The problem of evolution. A study of the philosophical assumptions of evolutionary science. New York: Appleton-Century-Crofts 1973 s. 270, 12,50 doll.

Hawking Stephen William, Ellis G. F. R. The large scale structure of space-time. London: Cambridge Univ. Press 1973 s. 351, 5.10.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Hindrich Robert: Model and language. Ein Beitrag zur Überwindung der Sprachbarriere zwischen Naturwissenschaft und Philosophie. Freiburg i.B., Alber 1973 s. 128, 28 DM. Alber-Broschur. Philosophie.

Mamad Jacques: Le hasard et la nécessité. Essai sur la philosophie scientifique de la biologie moderne. Paris, Ed. du Seuil 1973 s. 344, 7,50 fr. Collection Points, 48.

Frensch August: Die Revolution unseres Weltbild. Das statische Weltbild der Menschen und der dynamische Kosmos. Tübingen, Neumann 1973 s. 120, 18 DM.

Recht Stenard: The faith concept in contemporary science. Stuttgart, 1973, 1974, 1975, 1976 s. 126, 22 DM. 1973, 1974, 1975, 1976 s. 126, 22 DM. 1973, 1974, 1975, 1976 s. 126, 22 DM.

Wagner Stahd: Philosophische Grundlagen zum Problem der Genetik und Evolution: eine kritische methodologische Theorie. Jena, Fischer 1973 s. 116, 11,50 DM.

Philosophie der Religion

Castell Knut: La religion de la mythologie. Analyse et loi. Paris, 1973 s. 126, 22 DM.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Hilmar Werner: Schritte über Grenzen. Germanische Rassen und Arier. 2 Aufl. München, Piper 1973 s. 381, 12 DM.

Wiadomości bieżące

Wiadomości wydawnicze

Publikacje jednostkowe

Jan Legowicz: Historia filozofii starożytnej Grecji i Rzymu (PWN, Warszawa 1973, ss. 644, cena w opr. 64 zł). Autor pisze (s. 9): „Odpowiedź na pytanie, czym jest i czym winna być filozofia, choć dostarczali jej poszczególni myśliciele ze świata umysłowości greckiej, w istocie jest odpowiedzią, którą stopniowo i to nader wszechstronnie i różnorodnie mogą przekazać tylko dzieje tej umysłowości [...]. Przedmiot filozofii bowiem, jej zadania i cele zamykały się w dwóch pragnieniach Greka i w dwóch związanych z nimi nurtach jego zrywów intelektualnych: w chęci przejrzenia układu, porządku i natury wszechrzeczy i w dążeniu Greka do rozumno-niezależnego, wolnego i moralnie dobro-pięknego ukształtowania swego życia społeczno-indywidualnego i kulturowego”. Treść: Filozofia, jej charakter i rozwój w starożytnej Grecji i Rzymie; Okres pierwszy, Jońska filozofia prazasad świata przyrody (I. Milezyjska filozofia prazasady wszechrzeczy, II. Pitagorejska filozofia prazasady porządku, III. Heraklit, filozof prazasady wszechstawiania się, IV. Eleacka filozofia prazasady niezmienności bytu, V. Teoria bytu-atomu jako prazasady wszechrzeczywistości); Okres drugi, Helleński racjonalizm humanistyczny (I. Sofistyka, relatywizm indywidualistyczny, II. Sokrates, indywidualistyczny intelektualizm etyczny, III. Posokratycy, spór o racjonalizm pragmatyczno-etyczny. IV. Akademia Platowska, transcendentny ideo-realizm skrajny, V. Na przejściu z realizmu transcendentnego do immanentnego, VI. Likejon Arystotelesa, immanentny ideo-realizm umiarkowany, VII. Naukowy empirio-realizm u następców Arystotelesa); Okres trzeci, Hellenistyczna filozofia życia (I. Sceptycyzm,

wiedza ostrożności życiowej, II. Epikureizm, wiedza życia rozsądnie przyjemnego, III. Stoicyzm, wiedza życia mądrze szczęśliwego); Okres czwarty, Teistyczno-filozoficzna umysłowość cesarstwa rzymskiego (I. Gnoza i jej przedmiotowo-metodologiczny wpływ na filozofię, II. Gnostyczna teo-filozofia judejska i hellenizm, III. Hellenistyczna gnoza teistyczna, IV. Teologiczna umysłowość chrześcijańska); Historyczne znaczenie grecko-rzymskiej myśli filozoficznej. Skorowidz imion.

Stefan Świeżawski: Dzieje filozofii europejskiej w XV wieku, Tom I Poznanie (Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1974, ss. 447, 31 il., cena 150 zł). Całość dzieła jest przewidziana na siedem tomów; autor wyjaśnia we Wstępie: „Dzieje europejskiej filozofii XV-wiecznej nie zostaną przedstawione chronologicznie, lecz rzeczowo, poszczególne tomy będą poświęcone kolejnym działom filozoficznej problematyki. Oto projektowany układ całości: pierwszy tom jest jeszcze częściowo wprowadzający; pierwsza jego część poświęcona będzie ogólnemu omówieniu życia umysłowego epoki, w części drugiej rozpoczyna się już rozważania dotyczące zagadnień właściwie filozoficznych, w tej części związanych z poznawaniem. Każdy z dalszych tomów ma być czymś w rodzaju monografii określonej grupy problemów filozoficznych, ukazywanych w ich postaci znamiennej dla wieku XV. I tak w drugim omówiona będzie problematyka wiedzy, w trzecim bytu, w czwartym jego ostatecznej racji, czyli Boga, w piątym wszechświata (szeroko rozumianej filozofii przyrody), w szóstym człowieka i w siódmym stosunków międzyludzkich (etyki w najszerszym rozumieniu tego wyrazu)”.

M. D. Chenu, OP: Wstęp do filozofii św. Tomasza z Akwinu, z języka franc. przełożyła Hanna Rosnerowa, red. naukowej Wł. Seńko (Akademia Teologii

Katolickiej, Warszawa 1974, cena 110 zł). Przekład został dokonany z 2 wydania oryginału: *Introduction à l'étude de Saint Thomas d'Aquin* (Montréal—Paris 1954). Czytamy w Przedmowie: „...Książka daje więcej, niż obiecuje jej tytuł: stanowi wprowadzenie do studiów filozoficznych nad myślą średniowieczną, a nie tylko nad dziełem Tomasza; co więcej pobudza do badań historycznych w dziedzinach dziś bardzo żywych, a nie sięgających chętnie po inspirację do epok odległych. Do takich dziedzin należy np. współczesna filozofia języka, antropologia filozoficzna, a także badania nad zawiłymi filiacjami filozofii nowożytnej z jej średniowiecznymi, w tym także arabskimi, i antycznymi źródłami”.

Józef Pujdak: Antoni Wiśniewski, Prekursor filozofii Oświecenia w Polsce (Nadbitka z wydawnictwa State University of New York, Coll. at Buffalo, Veritas, Londyn 1974, ss. 176). Autor pisze (s. 7): „...przed filozofią Oświecenia panował w Polsce okres tzw. *Philosophiae recentiorum*, opierającej się przede wszystkim na filozofii typu kartezjańskiego. Okres ten był w Polsce krótki, trwał zaledwie kilka lat, ale był to okres ważny. Odbływały się w tym okresie zawzięte polemiki filozoficzne między zwolennikami filozofii tradycyjnej a wyznawcami filozofii „nowszej”. W związku z popularyzacją tej filozofii *recentiorum* obudziło się w narodzie polskim pełne zapału zainteresowanie fizyką doświadczalną i innymi naukami przyrodniczymi”. Treść: Przedmowa; Od autora; Wstęp; I. Rozwój myśli filozoficznej w Polsce; II. Ks. Wiśniewski — człowiek wiary i nauki; III. Wiśniewski na tle epoki; IV. Wiśniewski szermierzem nowych podstaw nauki polskiej; V. Dalszy spór Wiśniewskiego z „perypatetykami”; VI. Spór Wiśniewskiego z profesorami Uniwersytetu Krakowskiego; VII. Udział Wiśniewskiego w reformie szkół pijarskich; Zakończenie; Uzupełnienie; Antoni Wiśniewski a Marcin Świątkowski; Dawni autorzy o Antonim Wiśniewskim; Przypisy. Bibliografia. Streszczenie. Summary. Indeks nazwisk.

C. I. Gulian: Hegel czyli filozofia kryzysu, tłum. z franc. M. Ochab i S. Cichowicz (PWN, Warszawa 1974, ss. 596, cena 52 zł). C. I. Gulian jest profesorem filozofii na Uniwersytecie w Bukareszcie i członkiem rumuńskiej Akademii Nauk, jego działalność filozoficzna obejmuje problemy historii filozofii, etyki i antropologii, socjologii i filozofii kul-

tury; pisze on we Wstępie: „Jeśli wyjaśnienie myśli Hegla i jej ocena jest możliwa, pożądana i konieczna, to dzieje się tak dlatego, że korzeniami swymi sięga ona głęboko w niepokoję, problemy i dylematy naszej epoki. Omawiając heglowską filozofię, korzystamy obecnie z osiągnięć klasycznej interpretacji marksistowsko-leninowskiej. Interpretacja ta a) rzuca światło na związki filozofii heglowskiej ze społeczeństwem (zarówno niemieckim jak europejskim), w którym się zrodziła; b) wyciąga korzyści z filozofii heglowskiej włączając doń komentarz krytyczny i podkreślając jej historyczną i aktualną wagę; c) udobitnia znaczenie jej podstawowego przedmiotu — dialektyki”. Treść: I. Wstęp (A. Poznanie, wyjaśnienie i ocena filozofii heglowskiej, B. Społeczeństwo, człowiek i kultura epoki Hegla); II. Geneza heglowskiej filozofii; III. Fenomenologia ducha; IV. Państwo, prawo i moralność; V. Filozofia historii; VI. Filozofia religii; VII. Estetyka; VIII. Filozofia przyrody; IX. Ontologia i metodologia; X. Historia filozofii; XI. Hegel a my. Bibliografia cytowanych dzieł Hegla. Od wydawcy.

Zbigniew Zwoliński: Byt i wartość u Nicolaia Hartmanna (PWN, Warszawa 1974, ss. 494, cena 42 zł). Autor pisze we Wstępie: „...celem tej pracy jest wydobycie i ukazanie głównych założeń filozofii moralnej N. Hartmanna oraz ich konsekwencji. [...] Ontologiczne założenia epistemologii, aksjologii i antropologii N. Hartmanna [...] zostały uwzględnione [...] nieco szerzej. Pisma wczesne [...] zostały uwzględnione jedynie częściowo. Pozwoliło to zwrócić większą uwagę na jego dorobek samodzielny i oryginalny po I wojnie światowej, ponieważ ten okres uprawomocnił jego samodzielne miejsce w historii współczesnej filozofii”. Treść: Wstęp; Nota biograficzna; I. Założenia ontologiczne; II. Założenia epistemologiczne; III. Poznanie etyczne; IV. Wolność i odpowiedzialność; V. Założenia aksjologiczne i zadania etyki; VI. Etyka materialna i jej krytycy; VII. Aksjologiczna geneza powinności moralnej [...]. Wnioski końcowe. Bibliografia. Streszczenie niemieckie.

Elementy marksistowskiej metodologii humanistyki, praca zbiorowa pod red. Jerzego Kmity (Wydawn. Poznańskie, Poznań 1973, ss. 564, cena 70 zł). Treść: J. Kmita, J. Topolski — Wstęp; I. Rekonstrukcja dyrektyw metodologicznych dotyczących wyjaśniania w hu-

manistycy (1. J. Topolski — Dyrektywa formułowania praw idealizacyjnych; 2. L. Nowak — Budowa prawa idealizacyjnego; 3. L. Nowak — Konkretyzacja praw idealizacyjnych w koncepcji Karola Marksa; 4. L. Nowak — Marksowska dyrektywa konstrukcji teorii; 5. L. Nowak — Marksowski model wyjaśniania; 6. J. Such — Idealizacja i konkretyzacja w naukach przyrodniczych; 7. I. Nowak, L. Nowak — Dyrektywa dialektycznej korespondencji praw idealizacyjnych; 8. J. Kmita — Dyrektywa realistycznego ujmowania praw idealizacyjnych; 9. J. Kmita — Interpretacja humanistyczna a wyjaśnianie funkcjonalne; 10. J. Topolski — Dyrektywa racjonalizowania działań ludzkich; 11. J. Kmita — Dyrektywa wyjaśniania funkcjonalno-genetycznego; 12. J. Topolski — Aktywistyczna koncepcja procesu dziejowego); II. Przegląd opozycyjnych względem marksizmu orientacji metodologicznych (1. L. Nowak — Pozytywistyczna koncepcja praw i wyjaśniania; 2. L. Nowak — Popperowska koncepcja praw i sprawdzania; 3. J. Kmita — Antynaturalizm intuicjonistyczny; 4. L. Nowak — Typy idealne w koncepcji Maxa Webera; 5. J. Topolski — Strukturalizm C. Lévi-Straussa); III. Elementy metodologii marksistowskiej w praktyce badawczej poszczególnych dyscyplin humanistycznych (1. W. Balicki — Funkcjonalno-humanistyczna charakterystyka modelu tzw. rachunku bezpośredniego; 2. Z. Tyszka — Genetyczno-funkcjonalna i aktywistyczna interpretacja procesu adaptacji społecznej; 3. J. Topolski — Metoda modelowa w historii gospodarczej; 4. T. Kostyrko — O niektórych próbach marksistowskiego wyjaśniania zjawisk kulturowych; 5. S. Dziamski — Psychologiczna koncepcja wartości estetycznej; 6. W. Ławniczak — Uwagi o pojęciu realizmu w teorii sztuki; 7. T. Zgółka — Wyjaśnianie diachroniczno-funkcjonalne i funkcjonalno-genetyczne w ramach fonologicznej teorii języka; 8. K. Zamiara — Teoria I. Pawłowa a Marksowska dyrektywa wyjaśniania funkcjonalno-genetycznego w humanistycy; 9. H. Muszyński — Idealizacja i konkretyzacja w pedagogice.

Krystyna Zamiara: Metodologiczne znaczenie sporu o status poznawczy teorii, Z problematyki związków między metodologią nauk i teorią poznania (PWN, Warszawa 1974, ss. 240, cena 30 zł). Książka dotyczy zagadnienia

wplywu określonych założeń filozoficznych na praktykę badań empirycznych. Treść: Wstęp; I. Koncepcja redukcji systemów teoretycznych jako konsekwencja poglądów na status poznawczy teorii (1. Formalna analiza pojęcia redukcji systemu teoretycznego, 2. Pozytywistyczne i instrumentalistyczne poglądy na status poznawczy teorii, ich konsekwencje dotyczące kwestii redukcji systemów teoretycznych, 3. Realistyczne ujęcie statusu poznawczego teorii i jego konsekwencje dotyczące redukcji teoretycznych systemów wiedzy, 4. Wpływ założeń określających status poznawczy teorii na konkretną praktykę redukcyjną. Trzy przykłady z zakresu psychologii); II. Zagadnienie redukcji psychologicznej (1. Redukcja psychologiczna, 2. Charakterystyka interpretacji humanistycznej, 3. Redukcja psychologiczna a kwestia redukowalności przesłanek interpretacji humanistycznej do twierdzeń psychologicznych, 4. Behawiorizm a kwestia redukcji humanistycznego założenia o racjonalności do psychologii, 5. Neobehawiorystyczna koncepcja E. Tolmana a kwestia redukcji humanistycznego założenia o racjonalności do psychologii, 6. Koncepcja funkcjonalna J. Konorskiego, analiza metodologiczna, 7. Koncepcja funkcjonalna J. Konorskiego a kwestia redukcji humanistycznego założenia o racjonalności do psychologii). Bibliografia. Streszczenie.

Witold Marciszewski: Poradnik dla niezdecydowanych (Ossolineum, Wrocław—Warszawa 1974, ss. 324, cena 35 zł). Autor zapowiada (s. 9): „...będzie się tutaj próbować przedstawienia treści oraz zastosowań różnych reguł teorii decyzji i teorii działania (prakseologii). Nie to jednak stanowi główną ideę tych rozważań. Poprzez szczegółowe analizy i drobiazgowo przebiegające dyskusje dotyczące owych reguł przebiegać tu powinna [...] jedna generalna postawa życiowa. Jako motto do jej opisania wzięte zostały słowa Romana Ingardena: Zaufać sobie i swemu istnieniu. Ale nie da się jej zamknąć w jednym czy dwóch słowach. Brak na nią stosownej nazwy, toteż trzeba się uciec do jakiegoś bardziej szczegółowego opisu. Utoruje mu drogę charakterystyka negatywna, mówiąca o przeciwnościach owej postawy”. Treść: I. Sztuka podejmowania decyzji (1. Zaufać sobie i swemu istnieniu, 2. Rachunek obaw i nadziei, 3. Życie jako gra, 4. Umiejętność wartościowania); II. Elementarz sprawnego działania (5. Praca i energia, 6. Przestrzeń i czas, 7. Orga-

nizacja działań). Dodatek — Aksjomatyczna teoria decyzji. Indeks osób i rzeczy.

Ludwik Borkowski: Elementy logiki formalnej, wyd. 2 (PWN, Warszawa 1974, ss. 154, cena 16 zł). Treść: Wstęp; I. Podstawowe pojęcia logiczne; II. Rachunek zdań; III. Rachunek kwantyfikatorów. Identyczność; IV. Rachunek zbiorów i relacji; V. Rachunek nazw; VI. Definicje; VII. O naukach dedukcyjnych. Skorowidz znaków. Skorowidz nazw.

Leszek Nowak: U podstaw marksistowskiej aksjologii (PWN, Warszawa 1974, ss. 160, cena 30 zł). Autor wyjaśnia we Wprowadzeniu: „Cztery są naczelnne zagadnienia aksjologii, którym poświęcona jest niniejsza książka: 1) Czym są wartości? 2) Czym jest powinność? 3) Czy oceny mają sens poznawczy? 4) Czy możliwa jest nauka aksjologiczna, a więc taka, która z zasady wartościuje przedmiot swych badań [...]”. To, co pozwala mi określić niniejszą pracę jako próbę aksjologii marksistowskiej, sprowadza się do dwóch rzeczy. Po pierwsze, główne idee rozstrzygnięcia trzech spośród czterech zasadniczych problemów aksjologii można odnaleźć w dorobku teoretycznym twórców marksizmu [...]; po drugie, rozwiązania proponowane w niniejszej pracy są — jak to się później okaże — potwierdzeniem znanych tez dialektyki marksistowskiej [...], a nawet mogą, jak przypuszczam, uchodzić za eksplikację tych tez”. Treść: Wprowadzenie; I. Wartości; II. Wartościowanie; III. Powinność; IV. Struktura systemu aksjologicznego; V. Działanie i wolność; VI. Praktyka i odpowiedzialność; VII. Poznawczy status ocen; VIII. Nauki aksjologiczne; Zakończenie. Literatura cytowana. Streszczenie: angielskie i rosyjskie.

Maria Ossowska: Ethos rycerski i jego odmiany (PWN, Warszawa 1973, ss. 223, cena w opr. 36 zł). Autorka wyjaśnia w Słowie wstępnym: „Nie jest rzeczą wskazaną, by tytuł jakiejś książki zawierał termin wymagający wyjaśnienia, za taki zaś poczytuje słowo „ethos”. Termin ten w publicystyce bywa często mieszany ze słowem „etyka”. Tymczasem etyka to nazwa pewnej dyscypliny teoretycznej, która stara się ustalić, co się robić powinno, a czego nie powinno. Ethos zaś to styl życia jakiejś społeczności, ogólna — jak proponują niektórzy — orientacja jakiejś kultury, przyjęta przez nią hierarchia wartości bądź

formułowana explicite, bądź dająca się wyczytać z ludzkich zachowań”. Treść: Słowo wstępne; I. Pojęcie wzoru i pojęcie naśladownictwa; II. Ethos rycerski w Grecji starożytnej; III. Wojownik spartański; IV. Germanowie; V. Rycerz w średniowieczu; VI. Rycerz w roli dworzanina; VII. Gentleman; VIII. Ethos rycerski w Nowym Świecie; Uwagi końcowe.

Stefan Morawski: O przedmiocie i metodzie estetyki (Książka i Wiedza, Warszawa 1973, ss. 224, cena w opr. 50 zł). Autor pisze (s. 6): „Rozprawa ta zrodziła się z rozmyślań metaestetycznych towarzyszących nieustannie moim badaniom z zakresu ogólnej teorii sztuki. [...] Kluczową kwestią [...] był filozoficzny status badań estetycznych [...]. Usiłując nakreślić koherentną koncepcję estetyki filozoficznej, a przy tym naukowo sprawdzalnej, borykałem się zarówno z pytaniami, jak i z odpowiedziami. Przywiązuję znacznie większą wagę do zadanych pytań niż do odpowiedzi, których nie jestem całkowicie pewien i które zresztą w każdym przypadku tego rodzaju pracy umysłowej muszą być tymczasowe”. Treść: Przedmowa; I. Kłopoty z estetyką; II. O dziedzinie badań estetycznych; III. O metodzie badań; IV. O naukowym charakterze wiedzy estetycznej. Indeks nazwisk.

Aby poznać Boga i człowieka — O Boga dziś (Wydawnictwo SS. Loretanek, Warszawa 1974, ss. 238, cena 60 zł). Książka zbiorowa pod redakcją B. Bejze, przeznaczona — jak czytamy w Przedmowie — „dla wszystkich, którzy z racji aktualnie odbywanych studiów lub po prostu osobistych zainteresowań chcą zapoznać się z poglądami na temat Boga i na temat człowieka, jakie współcześnie występują w różnorodnych kierunkach filozofii oraz poza filozofią, w innych, przynajmniej niektórych, dziedzinach wiedzy”. Książka zawiera obszerny dział filozoficzny i dział teologiczny. W dziale filozoficznym mieszczą się studia: E. Morawiec — Nauki szczegółowe, filozofia a poznanie istnienia Boga; K. Kłóśak — Z metodologii filozofii Boga; Br. Dembowski — Poznanie Boga jako Absolutu i Osoby; W. Eborowicz — Współczesny augustynizm w problematyce Boga; M. A. Krąpiec i Z. J. Zdybicka — O tomistycznej drodze poznania Boga; A. B. Stępień — Zagadnienie Boga w fenomenologii; L. Wciórka — Problem Boga w ramach ewolucyjnej wizji świata Teilharda de

Chardin; St. Kamiński — Zagadnienie Absolutu w filozofii scientystycznej; M. Jaworski — Idea Boga a współczesny ateizm; Z. J. Zdybicka — Problem tak zwanej śmierci Boga.

Aby poznać Boga i człowieka — O człowieku dziś (Wyd. SS. Loretanek, Warszawa 1974, ss. 264, cena 60 zł). Dzieło zbiorowe pod red. Bohdana Bejze. Treść: B. Bejze — Słowo wstępne; S. W. Ślaga — Człowiek w perspektywie nauk przyrodniczych; K. Kłósak — Zagadnienie przygodności człowieka; A. B. Stępień — W poszukiwaniu istoty człowieka; J. Kalinowski — Człowiek, materia i dusza; J. Kalinowski — O człowieku i ary-stotelizmie chrześcijańskim; M. Gogacz — Jak uprawiać egzystencjalistyczno-tomistyczną filozofię człowieka; L. Wciórka — Fenomenologia i ewolucja w antropologii Teilharda de Chardin; S. Grygiel — Z problemów egzystencjalistycznej filozofii człowieka; W. Gawlik — Zagadnienie człowieka w strukturalizmie: T. Slipko — Marksizm a osoba ludzka; W. Hryniewicz — Chrystus i człowiek w "teologii śmierci Boga"; W. Granat — Godność człowieka i jej współczesne, uzasadnienie.

André-Jan Voelke: L'idée de volonté dans le stoïcisme (Presses universitaires de France, Paris 1973, ss. 216). Sprawozdawca pisze: „L'A. entend remonter le courant d'une tradition qu'il estime erronée, selon laquelle la notion philosophique de volonté aurait sa source pour une part dans le génie romain et pour une autre dans le message chrétien, mais qu'elle ne devrait rien à la pensée grecque qui l'aurait ignorée, notamment en éthique. Aussi enterprend-il l'étude de cette notion dans les termes plus précis des doctrines particulières et avant tout dans le stoïcisme. La première étape consiste à décrire les conceptions fondamentales élaborées principalement par Chrysippe, et qui se retrouvent dans une plus ou moins large mesure chez les stoïciens de tous les temps. C'est ainsi que l'A. s'attachera à distinguer diverses formes de fonctions volitives ou d'attitudes impliquées dans l'exercice de la raison. Dans une seconde partie, l'A. campe les dispositions divergentes qu'il discerne tant dans le moyen stoïcisme que dans le stoïcisme impérial, et il dégage les apports nouveaux dont profitera la doctrine. Bibliographie et Index nominum ac rerum”.

Pierre-José About: Plotin et la quête de l'Un (Philosophes de tous les temps, Seghers, Paris 1973, ss. 192, cena brosz. 13,70 F). Sprawozdawca pisze: „Composé, selon les normes de la collection, d'une forte introduction et de textes choisis, l'ouvrage pourrait, certes, offrir une base de départ pour une lecture de l'Alexandrin. En fait, il constitue un exposé complet de sa philosophie, une dissertation systématisée, soucieuse de ne rien perdre, tant de l'initiative plotinienne dans son originalité dynamique, que de l'extrême richesse des philosophoumena du passé, dont elle s'est soutenue tout en les transfigurant”.

Alexandre Métraux: Max Scheler ou la phénoménologie des valeurs, Présentation, choix de textes, bibliographie (Philosophie de tous les temps, no 92, Seghers, Paris 1973, ss. 160, cena brosz. 13,70 F). Sprawozdawca pisze: „L'ordre de l'univers, telle est l'idée centrale de la philosophie de Scheler (1874—1928). Ayant décrit les principes de cette philosophie, l'A. en analyse quelques thèmes, les valeurs, la personne, l'interpersonnalité. Il en souligne les rapports avec la pensée husserlienne et s'interroge sur les convergences et les divergences de ces deux types de phénoménologie bien distincts. Sa rencontre relativement tardive avec la phénoménologie husserlienne (1901) n'a pas troublé l'unité de la philosophie de S., unité qui découle d'un mouvement concentrique autour des problèmes de l'éthique et des valeurs”.

Guy Cellier: Piaget (Presses Univ. de France, Paris 1973, ss. 114, cena brosz. 7,50 F). Sprawozdawca pisze: „Après un rappel concernant la vie de J. P., l'A. expose sa philosophie qui est ensuite illustrée par de nombreux extraits. Il souligne que Piaget est philosophe en un sens original: s'il s'est, — après sa déconversion philosophique —, appliqué à détacher l'épistémologie de la philosophie pour en faire une discipline proprement scientifique, il peut être qualifié de philosophe dans la mesure où ses travaux scientifiques l'amènent à une tentative de coordination, d'unification rationnelle. Une problématique centrale, celle des relations entre la norme et les faits, et une méthode originale, la méthode psychogénétique, caractérisent ses très nombreux écrits dont les thèses s'enchaînent de manière circulaire, reflétant la structure génétique fondamentale du système des sciences lui-même”.

Michel-Louis Rouquette: La Créativité (Presses Univ. de France, Paris, 1973, „Que sais-je?” 1528, ss. 125, cena 4,50 F). Sprawozdawca pisze: „Mal définie mais fascinante la notion de créativité a inspiré une quantité de travaux de qualité très variable. Essayant de la préciser, l'A. discerne et présente deux grandes directions de recherches qui lui paraissent relativement fécondes et sûres: 1) L'analyse expérimentale et théorique des problèmes heuristiques, qui implique notamment une connaissance systématique des types de problèmes; 2) Les tentatives de mise au point d'une technologie de l'invention, fondées sur l'étude de psycho-sociologique des chercheurs et sur des pratiques 'cliniques'. L'A. étudie plus particulièrement le 'brainstorming' d'Osborn et la 'synectique' de Gordon”.

Karl R. Popper: La logique de la découverte scientifique, 1-re traduction française par Nicole Thyssen-Rutten et Philippe Deveaux, Préf. de Jacques Monod (Bibliothèque Scientifique, Paris, Payot 1973, ss. 484, cena brosz. 64,70 F). Niemiecki oryginał „Logik der Forschung” (1935) miał dotychczas trzy wydania, przekład angielski „The Logic of Scientific Discovery” ukazał się dotychczas w czterech wydaniach, a w 1970 r. wydano przekład włoski.

Ch. Charron: Du Langage, A. Martinet et M. Merleau-Ponty, (Les Presses de l'Univ. d'Ottawa, Ottawa, 1972, Coll. Philosophical, ss. 187, cena dol. 4,50). Sprawozdawca pisze: „Le but de cet ouvrage est d'introduire le non-spécialiste à la problématique du langage, telle qu'elle se posait en France entre les années 1930—1960. André Martinet et Maurice Merleau-Ponty sont étudiés comme prototypes des deux approches, structurale et phénoménologique, qui dominaient alors la recherche, Martinet représente la science du langage, Merleau-Ponty, sa philosophie”.

Grammaire générative transformationnelle et psychomécanique du langage, Centre interdisciplinaire de recherches en linguistique, présenté par André Joly (Cahiers de linguistique, Éditions universitaires pour l'Université de Lille, Paris 1973, ss. 254, cena 39 F). Sprawozdawca pisze: „Reconnaissant une certaine identité de vues entre la psychomécanique de Gustave Guillaume et la grammaire générative transformationnelle (identité des fondements épisté-

mologiques, opposition commune au positivisme), ce cahier veut en indiquer les divergences. Articles en français et anglais avec bibliographies et notes.

Klaus Döring: Die Megariker, Kommentierte Sammlung der Testimonien (Studien zur antiken Philosophie 2. B. R. Grüner, Amsterdam 1972, ss. XII, 185, cena w opr. fl. 80). Sprawozdawca pisze: „Der Verf. gibt zum ersten Mal eine systematische und vollständige Sammlung der Testimonien, die für die megarische Schule überliefert sind. Er gibt in einem ersten Teil die Texte, im zweiten den Kommentar. Er ist überzeugt, dass eine exaktere Analyse der Quellen, welche durch eine vollständige Ausgabe ermöglicht wird, bestimmte in der Fachliteratur weitverbreitete Ansichten als fragwürdig, wenn nicht falsch, erweisen wird. Die Testimonien sind in fünf Gruppen geordnet, in deren Zentrum jeweils einer der deutlicher kenntlichen Megariker steht: Euklid, Eubulides, Diodor, Stilpon; die fünfte Gruppe enthält die Testimonien, die für den Sophisten Bryton und seinen Schüler Polyxenos überliefert sind. Diese Ordnung wird im Kommentar beibehalten. Das Buch enthält drei Appendices, ein Stemma der Lehrer-Schüler-Verhältnisse, ein Verzeichnis der wichtigsten Literatur und ein ausführliches Stellenregister”.

Erinnerungen an Karl Jaspers, herausgegeben von Klaus Piper und Hans Sauer (R. Piper u. Co Verlag, 1974, ss. 333). Czytamy w przedmowie: „Das vorliegende Buch tritt nicht mit dem Anspruch auf, neue gewichtige Einsichten über Jaspers' wissenschaftliche und philosophische Leistungen zu erbringen. Es enthält Erinnerungen, meist schlichte Berichte, die Zeugnis davon ablegen, wie Jaspers von verschiedenen Menschen, bald aus der Nähe, bald in der Distanz, gesehen worden ist, was er ihnen bedeutet und wie er auf sie gewirkt hat”. Książka zawiera wspomnienia kolegów, współpracowników, studentów, ludzi różnych zawodów, którzy stykali się ze Zmarłym w ciągu jego wielostronnej działalności. Jest dedykowana jego małżonce, Gertrudzie, obchodzącej 95-lecie urodzin.

Edmund Husserl: Ding und Raum, Vorlesungen 1907, hrsg. v. Ulrich Claesges (Husserliana Bd. XVI, Martinus Nijhoff, Haga 1973, ss. XVIII, 432, cena fl. 48,50). Wykłady są podzielone na sześć działów (16 rozdziałów i 84 para-

grafów): I. Podstawy fenomenologicznej teorii percepcji, II. Analiza niezmiennych percepcji zewnętrznej, III. Analiza i synteza percepcji kinestetycznej, IV. Doniosłość systemu kinestetycznego dla konstytucji przedmiotu percepcji, V. Przejście od pola okulomotorycznego do obiektywnej przestrzeni, VI. Konstytucja obiektywnej zmiennosci. Dołączone są uzupełnienia „Ergänzende Texte”, komentarz wydawcy oraz indeks nazwisk.

Roman Ingarden: Über die kausale Struktur der realen Welt, Der Streit um die Existenz der Welt, III (Max Niemeyer, Tübingen 1974, ss. VII, 427, cena w opr. DM 78), jest to kolejny, opracowany przez autora tylko w języku niemieckim, tom „Sporu o istnienie świata”, dzieła, które pozostało niedokończzone. Poprzednie tomy ukazały się w języku niemieckim w tym samym wydawnictwie.

Konrad Lorenz: Die Rückseite des Spiegels, Versuch einer Naturgeschichte menschlichen Erkennens (R. Piper u. Co Verlag, München-Zürich 1973, ss. 338). Autor, lekarz i przyrodnik, profesor Uniwersytetu w Królewcu, później w Monachium, zajmuje się psychologią i fizjologią zachowania się zwierząt i ludzi. Treść: Erkenntnistheoretische Prolegomena; I. Das Leben als Erkenntnisvorgang; II. Die Entstehung neuer Systemeigenschaften; III. Die Schichten des realen Seins; IV. Die Vorgänge kurzfristigen Informationsgewinnes; V. Teleomne Modifikationen des Verhaltens (conditioning by reinforcement); VI. Die Rückmeldung des Erfolges und die Dressur durch Belohnung; VII. Die Wurzeln des begrifflichen Denkens; VIII. Der menschliche Geist; IX. Die Kultur als lebendes System; X. Faktoren, die Invarianz der Kultur bewahren; XI. Die dem Abbau kultureller Invarianz dienenden Leistungen; XII. Symbolbildung und Sprache; XIII. Die Ungeplantheit der Kulturentwicklung; XIV. Schwingung als kognitive Leistung; XV. Die Rückseite des Spiegels. Anhang. Literaturverzeichnis. Personenregister.

Alexander Barzel: Der Begriff Arbeit in der Philosophie der Gegenwart (Peter Lang, Frankfurt/Main 1973, ss. 259, cena DM 32). Autor analizuje trzy doktryny pracy, marksowską, katolicką i sartrowską.

H. G. Zambona: Grenzen der Seele, Weg und Schicksal europäischer Kultur (Econ-Verlag, Düsseldorf/Wien 1972,

ss. 264, cena w opr. DM 26). Zapowiedź wydawnicza podaje „Der Autor gibt hier eine Übersicht psychologischer, künstlerischer und philosophischer Zusammenhänge, die als Grundlagen die europäische Kultur hervorgebracht haben, ihren geschichtlichen Ablauf bedingen und ihre Zukunft entscheiden. Durch seine umfassenden Kenntnisse ist der Verfasser mit allen bedeutenden Kulturkreisen der Welt vertraut. Es ist ihm in diesem Buch überzeugend gelungen, Kunst und Kultur als Synthese geistiger, seelischer, intellektueller und triebhafter Urquellen menschlicher Existenz zu deuten”. Treść: Vorwort; I. Die Welt der Triebe, Geschichtlicher Abriss der Triebentfaltung; II. Die Welt der Seele, Geschichtlicher Überblick der seelischen Entwicklung; III. Die Welt des Geistes, Geschichtlicher Werdegang und Wandel der europäischen Kultur — Ausblick und Zukunft”.

Was wird aus dem Menschen, Analysen und Warnungen prominenter Denker, hrsg. von Oskar Schatz (Verlag Styria, Graz-Wien-Köln 1972, ss. 355). Książka powstała z serii wykładów radie austriackiego 1973/1974, wygłoszonych przez profesorów wyższych uczelni, reprezentujących różne nauki humanistyczne i przyrodnicze. Treść: Vorwort des Herausgebers; Christian Graf von Krockow — Auf der Suche nach Glück, Das Dilemma der Modernität; Helmut Schelsky — Wie bewältigen wir den technischen Fortschritt?; Hans J. Morgenthau — Macht und Ohnmacht des Menschen im technischen Zeitalter; Arnold Gehlen — Ende der Geschichte?; Michael Landmann — Teuer bezahlte Vernunft; Ernst Benz — Die Unüberwindlichkeit des Mythos; Adolf Portmann — Ursprüngliche und wissenschaftliche Weltansicht, Ablösung oder Synthese?; Hermann Lübbe — Vollendung der Säkularisierung, Ende der Religion?; Josef Pieper — Gefährdung und Bewahrung der Tradition; Hans E. Hengstenberg — Homo Creator, Zeitgemässe Erwägungen zum Thema Kreativität; Bruno Liebrucks — Wissenschaftlicher Weltumgang und Entsprachlichung; Wilhelm Hennis — Ende der Politik?; G. Helmut Schwabe — Die programmierte Apokalypse; Konrad Lorenz — Das wirklich Böse; Hans Sedlmayr — Kunst zwischen den Zeiten; Anton C. Zijderveld — Modernisierung und Langlebigkeit; Günter Altner — Die Zukunft des Menschen ist noch offen. Die Auto-

ren und ihre wichtigsten Veröffentlichungen.

R. A. Mall: Experience and Reason. The Phenomenology of Husserl and Its Relation to Hume's Philosophy (Mart. Nijhoff, The Hague 1973, ss. X, 153, cena fl. 25). Sprawozdawca pisze: „R. M. (prof. in Köln-Univ., after Calcutta), disciple of Landgrebe, here confronts chief notions of both philosophers in 12 chapters preceded by a Preface: 1. Introduction; 2. The phenomenology of E. Husserl; 3. Husserl's appreciation and understanding of Hume; 4. The theory of the Generalthesis der natürlichen Einstellung (Husserl) and the system of the vulgar consciousness (Hume); 5. The concept of reduction; 6. The concept of constitution and Hume's Imagination; 7. The concept of the Lebenswelt and the external world of Hume; 8. The science of transcendental subjectivity and of human nature; 9. Experience; 10. Reason; 11. Experience and reason; 12. Towards a theory of comprehensive critical and reflective experience. A list of a abbreviations, bibliographical references, and an index of names and notions”.

Wisdom, Twelve Essays, ed. Renford Bambrough (Basil Blackwell, Oxford, 1974, ss. X, 300, cena £ 4,50). John Arthur Wisdom, ur. w 1904 r., profesor Cambridge University do r. 1968, skąd przeniósł się do Uniwersytetu Oregon, jest jednym z wybitnych filozofów angielskich, znajdujących się pod wpływem Wittgensteina. Naczelne studium, którego autorem jest prof. D. A. T. Gasking: „The Philosophy of John Wisdom” jest przedrukiem z Australasian Journal of Philosophy (1954), pozostałe zostały napisane dla tej książki i nawiązują do wątków myśli postaci tytułowej.

Hilary Staniland: Universals (Problems in Philosophy, MacMillan, London 1973, ss. 141, cena 95 p). Autor pisze we Wstępie: „The aim of this book is to introduce the reader to the cluster of philosophical problems known as the „Problem of universals”. It does not itself put forward any theory of universals, nor is in any serious sense a history of the debate. Instead, it offers sketches of a number of different approaches to the problem, as found in the work of various philosophers from Plato to the present day, in the hope of thereby putting the

reader in a position to start thinking about the problem for himself”. Problem jest ujęty zarówno od strony ontologii, jak filozofii języka. Treść: Introduction; I. Plato and Aristotle; II. The British Empiricists; III. Recurrence and Resemblance; IV. General Terms; V. Logic and Ontology; VI. Subjects and Predicates. Suggestions for further reading. Bibliography. Index. W tej samej serii wyszły poprzednio pozycje: A. R. White — Truth; K. Campbell — Body and Mind; D. Locke — Memory; G. Vesey — Perception; D. J. O'Connor — Free Will; G. Langford — Human Action; R. J. Ackermann — Belief and Knowledge.

Jaakko Hintikka (Academy of Finland and Stanford Univ.): Knowledge and the Known, Historical Perspectives in Epistemology (Synthese Historical Library 11. D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht-Holland/Boston — USA 1974, ss. XII, 242, cena w opr. dol. 30). Zapowiedź wydawnicza podaje: „Several of the most important historical studies Jaakko Hintikka has written over the years have been collected here. They are characterized by the author's close attention to the structure and to the systematical presuppositions of earlier thinkers' arguments as well as by his awareness of the great differences there often obtain between their conceptual systems and ours. New interpretations are offered of several of the key problems in the history of philosophy, including Plato's epistemology and its tacit presuppositions. Greek philosophers' conception of time in relation of truth and knowledge, the idea of maker's knowledge, the Cartesian cogito-argument. Kant's theories of space, time, mathematical method, and 'things-in-themselves', and Russell's early idea of 'knowledge by acquaintance”. Treść: Introduction. — Origin of the Essays. — 1. Knowledge and Its Objects in Plato. — 2. Plato on Knowing How, Knowing That, and Knowing What. — 3. Time, Truth, and Knowledge in Aristotle and Other Greek Philosophers. — 4. Theoretical vs. Practical Reason — An Ambiguous Legacy. — 5. 'Cogito, Ergo sum' — Inference or Performance? — 6. Kant's 'New Method of Thought' and His Theory of Mathematics. — 7. Are Logical Truths Analytic? — 8. Kant on the Mathematical Method. — 9. A Priori Truths and Things-in-Themselves. — 10. 'Dinge an sich' Revisited. — 11. Knowledge by Acquaintance-Individuation by Acquaintance.

Kant's Theory of Knowledge, Selected Papers from the Third International Kant Congress, ed. by L. W. Beck (D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht/Boston 1974, ss. VII, 214, cena brosz. dol. 10). Zapowiedź wydawnicza głosi: „The volume contains twenty important papers on important aspects of Kant's theory of knowledge which are of current interest to philosophers working on problems of current interest in epistemology and the philosophy of science. All of the papers are reprinted from the large volume. Proceedings of the Third International Kant Congress published by D. Reidel Publishing Company. They were presented to the Kant Congress which met at the University of Rochester in 1970. All of the papers selected for this volume are in English. Topics discussed in these papers are the nature of transcendental arguments, the relations between transcendental and linguistic problems, the distinction between analytic and synthetic judgments, space, causality, and the laws of nature. The proper interpretation of one of Kant's most difficult notions — that of the thing in itself — is dealt with in three papers. Findlay's critical statement on recent expositions of Kant — especially that by P. F. Strawson — is a major effort at a re-interpretation of some basic philosophical themes”. (Zob. Ruch Filoz. XXXI, s. 300 a).

Philosophical Foundations of Science, Proceedings of Section L. 1969, American Association for the Advancement of Science, ed. by R. J. Seeger, R. S. Cohen (Boston Studies in the Philosophy of Science XI, D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht—Holland/Boston—USA 1974, ss. IX, 545, cena brosz. dol. 25). Zapowiedź wydawnicza podaje: „At the Christmas 1969 meeting in Boston, the American Association for the Advancement of Science held a series of symposia on the philosophical foundations of the sciences. Such foundations were construed to range over an unusually broad set of topics. This volume contains the edited proceeding of those symposia and lectures. Part I celebrates the artistic, scientific and technological work of Leonardo da Vinci, a symposium on the 450th anniversary of his death. The contributors include Ladislaus Reti, Bem Dibner, R. J. Seeger, Raymond Stites, and John Shapley. In Part II E. P. Wigner and J. Bronowski explore the relations between physics and the nature of life. Part III contains the distinguished George Sarton Memorial Lecture by

Martin J. Klein on Boltzmann's notion of mechanical explanation. Part IV is a comprehensive and critical survey of the current problems of cosmology with essays by J. A. Wheeler, Peter G. Bergmann, Philip Morrison, David Layzer and John Stachel to which are added two papers by Fred Hoyle and J. De Vaucouleurs. Part V deals with the epistemological foundations of anthropology under the general title: Objectivity and Anthropology. There are essays by Judith Buber Agassi, I. C. Jarvie, Jacob Gruber, and Anthony Leeds. Part VI contains a wide-ranging symposium on the comparative history and sociology of science. The contributors are Roshdi Rashed, Stephen Toulmin, Ernan McMullin, Karl Niebyl, Joseph Agassi and Benjamin Nelson. Part VII contains a critical symposium on the classic topic of the unity of science with contributions by Kenneth Schaffner and Lawrence Sklar”.

Gerald Holton: Thematic Origins of Scientific Thought (Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. 1972, ss. 495, cena dol. 3,95). Sprawozdawca pisze: „The Harvard physicist and historian of science has collected here fifteen essays, most of them published before, dealing with some intriguing points in the history and philosophy of modern physics. One of them is the famous paper which shows, beyond the shadow of a doubt, that the Michelson-Morley experiment played no role whatever in the genesis of the special theory of relativity, if only because Einstein became aware of it only after publishing his founding paper. Other papers of interest to the philosopher are: The thematic imagination in science; Johannes Kepler's universe, its physics and metaphysics; The roots of complementarity; Mach, Einstein, and the search for reality. The essays are accompanied by a rigorous critical apparatus”.

Peter L. Beger and Thomas Luckmann: The Social Construction of Reality, A Treatise of the Sociology of Knowledge (Penguin University Books, London 1973, ss. 249, cena 75 p). Autorzy są uniwersyteckimi profesorami socjologii, a ich książka, wydana po raz pierwszy w 1966 r., była od tego czasu wielokrotnie wznawiana. Jej przedmiotem jest narastanie wiedzy ludzkiej w ramach społecznego życia. Treść: Preface; Introduction, The Problem of the Sociology of Knowledge; I. The Foundations of Knowledge in Everyday Life;

II. Society as Objective Reality; III. Society as Subjective Reality; Conclusion. The Sociology of Knowledge and Sociological Theory. Notes. Indexes.

Bertrand Russell: Essays in Analysis, ed. with Introduction by Douglas Lackey (George Allen & Unwin, London 1973, ss. 345, cena w opr. £ 5,50). Zbiór 15 artykułów przeważnie z lat 1904—1911, z zagadnień logiki i ontologii. Trzy są publikowane po raz pierwszy: On the substitutional theory of classes and relations (1906), The regressive method of discovering the premisses of mathematics (1907). Is mathematics purely linguistic (1950); trzy były drukowane po francusku: On the relation of mathematics to logic (1905), On Insolubilia and their solution by symbolic logic (1906), The theory of logical types (1910). Pozostałe są zgrupowane pod tytułami Russell's critique of Meinong, Descriptions and existence, Classes and the paradoxes, Philosophy of logic and mathematics. W dodatku trzy noty z Mind i artykuł Symbolic Reasoning (1905), których autorem jest Hugh MacColl.

Patrick Suppes: A Probabilistic Theory of Causality (North-Holland Publ., Amsterdam 1970, ss. 130, cena 27 fl.). Sprawozdawca pisze: „The A. proposes a modification of Hume's analysis about constant conjunctions. The A. says that one event is the cause of another if the appearance of the first event is followed with a high probability by the appearance of the second and if there is no third event that we can use to factor out the probability relationship between the first and second events. The object of this book is to work out the technical details of this fundamental idea and to apply the results to some of the typical philosophical problems that arise in discussions of causality”.

Hao Wang (Kurt Gödel): From Mathematics to Philosophy (Intern. Library of Philosophy and Scientific Method, Routledge and Kegan Paul, London 1974, ss. 428, cena £ 7,75). Sprawozdawca pisze: „The A. believes that such current philosophical trends as positivism, empiricism and linguistic philosophy suffer from various defects, and he proposes as an antidote the method of 'substantial factualism'. According to this doctrine we know more about what we know than about how we know what we know. We should therefore not concentrate on epistemology, but try to

single out the truly stable and central facts from within a given branch of knowledge and make proper use of those in the development of philosophy. The A. takes logic and mathematics as such a fund of data and couples criticism of various contemporary philosophical views with discussion of such topics as number, the continuum, set, proof, mechanical procedures, logical truth and artificial intelligence. Contributions to the discussion are also made by Kurt Gödel”.

Gabriel Nuchelmans: Theories of the Proposition, I. Ancient and Medieval Conceptions of the Bearers of Truth and Falsity (North-Holland Publ. Co., Amsterdam/London 1973, ss. 309, cena w opr. fl. 60). Sprawozdawca pisze: „This book is intended as the first part of a History of those problems and theories in the domain of philosophical semantics which nowadays are commonly referred to as problems and theories about the nature and the status of propositions. The A. has in this context tried to trace the changes in the vocabulary treating propositions during the ancient and medieval periods. In succession are treated: Plato (the Sophist), Aristotle, the Stoa (lekton, axioma), later developments in Greek antiquity notably concerning the perfection of sense or the completeness of thought. The A. continues his discussion with the transition of Stoic terminology to the Latin West and he devotes an entire chapter to Boethius; next: Abelard, with a special accent on the doctrine of dictum. Continuing with a chapter on the preliminaries to the well known XIVth cent. debate, such as the object of faith and the immutability of God's knowledge, the A. in the next two chapters analyses the theories of Ockham and Holkot and their opponents (eg. William of Crathorn, Walter Burleigh). The following two chapters treat the theory of complex significabile adherents eg. Gregory of Rimini and opponents eg. Jean Buridan, Pierre d'Ailly. The last chapter ties up loose ends and analyses the problem of the significate of a proposition.”

E. M. Barth (University of Utrecht): The Logic of the Articles in Traditional Philosophy, A Contribution to the Study of Conceptual Structures, transl. from the Dutch by E. M. Barth and T. C. Potts, enlarged edition (Synthese Historical Library, 10. D. Reidel Publ. Comp., Dordrecht-Holland/Boston-USA

1974, ss. XXVII, 529, cena w opr. 64 dol.). Zapowiedź wydawnicza podaje: „Starting from problems and developments characteristic of modern logic, this work offers a profound investigation of the nomological networks of the Thomist, Hegelian and phenomenological variants of traditional logic and of their historical antecedents. The basic question raised in this book is that of the inter-subjective meaning of certain uses of the articles which are particularly frequent in philosophical language, and which are not captured by Russell's Theory of Descriptions. This problem is studied in the light of pre-Fregean theories of syntax and of logical inference, and comparisons with Fregean logical theory are made throughout the book”. Treść: Preface; Preface to the English Edition; On the Use of Symbols and Graphical Types; I. The Problem (1. Introduction, Problems and Sources, 2. Naming what is, 3. The Semantics of Logical Constants); II. Historical Survey (4. From the History of the Logic of Indefinite Propositions, 5. From the History of the Logic of Individual Propositions, 6. Singular — General — Indefinite, 7. The Identity Theories of the Copula); III. Descent (8. Argument by Analogy, 9. The Problem of the Logic of Relations and Its Connection with the Logic of Articles); IV. Ascent (10. Introduction of Indefinite Propositions by Ekthesis; 11. Conjunction, Potentiality, and Disjunction, 12. Summary and Conclusion). Bibliography. Index of Proper Names. Index of Subjects.

Gottlob Frege: Conceptual Notation and Related Articles, Translated and edited with a biography and introduction by Terrell Ward Bynum (Clarendon Press, Oxford 1972, ss. XII, 291). Książka zawiera: „On the Life and Work of Gottlob Frege” (s. 1—54); „Editor's Introduction” (s. 55—80), wprowadzenie do pism Fregego; „Translations of Frege's Works” (s. 81—208), przekłady, obejmujące rozprawę „Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens” oraz nawiązujące do niej artykuły „Über die wissenschaftliche Berechtigung einer Begriffsschrift”, „Über den Zweck der Begriffsschrift”, „Anwendung der Begriffsschrift”; „Appendix I” (s. 209—235), podaje przekłady sześciu recenzji rozprawy „Begriffsschrift”, pochodzących z lat 1879—1900: „Appendix II” (s. 236—238) przytacza oceny autorów dzisiejszych (W. V. Quine, W. Kneale, I. M. Bocheński, M. Dummett); „A Frege Bi-

ography 1873—1966” (s. 239—287), na którą składają się: „The Works of Frege” (53 tytułów, łącznie z nowymi wydaniem zbiorowymi i przekładami), „Secondary Sources” (306 tytułów), „Additional Sources” (176 tytułów).

Michael Dummett: Frege, Philosophy of Language (Duckworth 1973, ss. XXV, 698, cena £ 10). Obszerne omówienie tego dzieła ukazało się w *Revue Internationale de Philosophie* nr 107—108 (1974), s. 219—231. Omówienie kończy się słowami: „L'auteur est toujours intelligible, ce qui contraste avec les nuées dont certains commentateurs ont cru devoir envelopper la pensée de Frege. A une information considerable, tant sur Frege et sur la logique en général que sur des logiciens tels Quine et Geach dont certaines idées sont minutieusement débattues, Dummett allie une grande puissance dans l'argumentation proprement philosophique: il a une personnalité très marquée, il n'est pas seulement un historien. L'ouvrage est infiniment plus qu'une monographie de très grande classe sur Frege, c'est un état actuel des questions et un traité de philosophie du langage”.

Jerrold J. Katz: Semantic Theory (Harper a. Row, New York 1972, ss. XXVIII, 464, cena dol. 16,95). Sprawozdawca pisze: „The primary aim of Katz's work is the preliminary development of a rationalistic, intentionalist theory of semantics which demonstrates the scientific soundness of concepts such as sense, meaning, synonymy, analyticity, etc. The underlying principle of the theory is that the logical form of a sentence is identical with its meaning as determined compositionally from the senses of its lexical items and the grammatical relations between its syntactic constituents”.

Kazimierz Ajdukiewicz: Pragmatic Logic, transl. by Olgierd Wojtasiewicz (Synthese Library 62. D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht-Holland/Boston-USA 1974, ss. 458, cena w opr. dol. 39,50). Przekład książki, która ukazała się, wydana pośmiertnie, w r. 1965 (zob. *Ruch Filoz.* XXIV, s. 273 ab).

A. Grzegorzczak: An Outline of Mathematical Logic, Fundamental Results and Notions Explained with All Details (Synthese Library 70. D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht/Boston-USA 1974, ss. X, 596, cena brosz. dol. 25, w opr. dol. 45). Zapowiedź wydawnicza podaje: „In

the Introduction the reader finds an analysis of fundamental mathematical notions and becomes conscious of logical problems. The first chapter develops the classical logical calculus (sentential calculus and the calculus of quantifiers, the first order logical calculus), teaches its use in applications, shows the use of definitions and proves some basic properties of the logic. The second and third chapters display the two main domains of metamathematical investigations: the theory of models and the logical hierarchies. The theory of models shows the abundance of possible mathematical worlds (of possible interpretations of mathematical theories). The hierarchies of mathematical notions make us aware of the degrees of complexity of mathematical concepts. The simplest notions are named recursive or computable and are strictly related to computer-sciences, then the application of quantifiers leads to higher degrees. The last part of the book gives a historical survey of the development of logical and metamathematical investigations".

Henry E. Kyburg, Jr. (University of Rochester): The Logical Foundations of Statistical Inference (Synthese Library 65. D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht-Holland/Boston-USA 1974, ss. IX, 427, cena w opr. 39,50 dol.). Zapowiedź wydawnicza podaje: „This important book is a comprehensive study of the foundations of probability and statistical inference pursued over the past ten years with the support of the National Science Foundation, the American Council for Learned Societies, and some universities with which the author has been associated”. Treść: Preface; I. The Probability Framework; II. Classical Statistical Theory; III. R. A. Fisher: Likelihood and Fiducial Inference; IV. Decision Theory; V. Subjective and Logical Approaches; VI. Comparison of Approaches; VII. The Language: Syntax; VIII. Rational Corpora; IX. Randomness; X. Probability; XI. Conditional Probability; XII. Interpretations of Probability; XIII. Bayesian Inference; XIV. The Fiducial Argument; XV. Confidence Methods; XVI. Epistemological Considerations. Appendix. The Mathematical Background.

Franz Brentano: Psychology from an Empirical Standpoint, English ed. by Linda L. McAlister, from the Oscar Kraus German edition, Transl. by A. C. Rancurello, D. B. Terrell a. L. McAlister

(Routledge a. Kegan Paul, London 1973, ss. XX, 415, cena w opr. £ 7). Przekład książki „Psychologie vom epirischen Standpunkt” (1874), w wydaniu O. Krausa (1924), z jego wstępem, notami i uzupełnieniami.

Franz Brentano (1858—1917): The Foundation and Construction of Ethics, transl. and ed. by Elisabeth Hughes-Schneewind (Humanities Press, New York 1973, ss. VIII, 300, cena dol. 16,50). Przekład angielski niemieckiego oryginału „Grundlegung und Aufbau der Ethik”.

J. J. C. Smart and B. Williams: Utilitarianism, For and Against (University Press, Cambridge 1973, ss. 155, cena brosz. 80 p). Sprawozdawca pisze: „This work is divided into two parts: „An Outline of a System of Utilitarian Ethics” by Smart, and „A Critique of Utilitarianism” by Williams. The former is a revision of an essay by Smart, with the same title, published in 1961. His aim is to present a consistent theory of act-utilitarianism without presupposing a cognitivist meta-ethics; he characterises this as presenting Sidgwick in a modern dress. He discusses such topics as the relation of act utilitarianism to rule utilitarianism, quantitative hedonism, negative utilitarianism (Popper), and the place of rules in act-utilitarianism. In the concluding section he confesses that he is not perfectly happy about the place of justice in an act-utilitarian system, while at the same time he is not happy with the anti-utilitarian conclusion. Williams argues that any form of utilitarianism, by locating the criterion of the moral rightness of actions in their consequences must fail to do justice to the moral life, and above all to our conception of an agent's integrity in making moral choices. There is a bibliography of recent discussions of utilitarianism”.

Anthony Quinton: Utilitarian Ethics (New Studies in Ethics series. S. London, Macmillan 1973, VI, 117, cena brosz. 95 p). Sprawozdawca pisze: „The A. combines an historical treatment with critical philosophical discussion. He begins with a general characterisation of utilitarianism and with an account of the Benthamic theory of motives. Next the origins of utilitarianism are traced through Hobbes, Hume and the theological utilitarians (Gay, Tucker and Paley), and Q. provides short accounts of Bentham and James Mill before turning

to John Stuart Mill, the discussion of whom is sympathetic without being uncritical. To this there is appended a discussion of four critics of Mill, John Grote, Sidgwick, Bradley and Moore (particularly severe on Bradley). The brief concluding chapter discusses ways in which utilitarianism has been rehandled in recent years. There is a short bibliography".

Stephen David Ross: The Nature of Moral Responsibility (Wayne State Univ. Press, Detroit, Mich. 1972, ss. 300, cena dol. 15,95). Sprawozdawca pisze: „This book may be profitable compared with Johnathan Glover's Responsibility. Glover's book is written from the standpoint of British Analytic Philosophy and was heavily influenced by the work of H. L. A. Hart. Ross' book on the same subject is closer to the work of John Dewey and Jean-Paul Sartre. The A. claims that there is a sense of pervasive responsibility in which a person may be held responsible for everything; there is no possible effect of his actions which can be guaranteed to be without moral implications. Further, every moral rule or assumption is subject to constant interrogation as to its validity”.

Brian Barry: The Liberal Theory of Justice, A Critical Examination of the Principal Doctrines in „A Theory of Justice” by John Rawls (Clarendon Press Oxford, 1973, ss. X, 169, cena brosz. £ 1, w opr. £ 3,25). Sprawozdawca pisze: „This is an extended critique of the lengthy and influential work on justice by the American philosopher J. Rawls, which was published in 1972. Rawls had previously (from 1958) published a series of articles in which he had developed aspects of his general position, and Barry thinks that position changed somewhat in the course of its development. The main influences on R. would seem to be the contract theorists and Kant, though Barry finds it illuminating also to compare him with Sidgwick, in spite of the fact that R. is basically opposed to utilitarianism. He criticises R.'s complex arguments about the relative status of liberty and material goods, which aim to show that beyond a certain level of material goods a rational choice would always assign priority to liberty; he criticises also the way in which R. sets out his modifying principle of a 'maximin' criterion, according to which it is also a basic requirement that the material conditions

of the 'worst-off representative man' are to be made as advantageous as possible, and Barry's arguments here rest in part on a critique of R.'s treatment of risk-taking. The later chapters pursue the main themes into the sphere of differences in living standards over the world, and into the theory of democracy and of economic choices". (Zob. Ruch Filoz. XXXII, s. 239b).

Philosophy and Personal Relations, An Anglo-French Study. Essays edited with an Introduction by A. Montefiore (Routledge and Kegan Paul, London 1973, ss. X, 228, cena £ 3,50). Sprawozdawca pisze: „This is a collection of essays by a group of young English-speaking philosophers on closely connected topics concerning personal relations. One aim is to present and explore conceptual issues in a field not yet over-exploited in contemporary analytic philosophy; the other is to attempt to bring English-speakers into greater contact with their French counterparts who have traditionally been much involved in problems of this kind. A companion volume entitled Philosophie et rapport interpersonnels written by French-speaking philosophers is being published simultaneously by Les Presses de l'Université à Montreal. Both volumes are introduced along the same lines by Alan Montefiore who explains how this particular collaboration came about. The English volume contains notes on the authors and essays on: Teaching moral philosophy (Jean Austin), Deceiving, hurting and using (Larry Blum), How to treat persons as persons (J. H. Brook), Our concern with others (M. W. Hughes), A conceptual investigation of love (W. Newton Smith), Later selves and moral principles (Derek Parfit), Psychological explanations and interpersonal relations (Michael Schleifer), Honesty (David Wood)".

Knowledge and Belief in Politics, The Problem of Ideology, edd. R. Benewick, R. N. Berki, Bh. Parkh (George Allen a. Unwin, London 1973, ss. 327, cena w opr. £ 4,75). Zbiór prac z seminarium na temat ideologii w Uniwersytecie Hull: W. G. Runciman — Ideology and Social Science; A. Cunningham — Reflections on Projections, The Range of Ideology; B. Parekh — Social and Political Thought and the Problem of Ideology; R. N. Berki — The Marxian Concept of Bourgeois Ideology, Some Aspects and Perspectives; A. Arblaster — Ideology and Intellectuals; R.

Benewick — Politics without Ideology, The Perimeters of Pluralism; P. King — Against Federalism; W. H. Greenleaf — The Character of Modern British Conservatism; J. Saville — The Ideology of Labourism; S. Kirby — National Interest versus Ideology in American Diplomacy; C. H. Dodd — Ideology and Political Development; R. E. Dowse — Industrialism and Ideology, The Ghanaian Experience; H. Wolpe — Ideology, Policy and Capitalism in South Africa; M. Cross — Black Nationalism and Anti-colonialism.

Aesthetics in Twentieth Century Poland, eds. Jean G. Herrell and Alina Wierzbiańska (Bucknell University Press, 1973, ss. 285, cena 12 dol.). Książka jest zbiorem rozpraw estetycznych, których autorami są: Stanisław Ignacy Witkiewicz, Leon Chwistek, Stanisław Osowski, Władysław Tatarkiewicz, Ksawery Piwocki, Roman Ingarden, Jerzy Pelc, Mieczysław Wallis, Stefan Morawski i Jan Białostocki; została zrecenzowana w *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, XXXIII, no 1, przez Henryka Skolimowskiego (University of Michigan).

Publikacje zbiorowe

G. W. F. Hegel: Vorlesungen über Rechtsphilosophie 1818—1831, Edition und Kommentar in sechs Bänden von Karl-Heinz Ilting (Frommann-Holzboog Verlag, Stuttgart). Wydanie ma objąć nie publikowane dotychczas teksty według pierwowisów, które nie przeszły przez ówczesną cenzurę polityczną. Zapowiedź wydawnicza głosi: „Der erste Band enthält, neben einer kritischen Textausgabe des Abschnitts „Objektiver Geist“ aus der „Heidelberger Enzyklopädie“ von 1817, eine Edition der zugehörigen, bisher unveröffentlichten Vorlesungsnotizen, die Hegel im wesentlichen in den Jahren 1818 und 1819 für seine Vorlesungen über die gesamte Enzyklopädie niedergeschrieben hat, sowie eine Edition der ebenfalls bisher unveröffentlichten Nachschrift von Hegels erster Berliner Vorlesung „Naturrecht und Staatswissenschaft“ (1818/1819) von der Hand Carl Gustav Homeyers (1795—1874). Diese Nachschrift enthält die Urfassung der „Rechtsphilosophie“ von 1820 nach den Diktaten Hegels. Die ausserordentliche Bedeutung dieser Nachschrift liegt darin, dass sie vor den Karlsbader Beschlüssen (September 1819) entstanden ist. Der zweite Band wird

die „Rechtsphilosophie“ von 1820 enthalten. Dieses Werk muss jetzt als eine erweiterte und unter dem Druck der im Herbst 1819 eingeführten Zensurbestimmungen veränderte Fassung der Vorlesung von 1818/1819 verstanden werden. Dem kritisch überprüften Text aus der Originalausgabe von 1820 werden — ähnlich wie im Text aus der „Heidelberger Enzyklopädie“ im ersten Band — die Vorlesungsnotizen gegenübergestellt, die Hegel im ersten Teil seines durchschossenen Exemplars für die Vorlesungen der Jahre 1821/1822, 1822/1823 und 1824/1825 niedergeschrieben hat. Diese liegen zwar bereits in Ausgaben von Georg Lasson und Johannes Hoffmeister vor, bisher war es jedoch nicht möglich, diese Vorlesungsnotizen im Zusammenhang mit Hegels Vorlesungen selbst auszuwerten. Der Abdruck zeitgenössischer Rezensionen der „Rechtsphilosophie“ — sie erscheinen aus technischen Gründen bereits als Anhang zum ersten Band — soll die unmittelbare Wirkung dieses Werkes aufklären helfen. Der dritte Band bringt die Nachschrift, die Hegels Schüler Gustav Heindrich Hotho (1802—1873) nach der Vorlesung des Winter-Semesters 1822/1823 angefertigt hat. Diese Nachschrift — sie war lange verschollen und befindet sich seit 1952 im Besitz der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz in Berlin — wurde, ebenso wie die im vierten Band edierte Nachschrift von Griesheim, bereits von Eduard Gans für seine „Zusätze“ zur posthumen Ausgabe der „Rechtsphilosophie“ (1833) benutzt. Aber weder die eine noch die andere ist als ganze bisher publiziert worden. Ausserdem enthält dieser Band eine im Stil der Hegelschen Diktate zur „Rechtsphilosophie“ verfasste Kurzfassung des Werks, die Hotho der eigentlichen Nachschrift hinzugefügt hat. Der vierte Band schliesslich bringt zunächst die Nachschrift Karl Gustav Julius von Griesheims (1798 bis 1854) nach Hegels Vorlesung über Rechtsphilosophie im Winter-Semester 1824/1825. Zusammen mit der Nachschrift Hothos wird sie beweisen, dass die „Rechtsphilosophie“ von 1820 in einer Ausnahmesituation entstanden ist und daher nicht als einzige und wirklich authentische Darstellung der politischen Philosophie Hegels genommen werden darf. Zur Ergänzung dieser Quellen wird in diesem Bande auch der Abschrift „Objektiver Geist“ nach der weithin unbekanntem zweiten und dritten Auflage der „Enzyklopädie“ (1827, bzw. 1831) wieder abgedruckt.

Diese Texte sind das einzige Zeugnis der politischen Philosophie Hegels zwischen 1825 und 1831; denn nachdem er in der zweiten Hälfte der zwanziger Jahre seine Vorlesungen über Rechtsphilosophie gleichsam an seine Schüler Leopold von Henning und Eduard Gans „abgetreten“ hatte, begann Hegel erst im Winter-Semester 1831, wenige Tage vor seinem plötzlichen Tode, wieder mit Vorlesungen über Rechtsphilosophie. Eine bisher unbekannte Nachschrift dieser letzten Vorlesungen Hegels, von David Friedrich Strauss (1808—1874) verfasst, wird diese Edition beschliessen. Ein ausführliches Register soll das nunmehr erschlossene, umfangreiche Material leichter zugänglich machen. Den vier Bänden der Edition werden zwei Kommentar-Bände folgen. Der fünfte Band wird eine Gesamtdarstellung der politischen Philosophie Hegels auf der Grundlage dieser Edition bieten, während Einzelanalysen den Interpretationen des sechsten Bandes vorbehalten bleiben“. Cena całości (ok. 4000 stron) wyniesie ok. 1200 DM.

Max Scheler: Gesammelte Werke. Bd. VII. Wesen und Formen der Sympathie. Die deutsche Philosophie der Gegenwart. Hrsg. mit e. Anhang v. M. S. Frings (Francke, Bern—München 1972, ss. 372, cena w opr. 58 fr. szw.) Poślowie wydawcy informuje o dziejach powstania zawartych w tomie tekstów i o ich roli w twórczości Sch.; tom uzupełniają uwagi dotyczące krytyki tekstu, przypisy wydawcy, indeksy osobowy i rzeczowy.

Selected Works of Giuseppe Peano. Translated and edited with a biographical sketch and bibliography by Hubert G. Kennedy (Univ. of Toronto Press, Toronto 1973, ss. XIV, 249, cena dol. 12,50). Sprawozdawca pisze: „This is a timely first English translation of a sample of the publications of one of the founders of modern logic, whose influence can only be compared to Frege's. The selection is unlikely to attract the attention of logicians and workers in the foundations of mathematics, as only four of the twenty-one items it contains belong in that field: The principles of arithmetic, presented by a new method (1889); The principles of mathematical logic (1891); Studies in mathematical logic (1897); Definitions in mathematics (1921). The remaining selections concern algebra, geometry and analysis“.

Charles S. Peirce: The New Elements of Mathematics, ed. by Carolyn Eisele, vol. I — Elements of Arithmetic, vol. II — Elements of Algebra and Geometry, vol. III — Mathematical Miscellanea, vol. IV — Mathematical Philosophy. Firmą nakładową jest Mouton w Hadze, cena — po ukazaniu się całości — jest obliczona na ok. 360 dolarów. Wydanie jest oparte na nie publikowanych manuskryptach Peirce'a, zachowanych w bibliotece Harvard University.

Wydawnictwa seryjne

Grundprobleme der grossen Philosophen, seria wydawnicza, w ramach wydawnictwa „Uni — Taschenbücher“ (UTB) firmy Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen—Zürich, ma na celu „wydobycie akcentów, które decydująco wpłynęły na rozwój zachodniej myśli filozoficznej“. Ukazały się następujące tomy:

Philosophie des Altertums und des Mittelalters (1972, ss. 261, DM 17,80). Treść: G. Martin — Sokrates, Das Allgemeine, Seine Entdeckung im Sokratischen Gespräch; K. Bormann — Platon, Die Idee; E. Vollrath — Aristoteles, Das Problem der Substanz; F. Körner — Augustinus, Das Grundproblem der Existenz, Die Frage nach der Ratio im Dasein und Denken des Menschen; W. Kluxen — Thomas von Aquin — Das Seiende und seine Prinzipien; K. Flasch — Nikolaus von Kues, Die Idee der Koinzidenz.

Philosophie der Gegenwart I (1972, ss. 341, DM 18,80). Treść: Ch. Thiel — Gottlob Frege, Die Abstraktion; W. Stegmüller — Rudolf Carnap, Induktive Wahrscheinlichkeit; U. Steinworth — Ludwig Wittgenstein, Sprache und Denken; J. W. N. Watkins — Karl Raimund Popper, Die Einsamkeit seines Denkens; W. Carl — Bertrand Russell, The Theory of Descriptions, Ihre logische und erkenntnistheoretische Bedeutung; E. Bubser — A. N. Whitehead, Organismus, Philosophie und Spekulation; W. K. Essler — Die Sprache der Logik.

Philosophie der Gegenwart II (1973, ss. 283, DM 18,80). Treść: M. S. Frings — Max Scheler, Drang und Geist; G. Wolandt — Richard Höningwald, Philosophie als Theorie der Bestimmtheit; K. Neumann — Ernst Cassirer, Das Symbol; H. U. Asemisen — Helmuth Plessner, Die exzen-

trische Position des Menschen; X. Tillette i A. Métraux — Maurice Jean Jacques Merleau-Ponty, Das Problem des Sinnes; D. Böhler — Arnold Gehlen, Die Handlung.

Zapowiedziane zostały dalsze tomy: **Philosophie der Neuzeit II** (Kant — Fichte — Schelling — Hegel — Feuerbach — Marx) i **Philosophie der Gegenwart III** (Moore — Ryle — Austin — Quine — Goodmann — Strawson).

Episteme, A Series in the Foundational, Methodological, Philosophical, Psychological, Sociological and Historical Aspects of the Sciences, Pure and Applied. Ta nowa seria wydawnicza pod redakcją Mario Bunge, profesora McGill University w Montrealu, ma się ukazywać nakładem firmy wydawniczej D. Reidel; zapowiedź wydawnicza głosi: "The series will include original monographs and treatises, advanced textbooks and symposia proceedings. It will seek originality and high quality. Each volume should be between 200 and 350 printed pages long. The goals of Episteme are (I) to encourage the systematic exploration of the foundations of science as well as the development of the various sciences of science. (II) to foster research into the epistemological, semantical, metaphysical and ethical dimensions of scientific research. (III) to stimulate the application of both the scientific method and mathematical tools to every domain of research, whether scientific, technological or humanistic; (IV) to draw the attention of the academic community to the emerging disciplines, such as mathematical biogeography, mathematical political science, cliometrics, and mathematical philosophy; (V) to encourage the investigation into the psychological, social, political and historical dimensions of mathematics, science and technology".

Philosophical Studies, Series in Philosophy, nowa seria wydawnicza pod redakcją prof. Wilfrid Sellars (Univ. of Pittsburgh) i Keith Lehrer (Univ. of Arizona) będzie się ukazywać nakładem firmy D. Reidel; zapowiedź wydawnicza podaje: „The series will consist of works written in the tradition of analytical philosophy characteristic of the journal *Philosophical Studies*. It is the intention of the editors to publish books on all philosophical subjects including the history of philosophy that are distinguished by the highest standards of scholarship and rigorous argumentation.

Some of the volumes will be works by a single author and others will be collections of philosophical essays. We are pleased to announce the following books as forthcoming in the series: *Philosophical Foundations of Normative Systems* by Hector-Neri Castaneda, Indiana University; *Knowledge, Memory and Perception* by Carl Ginet, Cornell University; *Linguistic Representation* by Jay Rosenberg, University of North Carolina; and *Essays in Philosophy and its History* by Wilfrid Sellars, University of Pittsburgh".

Melbourne International Philosophy Series, edited by Jan Szrednicki (Philosophy Department, Univ. of Melbourne) jest nową serią wydawniczą, która ma się ukazywać nakładem firmy Martinus Nijhoff w Hadze. Do Komitetu redakcyjnego zostali zaproszeni m. in. R. M. Chisholm (Brown Univ.), D. A. T. Gasking (Melbourne Univ.), H. L. A. Hart (Oxford Univ.), S. Körner (Yale Univ.), T. Kotarbiński (Warszawa), J. Passmore (Canberra Univ.), Ch. Perelman (Bruksela), N. Rotenstreich (Jerzolim), W. Tatarkiewicz (Warszawa). Zapowiedź wydawnicza podaje: "It is the aim of M. I. P. S. to present in English a series of books in philosophy. These are not thought of as student-texts but rather as items of interest to the professional philosopher. This does not exclude a text suitable for student use while fulfilling the major requirement. There are going to be two streams: **Originals** — works in English primarily not previously published. **Translations** — works previously published in another language and not otherwise available in English. In some cases anthologies of previously published material might be included in the Series. The selection is not limited to works in any particular philosophical field, tradition or interest, but it is limited to works of philosophical interest and professional in character".

Wydawnictwa ciągłe i czasopisma

Problemy epistemologii pragmatycznej, Materiały z posiedzeń Konwersatorium Naukoznawczego PAN, przygotowane przez zespół E. Geblewicz, T. Kotarbiński (przewodniczący), Z. Kowalewski, W. Osieńska (Wydawnictwo PAN, Ossolineum, Wrocław—Warszawa 1972, ss. 287, cena 55 zł). Nawiązując do dawniejszych tradycji w lutym 1965 r. z inicjatywy Zakładu Historii Nauki i Techniki

oraz Zakładu Prakseologii PAN powołano Konwersatorium Naukoznawcze pod przewodnictwem Tadeusza Kotarbińskiego. W czasie swego inauguracyjnego przemówienia określił on zagadnienia epistemologii pragmatycznej jako tak dobrane „by mogły się przydać do racjonalnego wpływania na tok nauki środkami społecznymi”. Prakseologiczny punkt widzenia w zakresie zadań poznawczych nauki o nauce pozwala na ograniczenie zakresu badawczego do tych elementów funkcjonowania nauki, które posiadają aspekt pragmatyczny, przynoszą korzyści dla samej nauki i całego społeczeństwa zainteresowanego w jej osiągnięciach. Z tego punktu widzenia dokonuje się selekcji problemów z zakresu filozofii, teorii i metodologii nauk. Treść: Wstęp (Z. Kowalewski — Wprowadzenie, T. Kotarbiński — Zadania epistemologii pragmatycznej); I. Ogólne koncepcje naukoznawstwa (T. Kotarbiński — Przegląd problemów nauki o nauce, E. Geblewicz — Niektóre kryteria oceny pracy naukowej, Z. Kowalewski — Niektóre problemy integracji nauk społecznych w Polsce Ludowej, E. Geblewicz — Rodzaje osiągnięć naukowych); II. Problemy klasyfikacji i typologii nauk (S. Kamiński — O podstawach unifikacji nauk, H. Stonert — Niektóre problemy epistemologiczne struktury nauk praktycznych, S. Ziemiński — Uwagi o typologii nauk, E. Olszewski — O technice materialnej i naukach technicznych); III. Społeczna rola nauki i czynniki jej rozwoju (Z. Kowalewski — Nauki humanistyczne a praktyka społeczna, E. Geblewicz — O naukach zaawansowanych i niezaawansowanych, J. Hurwicz — Uwagi o eksplozji publikacyjnej w nauce, Z. Kleyff — Nauka, technika, ekonomia jako integralne części procesu tworzenia, Z. Kowalewski — Tendencje do administracyjnych i biurokratycznych form organizowania działalności badawczej a wzory instytucjonalizacji nauki, W. Rolbiecki — Prognozologia, narodziny dyscypliny naukowej, T. Kotarbiński — Rola przeszłości w planowaniu nauki); Zakończenie (Z. Kowalewski — Po słowie).

Powstawanie nowych dyscyplin naukowych, Materiały z posiedzeń Konwersatorium Naukoznawcze PAN; zespół redakcyjny: E. Geblewicz, T. Kotarbiński, Z. Kowalewski, W. Osińska (PAN, Zakład Historii Nauki i Techniki, Ossolineum, Wrocław—Warszawa 1973, ss.

217, cena 40 zł). Treść: Od redakcji: E. Geblewicz — Powstawanie nowych dyscyplin naukowych; J. A. Chmurzyński — Etologia a zoopsychologia; A. Danysz — Psychofarmakologia, jej powstanie, osiągnięcia i perspektywy rozwojowe; J. Dobrzański — Nauka o owadach społecznych ze szczególnym uwzględnieniem myrmekologii; J. Ekel — Psychologia matematyczna; M. Kostyniuk — Palinologia, jej powstanie, rozwój i stan obecny; A. Łaszkiwicz — Przyrodnicze pojęcie kryształu a krystalochemia; A. Łaszkiwicz — Powstanie i rozwój geochemii; M. Maruszewski — Neuropsychologia, prezentacja dyscypliny; Z. Kowalewski — Zmiany w strukturze nauki.

Rostocker Philosophische Manuskripte, Beiträge aus dem Arbeitskreis „Philosophie — Naturwissenschaften“, wydawane nakładem Uniwersytetu w Rostoku, publikują wyniki periodycznie odbywanych w tym uniwersytecie konferencji naukowych. Dotychczas ukazały się zeszyty: 1. Theoretische Probleme der wissenschaftlich-technischen Revolution (1964); 2. Struktur und Funktion der experimentellen Methode (1965); 3. Problemstruktur und Problemverhalten in der wissenschaftlichen Forschung (1966); 4. Naturforschung und kritische Ontologie, Zum philosophischen Wirken Max Hartmanns (1967); 5. Die Struktur der Technik und ihre Stellung im sozialen Prozess (1968); 6. Der Begriff der Tatsache und die Funktion der Tatsache in der wissenschaftlichen Forschung (1969); 7. Problemtypen bei der Hypothesen- und Prognosenbildung (1970); 8. Joachim Jungius und Moritz Schlick (1971); 9. Marxistisch-leninistische Problemtheorie und Einzelwissenschaften (1973); 10. Philosophische und einzelwissenschaftliche Aspekte der Beweistheorie (1973); 11. Problemtheorie in Schulpraxis und Meeresforschung (1973); Problemtheorie in Technik und Mathematik (1974).

Analecta Husserliana, The Yearbook of Phenomenological Research, vol. III: The Phenomenological Realism of the Possible Worlds, ed. by Anna-Teresa Tymieniecka (D. Reidel Publ. Comp., Dordrecht—Holland/Boston—USA 1974, ss. VII, 386, cena dol. 39,50). Tom zawiera referaty przedstawione na II międzynarodowej konferencji, zorganizowanej przez Intern. Husserl and Phenomenological Research Society w Nowym

Jorku, we wrześniu 1972 r. Treść: Inaugural Lecture, A. T. Tymieniecka — Imaginatio Creatrix, The Creative vs. the Constitutive Function of Man and the Possible Worlds. I. The A Priori: E. Strauss — Welcoming Remarks; J. N. Mohanty — Life-World and A Priori in Husserl's Later Thought; R. T. Murphy — The Transcendental A Priori in Husserl and Kant; R. D. Sweeney — The Affective A Priori; H. L. Meyn — The Life-World and the A Priori, Opposites or Complementaries?; D. Kuspit — The A Priori of Taste; A. Póltawski — Consciousness and Action in Ingarden's Thought; A. Riska — The A Priori in Ingarden's Theory of Meaning. II. Activity and Passivity of Consciousness: M. Sancipriano — The Activity of Consciousness, Husserl and Bergson; M. R. Barral — Problems of Continuity in the Perceptual Process; H. Köchler — The A Priori Moment of the Subject-Object Dialectic in Transcendental Phenomenology; R. M. Zaner — Passivity and Activity of Consciousness in Husserl. III. Phenomenology and Nature: S. Morin — Sense-Experience, A Stereoscopic View; W. Ver Eecke — Freedom, Self Reflection and Intersubjectivity of Psychoanalysis and the Limits of the Phenomenological Method; E. Eng — Constitution and Intentionality in Psychosis; J. Świecimski — Scientific Information Function and Ingarden's Theory of Forms in the Constitution of the Real World. Complementary Essays: S. Dagues — Le platonisme de Husserl; E. S. Casey — Art, Imagination and the A Priori.

Proceedings of the 1972 Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association, edd. K. Schaffner, R. S. Cohen (Boston Studies in the Philosophy of Science XX, D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht—Holland/Boston—USA 1974, ss. IX, 444, cena brosz. dol. 22, w opr. dol. 39). Treść: Symposium, Space, Time and Matter, The Foundations of Geometro-dynamics (A. Grünhaum, Ch. Misner, J. Stachel); II. Philosophical Problems of Biology and Psychology (S. Kauffman — Elsasser, Generalized Complementarity and Finite Classes, A Critique of His Antireductionism; W. Wimsatt — Complexity and Organization; R. F. Kitchenner — B. F. Skinner, the Butcher, the Baker, the Behavior Shaper); III. Symp., Fundamental Problems in the Concept

of Randomness (W. Salmon — Dedication to Leonard J. Savage; A. Coffa — Randomness and Knowledge; I. J. Good — Random Thoughts about Randomness; H. E. Kyburg — Randomness); IV. Historical Issues in the Philosophy of Science (B. J. Buroker — Kant and the Dynamical Tradition); V. Philosophical Problems of the Social Sciences (Th. McCarthy — The Operation Called Verstehen. Towards a Redefinition of the Problem; N. Koertge — On Popper's Philosophy of Social Sciences; L. Addis — Monistic Theories of Society); VI. Symp., Values, Ideology and Objectivity in the Social Sciences (M. Scriven); VII. Philosophical Problems of the Physical Sciences (N. Cartwright — A Dilemma for the Traditional Interpretation of Quantum Mixtures; P. Fitzgerald — Nowness and the Understanding of Time); VIII. Symp., Modality and the Analysis of Scientific Propositions (A. Bressan — On the Usefulness of Modal Logic in Axiomatization of Physics; P. Suppes — The Essential But Implicit Role of Modal Concepts in Science; B. van Fraassen — Bressan and Suppes on Modality); IX. Scientific Explanation (J. H. Fetzer — Statistical Explanations; R. C. Hopson — The Objects of Acceptance Competing Scientific Explanations); X. Truth and Realism in Science (M. Bradie — Is Scientific Realism a Contingent Thesis?; H. Byerly — Realist Foundations of Measurement); XI. Symp., Discovery, Rationality and Progress in Science (S. Toulmin — Rationality and Scientific Discovery; D. Shapere — Discovery, Rationality and Progress in Science); XII. Inductive Logic (A. C. Michalos — Rationality Between the Maximizers and the Satisficers).

Archiv für Begriffsgeschichte. Begr. v. E. Rothacker, Hg. in Verb. mit H.-G. Gadamer u. J. Ritter v. K. Gründer: Bd. XVI, H. 2. (Bouvier Verlag H. Grundmann, Bonn 1972, ss. 141—266, cena DM 24). Treść: S. Jäkel — Fóbos und Sébas im frühen Griechischen; W. Beierwaltes — Andersheit, Grundriss einer neuplatonischen Begriffsgeschichte; R. Specht — Über occasio und verwandte Begriffe in Cartesianismus; I. M. Sommer — Kritische Anmerkungen zu Theorie und Praxis begriffsgeschichtlichen Forschung; F. Niewöhner — Miscellen; E. A. Horstmann — Bibliographie.

Neue Hefte für Philosophie. czasopismo ukazujące się od r. 1971 w dwóch zeszytach rocznie, ma na celu nawiązanie łączności między różnymi tendencjami filozoficznymi. Redaktorami są Rüdiger Bubner, Konrad Kramer i Reiner Wiehl, firmą nakładową Vandenhoeck und Ruprecht w Getyndze. Adres redakcji: 69 Heidelberg, Marsiliusplatz 1. Dotychczas ukazały się zeszyty: 1. *Phänomenologie und Sprachanalyse* (1971, ss. 107, DM 14,80); 2/3. *Dialogals Methode* (1972, ss. 171, DM 23); 4. *Theorie literarischer Texte* (1973, ss. 139, DM 13,80); 5. *Ist eine philosophische Aesthetik möglich?* (1973, ss. 138, DM 16,80); 6/7. *Tendenzen der Wissenschaftstheorie* (1974, ss. 168, DM 24); zapowiedziano zeszyty następne: 8. *Moderne Sophistik*; 9. *Philosophische Psychologie*; 10. *Semantik und Ontologie*.

Les Études bergsoniennes, vol. X (Presses Univ. de France, Paris 1973, ss. 196, cena 26 F). Zawierają: J. Foubert — *Mystique plotinienne, mystique bergsonienne*; H. Barreau — *Bergson et Einstein*; A.-A. Devaux — *René Le Senne face à H. Bergson*; A. Métraux — *Heinrich Rickert critique de Bergson*; W. Malgaut — *La philosophie de l'action*; A. Cremer-Marietti — *Bibliographie, Bergson dans l'histoire*.

Thêta-Pi, A Journal for Greek and Early Christian Philosophy including the Study of Comparable Trends in Early Indian and Chinese Thought, wychodzi od 1972 r. w dwóch zeszytach rocznie. Redaktorem jest Prof. C. J. de Vogel (Nieuwe Gracht 79 bis, Utrecht, Nederland), firmą nakładową E. J. Brill, Leiden. Artykuły są publikowane w języku angielskim, francuskim lub niemieckim. Zeszyt II/1 (1973) zawiera m.in.: J. Gonda — *Duality in Indian Thought*; C. J. de Vogel — *Two Major Problems Concerning Socrates*; B. L. Hijmans jr. — *Two Such Opposed Kings*; Th. G. Sinnige — *West and East*.

Erkenntnis, An International Journal of Analytical Philosophy, ukazuje się w 1975 r. jako rocznik 9, nawiązujący do czasopisma pod tym samym tytułem, którego 8 roczników ukazało się w latach 1930—1939. Redaktorami są Carl G. Hempel (Princeton), Wolfgang Stegmüller (Monachium) i Wilhelm K. Essler (Monachium), firmą nakładową wspólnie Felix Meiner (Hamburg) i D. Reidel (Dordrecht). Zapowiedź wydawnicza po-

daje: „Erkenntnis is a philosophical journal for foundational studies and scientific methodology. Its contributions cover the following areas: that field of philosophy associated today with the notions of 'Philosophy of Science' and 'Analytic Philosophy' (in a wide sense); the philosophy of language, of logic, and of mathematics: the foundational problems of physics and other natural sciences; the foundations of normative disciplines such as ethics, philosophy of law, and aesthetics; the methodology of the social sciences and the humanities; the history of scientific methods. The decision to publish anew a journal under the name Erkenntnis calls for an explanation. It is not thought to make for a second time philosophical history with this name; nor will it be attempted to resurrect the philosophy of the Vienna and Berlin Circles — a well-high impossible task considering the 35 years that have elapsed since the old 'Erkenntnis' fell victim to the second world war; years in which the post-war philosophical discussion has in most respects progressed far beyond the positions of that time. Building, though, both on the positive achievements and well-defined problems emerging from the critical discussion set in motion then, Erkenntnis stands well within the tradition of its predecessor with respect to its field of research. It also feels itself committed to that standard of conceptual clarity and rigor set by the old 'Erkenntnis'”. Cena tomu w trzech zeszytach, łącznie ok. 500 stron, dla bibliotek dol. 40, dla osób prywatnych dol. 24.

Philosophical Review, pismo dwujęzyczne chińsko-angielskie wydawane przez Uniwersytet w Tajwanie, wychodzi od 1971 r. Zeszyt pierwszy zawiera artykuły: Kun-Yu Woo — *The Problems of Arché in the Pre-Socratic Period*; Chung-Ying Cheng — *Logical Roles of Models in the Formation and Confirmation of Scientific Theories*; Charles Wei-Hsum Fu — *Hare's Prescriptivism*; Hsiu-Hwang Ho — *A Pragmatic Concept of Translation*; Fu-Tseng Liu — *Arguments and Inferences*.

Annals of Mathematical Logic są nowym wydawnictwem seryjnym, którego redaktorami są C. C. Chang (Los Angeles), A. Mostowski (Warszawa), M. O. Rabin (Jeruzolima), i H. Rogers (Cambridge, Mass.), a firmą nakładową North-Holland Publ. w Amsterdamie. Wydawnictwo ma publikować prace z

zakresu logiki matematycznej i podstaw matematyki, które są za obszerne do publikacji w czasopismach, a za małe na książkę.

Journal of the Philosophy of Sport, wydawany przez The Philosophic Society for the Study of Sport (zob. Ruch Filoz. XXXI, s. 298 a), ukazuje się jako rocznik od jesieni 1974 r. Adres Redaktora: Robert G. Osterhoudt, Editor, Dept. of Physical Education, 217 Cooke Hall, University of Minnesota, Minneapolis, Minn. 55455. Administracja: Francis W. Keenan, Secretary-Treasurer, Sport Science Entity State University of New York, Brockport, New York 14420.

Bibliografie, słowniki, informatory

Historisches Wörterbuch der Philosophie, którego redaktorem jest Joachim Ritter (zob. Ruch Filoz. XXX, s. 236a) — ukazał się tom 3 obejmujący litery G—H (Schwabe u. Co Verlag, Basel/Stuttgart 1974, ss. VI, 646, cena w opr. DM 115).

Philosophisches Wörterbuch, begründet von Heinrich Schmidt (Kröners Taschenausgabe Bd. 13) ukazał się w r. 1974 w 19 wydaniu, które opracował — podobnie jak poprzednie powojenne — Georgi Schischkoff. Objętość słownika została powiększona do 750 stron, cena DM 19,80 (zob. Ruch Filoz. XXV, s. 207).

Index Thomisticus, opracowany przez zespół pod kierunkiem prof. Roberto Busa z Aloisianum (Gallarate), obejmujący zasób leksykalny Corpus Thomisticum złożony ze 179 pozycji (1 700 000 wierszy, 10 000 000 słów), w tym ok. setki dzieł niewątpliwie samego Tomasza, wychodzi tomami począwszy od 1973 r. nakładem formy Friedrich Frommann Verlag w Stuttgarcie. Na całość złożony się tom wstępny: „Introductio”, dział A: „Indices Distributionis” (ok. 10 tomów) i dział B: Concordantia (ok. 26 tomów), rocznie ma się ukazywać 5 lub 6 tomów, cena tomu w oprawie 370 DM.

Odczyty, wykłady, referaty

Oddział PTF w Lublinie. — 31 V 74, Posiedzenie poświęcone uczeniu 50 rocznicy pracy naukowej prof. N. Łubnickiego; 24 IX 74, J. Legowicz — Zagadnienie liczby jako śródpojęcie w języku Platona; 18 X 74, S. Kiss (De-

breczyn) — Stan współczesnych badań na Węgrzech w dziedzinie etyki; 8 XI 74, S. Symotiuk — Biografistyka a epistemologia humanistyki; 29 XI 74, M. Nowaczyk — Filozofia a historia religii; 6 XII 74, A. Łuria — Moskwa) — Główne problemy neurolingwistyki. Odczyty popularno-naukowe; 26 III 74, E. Klimowicz — Etyka autonomiczna Tadeusza Kotarbińskiego.

Oddział PTF w Toruniu. — 30 X 74, T. Czeżowski — Jaka filozofia jest nauką?; 27 XI 74, S. Soldenhoff — Etyka a medycyna (Uwagi o konferencji w Jabłonie); 19 XII 74, W. Kubik — O niektórych błędach logicznych w pracach kontrolnych logiki. Koło w Olsztynie: 27 IV 74, J. Sikora — Materia a świadomość; 15 VI 74, A. P. Szeptulin — System kategorii dialektyki marksistowskiej; 17 VI 74, L. Sołomowa — Kontrowersje metodologiczne we współczesnej socjologii; 16 XI 74, H. Skok — Ośrodki marksologiczne w RFN; 14 XII 74, M. Kaczyński — O pojęciu piękna.

Oddział PTF we Wrocławiu. — 24 X 74, W. Charczuk i T. Kubiński — O logicznych teoriach realizacji decyzji; H. Seidel (Lipsk) — Prawda a wolność u Spinozy; 9 XII 74, H. Seidel — Herberta Marcusego romantyczna krytyka kapitalizmu; 10 XII, H. Seidel — Kantowska krytyka rozumu.

Sekcja Nauczania Filozofii PTF spotkała się na zebraniu 11 X 1974 w Warszawie, na którym doc. dr Marian Pyrz wygłosił odczyt: „O potrzebie i problematyce badań nad filozofią szkolną”.

Polskie Towarzystwo Semiotyczne w Warszawie. — 18 X 74, O. Wojtasiewicz — Metoda formalnego opisu znaczeń czasowników; 22 XI 74, A. Bogusławski — Tautologia, sprzeczność, dewiacja; 6 XII 74, M. R. Maynowa — O semiotyce literackiej; W. Marciszewski — O semiotyce logicznej.

Wydział Filozoficzny Towarzystwa Naukowego KUL w Lublinie. — 23 I 74, Z. J. Zdybicka — Podstawy różnorodności definicji religii; 21 II 74, J. Czerkawski — Studia nad dziejami myśli św. Tomasza; 20 IV 74, S. Świążawski — Deformacje metafizycznej myśli św. Tomasza w tradycji tomistycznej; 6 V 74, L. Cyboran — Podstawowe pojęcia filozofii indyjskiej; 14 XI

74, I. Dąmbaska — O konwencjach w historii; 19 XI 74, F. van Steenberg-hen — La légende de la double vérité.

Société Française de Philosophie w Paryżu zorganizowała 25 I 1975 uroczyste posiedzenie w 25 rocznicę śmierci Maurice Blondela; przemawiali Henri Gouhier, członek Akademii Francuskiej, Étienne Borne, inspektor generalny Oświaty Publicznej i Henri Bouillard, profesor Instytutu Katolickiego w Paryżu.

Boston Colloquium for the Philosophy of Science (Boston Univ.) Program odczytów w sezonie 1974/75: 19 XI 74, R. Tuomela — Causal versus Teleological Explanation of Human Action; 3 XII, J.-P. Vigier — Cosmological Implications of Anomalous Redshifts; 10 XII, R. H. Stuewer — The Compton Effect, Historical-Philosophical Remarks; 21 I 75, J. Bromberg — Explanations of Atomicity before and after Quantum Mechanics 1905—1932; 28 I, J. Webb — Gödel's Theorems and Church's Thesis, A Prologue to Mechanism; 11 II, M. Jammer — On the Historical Development of the Interpretations of Quantum Mechanics; 18 II, J. Wiatr — Methodological Reflections on the Theory of Socialist Society; 25 II, B. Cohen — The Concept of Revolution and the Newtonian Natural Philosophy; 11 III, R. J. Faber — Teleology in Machine and Beast, A Reductionist Account of Purposive Behavior; 18 III, H. White — Historical Narrative, The Rhetorical Structure of Hegel's Logic; 25 III, P. Feyerabend — Philosophy of Science 2001; 1 IV, J. Hintikka — The Intentions of Intentionality; 8 IV, P. Diesing — Objectivity in Social Science; 22 IV, I. Levi — Truth, Fallibility, and the Growth of Knowledge; 29 IV, M. A. Tonnelat — Philosophical Interpretations of the Principle of Relativity; 6 V, M. Wartofsky — Historical Epistemology and Scientific Practice.

Organizacje

Sekcja Nauczania Filozofii przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Filozoficznego na posiedzeniu w Warszawie 11 X 1974 przyjęła sprawozdanie Zarządu z działalności w latach 1972—1974 i wyłoniła nowy Zarząd w składzie: Tadeusz Czeżowski — prze-

wodniczący, Marian Pyrz — zastępca przewodniczącego, Wacław Kubik, Kazimierz Leśniak i Stanisław Pacuła — członkowie Zarządu.

Charles S. Peirce Foundation została powołana do życia dla badań poświęconych jego życiu i myśli. Do zarządu zostali wybrani Edward C. Moore jako przewodniczący, C. Eisele, sekretarz i skarbnik, M. H. Fisch oraz delegat, który ma być wyznaczony przez Harvard University. Adres: Prof. C. Eisele, 215 East 68th Street, New York, N. Y. 10021, USA.

Conseil inter-africain de philosophie (CIAP) działa od stycznia 1973 w Cotonou w Dahomeju; jego zadaniem jest łączność między organizacjami filozoficznymi powstającymi w różnych krajach afrykańskich. Organem tej instytucji jest czasopismo „Consequence”, ukazujące się co pół roku w języku francuskim i angielskim.

Treść pierwszego zeszytu (styczeń-czerwiec 1974): P. J. Hountondji — The Myth of Spontaneous Philosophy; H. O. Odera — Mythologies et philosophie africaine, une confusion; J. E. Wiredu — Points de vue (1. La vérité comme opinion, 2. D'une orientation africaine en philosophie); S. S. Adotevi — Aliénation culturelle et développement du sous-développement; O. Balogun — Ethnology and Its Ideologies.

Zjazdy i konferencje

Konferencja wykładowców marksistowsko-leninowskiej filozofii obradowała 23—27 IX 1974 w Uniwersytecie MCS w Lublinie z następującym programem: L. Nowak — O strukturze dialektyki marksistowskiej; S. Butrym — Dialektyka przyrody; Cz. Nowiński — Jak widzę współczesne ujęcie dialektyki wiedzy naukowej; M. Michalik i S. Soldenhoff — Etyka marksistowska wobec konfliktów moralnych; M. Hempoliński — Dialektyka poznawania przyrody; S. Rainko — Problem społecznych uwarunkowań poznania w koncepcji twórców marksizmu; Z. Cackowski — Rozwój dyspozycji poznawczych człowieka jako konieczny rezultat działań praktycznych.

Konferencja naukowo-informacyjna na temat „Filozofia marksistowska w kra-

jach Europy Zachodniej, zorganizowana przez Instytut Filoz. Soc. i Logiki Uniwersytetu Wrocławskiego odbyła się 13 grudnia 1974 z następującym programem: A. Nowicki — Włoska filozofia marksistowska lat siedemdziesiątych; J. Ładosz — Godne uwagi teoretyczne osiągnięcia współczesnego marksizmu w Anglii; K. Bał — Filozofia marksistowska w RFN; R. Łoziński — Filozofia marksistowska we Francji; B. Ponikowski — Problem stosunku Marksa do Hegla w dyskusjach teoretycznych współczesnych marksistów włoskich.

Akademia z okazji 700 rocznicy śmierci św. Tomasza z Akwinu została zorganizowana 7 III 1974 przez Koło Filozoficzne Studentów KUL. Na program naukowy złożyły się: przemówienie rektora KUL prof. M. A. Krąpca przedstawiające postać św. Tomasza jako filozofa i teologa oraz jego zasługi dla kultury chrześcijańskiej; odczyt prof. George Verbeke (Louvain) — *Vérité et non-vérité dans le savoir humain selon Saint Thomas*.

Sesja naukowa na temat wybranych zagadnień teleologicznej interpretacji przyrody, zorganizowana przez Wydział Filozofii Chrześcijańskiej w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie obradowała 27 VI 1973 r. Program obejmował referaty: K. Kłósak — Metodologiczne problemy teleologicznej interpretacji przyrody; S. Mazierski — Finalizm w świetle analizy funkcjonalnej; T. Wojciechowski — Przypadek i celowość w ewolucji biologicznej. Sprawozdanie z obrad podano w *Studia Philosophiae Christianae* nr 2 (1974), s. 231—233.

Symposium poświęcone 700 rocznicy śmierci św. Bonawentury (1217—1274), w ramach uroczystości zorganizowanych przez klasztory franciszkańskie w Polsce, obradowało w Krakowie w listopadzie 1974. Symposium było podzielone na trzy części, poświęcone kolejno zagadnieniom filozoficznym, teologicznym oraz związanym z historią myśli bonawenturianskiej w Polsce.

Dyskusja ogólnopolska na temat „Filozofia a technika” odbyła się w Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie 25—26 IV 1974; dyskusja zgromadziła około 100 uczestników, głos zabrało ponad 20 osób. Sprawozdanie z przebiegu obrad zostało zamieszczone w „Studiach Filozoficznych” nr 10 (1974), s. 137—146.

The Fourth International Kant Congress, zorganizowany przez Kant-Gesellschaft, obradował w Moguncji dla uczczenia 250 rocznicy urodzin Kanta, 6—10 IV 1974 (poprzedni, trzeci kongres odbył się w 1970 w Rochester, USA). Przewodniczył mu Gerhard Funke, profesor Uniwersytetu w Moguncji, do Komitetu honorowego należeli J. Findlay, H. Heimsoeth, R. Klibansky, H. Plessner i F.-J. von Rintelen. Program obejmował 11 wykładów (Vorträge), 19 referatów (Abhandlungen) i 109 komunikatów (Beiträge); prelegenci pochodzili z 16 krajów. Teksty przemówień zostały wydane w wydawnictwie Kongressakten (2 tomy, Gruyter, Berlin 1974, ss. 1296). Tytuły wykładów: L. W. Beck — *Did the Philosopher of Königsberg Have No Dreams?*; J.-L. Bruch — *Kant et Pascal*; I. Heidemann — *The Table of Categories as a Systematic Topic*; T. I. Ojzerman — *Thing in Itself and Noumena*; W. H. Walsh — *Intuition, Judgment, and Appearance*; St. Körner — *The Reciprocal Relation of Theoretical and Practical Reason*; J. R. Silber — *Procedural Formalism in Kant's Ethics*; G. Schrader Jr. — *Persons, Roles, Duties, Kant's Ethical Formalism Reexamined*; N. Rotenstreich — *Happiness and the Primacy of Practical Reason*; F. Kaulbach — *Kant's Theory of Action*; G. Tonelli — *The Critique of Pure Reason within the Tradition of Western Logic*; G. Funke — *Disciplining, Cultivating, Civilizing, Moralizing, the Stages in Kant's Pedagogic*. Z powodu choroby prelegenta nie odbył się wykład H. Heimsoeth — *Kant yesterday, Kant today*.

IV. Philosophie Kongress der DDR obradował w Berlinie 12—13 XII 1974. Obrady toczyły się w pięciu sekcjach (Arbeitskreise) i były poprzedzone referatami wprowadzającymi: Erich Hahn — *Objektive Gesetzmässigkeit und bewusstes Handeln im Sozialismus* (Hauptreferat zum IV. Philosophie-Kongress der DDR); referaty wprowadzające dla poszczególnych sekcji: 1. Manfred Bühr — *Die dialektisch-materialistische Auffassung gesellschaftlicher Gesetzmässigkeit*; 2. Wolfgang Eichhorn II — *Der historische Determinismus, Freiheit und Verantwortung im Sozialismus*; 3. Helmut Klotsch — *Die Rolle der Bewusstheit und Organisiertheit bei der Erkenntnis und Ausnutzung gesellschaftlicher Gesetze*; 4. Lothar Striebing — *Die Dialektik von Natur- und Gesellschaftsgesetzen und ihre Ausnu-*

tzung in der sozialistischen Gesellschaft; 5. Dieter Bergner — Imperialistische und sozialreformistische Gesellschaftskonzeptionen, ihre Funktion im ideologischen Klassenkampf. W sekcji 1 zgłoszono 22 głosy w dyskusji (Diskussionsbeiträge), w sekcji 2 — 21, w sekcji 3 — 29, w sekcji 4 — 33, w sekcji 5 — 35. Streszczenie referatów wprowadzających, jak i głosów w dyskusji zostały opublikowane przed kongresem w biuletynie „Informationen aus dem philosophischen Leben in der Deutschen Demokratischen Republik”, nr 4—6 z r. 1974.

19. Mediaevistentagung, zorganizowana przez Thomas-Institut Uniwersytetu w Kolonii, obradowała 11—14 IX 1974 na temat: „Die Auseinandersetzungen an der Pariser Universität im XIII. Jahrhundert”. W obszernym programie znajdowały się pozycje polskie: M. Kurdziałek — David von Dinand als Ausleger der aristotelischen Naturphilosophie; J. Legowicz — Bonaventuras Methodologie; Z. Włodek — Doktrinalle Kontroversen im letzten Drittel des 13. Jahrhunderts, Thomas Suttons Theorie über die Entstehung der materiellen Substanzen.

Kongres międzynarodowy poświęcony myśli Feuerbacha, a zorganizowany przez Centrum für interdisziplinäre Forschung w miejscowym uniwersytecie, obradował w mieście Bielefeld (RFN), 5—8 IX 1973 z udziałem referentów z krajów europejskich i USA.

Kolokwium na temat „Les problèmes philosophiques du langage”, zorganizowane przez Association-Ferdinand-Gonseth, obradowało w m. Biel w Szwajcarii 4—7 1973, z następującym programem: Y. Bar-Hillel — Primary Truth-Carriers; P. Bernays — Über die Auffassung formaler Systeme als Sprachen; M. Black — Paradigm Cases and Evaluative Words; B. Brülisauer — Wie weit werden philosophische Probleme durch Sprachanalyse gelöst?; D. Davidson — Empirical Foundations for Theories of Meaning; U. Egli — Semantische Repräsentation der Frage; D. Føllesdal — Indeterminacy of Translation; F. Gonseth — Heuristik und Dialektik; J. Hintikka — The Semantics of Quantifiers; E. Stenius — The Problem of Akrasia as a Subject of Philosophical Analysis; A. Stroll — Linguistic Clusters and the Problem of Universals. Teksty re-

feratów mają być opublikowane w czasopiśmie „Dialectica”.

Entretiens sur la pensée de Gabriel Marcel obradowały w Dijon 17—18 III 1973; w programie były m.in. referaty: R. Troisfontaines — Le mystère de la mort; Cl. Bruaire — Une lecture du „Journal métaphysique”; M. Chastaing — Le langage théâtral de Gabriel Marcel; M. Cheetham — L'actualité du „Monde cassé” de G. M.; M. Belay — La Grâce dans „Le Monde cassé”. Sprawozdanie z obrad ukazało się w „Revue de Métaphysique et de Morale”, r. 79 (1974), z. 3.

I-er Congrès International d'Études Sémiotiques, zorganizowany przez Association Internationale de Sémiotique, obradował w Mediolanie 2—6 VI 1974. W programie były dwa referaty polskie: J. Pelc — Semiotics and Logic, oraz S. Żółkiewski — Quelques problèmes de sémiotique de la culture.

5th International Conference została zorganizowana przez flamandzką sekcję Uniwersytetu w Lowanium na temat „Aquinas and Problems of his Time”. Wśród licznych uczestników konferencji prof. S. Świeżawski przedstawił referat: Quelques déformations de la pensée de S. Thomas dans la tradition thomiste.

Peter Abelard, Proceedings of the International Conference, Louvain, May 10—12, 1971, ed. E. M. Buytaert, ukazały się w r. 1974 nakładem Leuven Univ. Press i firmy Martinus Nijhoff w Hadze (ss. XVI, 181). Treść: G. Verbeke — Peter Abelard and the Concept of Subjectivity; L. Engels — Abélard écrivain; T. Gregory — Abélard et Platon; D. E. Luscombe — The Ethics of Abelard; M. Kurdziałek — Beurteilung der Philosophie im Dialogus inter Philosophum, Judaeum et Christianum; R. Thomas — Die meditative Dialektik im Dialogus inter Philosophum, Judaeum et Christianum; R. Peppermüller — Exegetische Traditionen und theologische Neuansätze in Abaelards Kommentar zum Römerbrief; E. M. Buytaert — Abelard's Trinitarian Doctrine; M. T. Beonio-Broccieri-Fumagalli — La relation entre logique, physique et théologie; J. Jolivet — Comparaison des Théories du langage chez Abélard et chez les nominalistes du XIVe siècle.

VI Symposium Aristotelicum (zob. „Ruch Filoz.” XXIX, s. 101b) obradowało w Cerisy-la-Salle (Francja) 31 VIII — 8 IX 1972 z następującym programem, poświęconym całkowicie metafizyce Arystotelesa: D. Harlfinger — Zur Überlieferungsgeschichte der Metaphysik; G. Patzig — Logical Aspects of Arguments in Aristotle's Metaphysics; J. Brunschwig — La forme, prédicat de la matière?; G. E. L. Owen — „This” and „Such”; E. Berti — Le problème de la substantialité de l'être et de l'un dans la Metaphysique d'Aristote; S. Mansion — La notion de matière en Metaphysique Z 10 et 11; V. Décarie — Le livre Z et l'ousia immatérielle; P. Aubenque — La pensée du simple dans la Metaphysique Z 17 et Th 10; J. B. Skemp — The Activity of Immobility; J. Owens — The Relation of God to the World in the Metaphysics; E. de Strijcker — Notes sur les relations entre la problématique du Parménide et du Sophiste de Platon et celle de la Metaphysique d'Aristote; M. de Gandillac — Plotin et la Metaphysique d'Aristote. Teksty referatów i przebieg dyskusji będzie opublikowany w osobnym wydawnictwie (Sprawozdanie z poprzedniego Sympozjum wydano w książce „Untersuchungen zur Eudemischen Ethik”, ed. P. Moraux u. D. Harlfinger, De Gruyter, Berlin 1971).

International Spinoza Symposium, zorganizowane przez International School for Philosophy, Leusden w Holandii, obradowało w 1973 na temat teorii poznania Spinozy. Wygłoszono kilkanaście referatów w języku angielskim. Akta obrad zostaną opublikowane przez firmę Van Gorcum, Assen.

Vth International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science, organizowany pod patronatem Union Internationale d'Histoire et de Philosophie des Sciences, kanadyjskiego National Research Council oraz University of Western Ontario, zbierze się 27 VIII — 2 IX w mieście London (Ontario, Kanada). Obrady obejmą działy: 1) Mathematical Logic, 2) Foundations of Mathematical Theories, 3) Computability Theory, 4) Philosophy of Logic and Mathematics, 5) General Methodology of Science, 6) Foundations of Probability and Induction, 7) Foundations of Physical Sciences, 8) Foundations of Biology, 9) Foundations of Psychology, 10) Foundations of Social Sciences, 11) Foundations of Linguistics, 12) History of

Logic, Methodology and Philosophy of Science.

VIII Interamerykański Kongres Filozoficzny obradował w mieście Brasília 30 X — 4 XI 1972, z udziałem około 600 uczestników, w tym połowa to goście europejscy. Omawiano tematy: Logika i filozofia nauk; Filozofia społeczna i filozofia prawa; Metafizyka i filozofia religii; Filozofia historii i historia filozofii; Aksjologia.

American Philosophical Association Eastern Division zorganizowała swój 71 zjazd doroczny w Waszyngtonie, 27—29 XII 1974, z następującym programem: Sympozja: The Ethics of Wheelwell (R. M. Hare, A. Donagan, J. Scheewind, T. Kasachkoff); Moore on 'See' M. L. Schagrin, G. B. Matthews, Z. Vendler, Ch. Raff); Foundationalism and Coherence (R. M. Chisholm, N. Rescher, M. Pastin); Is Marxism a Philosophy? (S. Morgenbesser, D. P. H. Allen, M. G. Fried); The Ethics of Guilt (J. Hospers, W. R. Neblett, G. S. Kavka); The Molyneux Problem (R. Schwartz, J. J. Thomson, G. Pitcher); Reference and Ontology (R. B. Marcus, D. Gottlieb, P. S. Churchland); Kripke and Materialism (S. Kripke, F. Feldman, W. G. Lycan, D. F. Ackerman); New Foundations for Philosophical Theology (R. Firth, J. F. Post, Ch. E. Caton, J. F. Ross). Kolokwia: Kant (1. H. E. Allison, R. E. Aquila — The Non-spatiality of Things in Themselves for Kant; 2. E. A. Ludman, R. Howell — Objective Validity); Philosophy of Religion (1. D. M. Ahern, G. Schlesinger — Miracles and Physical Impossibility; 2. R. A. Oakes, K. E. Yandell — Theistic Antiprobabilism and Possible Worlds); Philosophy of Logic (1. R. E. Grandy, S. Leeds — A Note on Grammar, Truth, and Logic; 2. J. L. Hudson, G. Berry — Relations and Converses); Philosophy of Science (1. K. S. Friedman, E. Becker — Another Shot at the Canons of Induction; 2. P. A. Bowman, L. Beauregard — Simultaneity as a Theoretical Term); Aristotle (1. D. Modrak, M. A. C. Richter — Perception in the Practical Syllogism of Aristotle; 2. S. C. Wheeler, A. Nehamas — An Aristotelian Conception of Matter Based on Metaphysics VII—IX); Analysis and Meaning (1. K. Linville, J. Bogen — Meaning Is a Physiognomy; 2. H. Heidelberger, K. Barber — G.

E. Moore and the Paradox of Analysis); Rationalism (1. H. Yarvin, W. E. Abraham — Language and the Cogito; 2. M. Hooker, P. A. De Vos — Descartes's Argument for the Claim that His Essence Is to Think; 3. D. Scarrow, H. N. Castaneda — Some Misunderstandings of Leibniz's Doctrine of Relations); Knowledge and Justification (1. J. A. Barker, J. W. Lamb — Inference and Justification; 2. R. J. Hall, J. Van Cleve — Chisholm's Epistemic Principles; 3. D. Annis, E. Erwin — Epistemic Justification); Social and Political Philosophy (1. A. H. Goldman, A. Jaggar — The Justification of Reverse Discrimination; 2. J. Betz, N. Garver — Violence, Garver's Definition and Dewey's Correction; 3. B. Gendron, R. M. Lemos — Is Political Freedom Compatible with Determinism?); Black Philosophy (1. W. R. Jones — The Legitimacy and Necessity of Black Philosophy, Some Preliminary Considerations; 2. R. C. Williams — Is There a Black Philosophy?); Medieval Philosophy (1. H. Zellner — The Third Way of Aquinas, The Opening Move; 2. A. S. McGrade, Ch. M. Pierce — Natural Law as Tacit Divine Command); Philosophy of Mind (1. W. R. Carter, L. Davis — Davidson on Agency; 2. G. Bealer, J. L. Camp Jr. — A Definition of Consciousness); Husserl's Phenomenology (1. D. Hemmendinger, C. W. Dwiggin — Method in Husserl's Phenomenology; 2. H. Hall, J. Allen — Idealism and Solipsism in Husserl's Cartesian Meditations); Aspects of Ethics (1. J. Nelson, D. Welker, R. M. Campbell — Pleasury and the Intrinsically Desired; J. L. Esposito, C. Whitbeck — Limiting Science; 3. R. L. Trammell, A. Zaitchik — Negative and Positive Duties); Hume's Metaphysics (1. N. Melchert, S. L. Nathanson — Hume's Appendix on Personal Identity; 2. A. Rosenberg, D. H. Sanford — Propter Hoc, ergo Post Hoc; 3. E. W. Van Steemburgh, E. Steinberg — Hume's Theory of Phenomenal Time); Scepticism and Objectivity (1. O. A. Johnson, K. Lehrer — The Googol Gambit; 2. G. C. Stine, J. Cargile — Scepticism, Relevant Alternatives, and Deductive Closure; 3. J. Tlumak, D. E. Nute — Some Defects in Strawson's Antisceptical Method); Pre-college Philosophy (1. R. B. Marcus, R. S. Brumbaugh — Uses of the Meno in Secondary School Philosophy, Can Virtues Be Taught?; 2. C. H. Evans, M. Lipman — Philosophy in

the Elementary and Senior High Schools). Wykłady: J. Rawls — The Independence of Moral Theory (Presidential Address); R. Dworkin — The Philosophy of Law. Ponadto program obejmował doroczne zebranie administracyjne, zebranie redaktorów pism filozoficznych, posiedzenia poświęcone sprawom zawodowym i spotkania towarzyskie. W związku ze zjazdem odbyły, jak co roku, swe zebrania: **Society for the Study of Process Philosophies, Society for Philosophy and Public Affairs, Society for the History of Philosophy, Society for Asian and Comparative Philosophy, Society for the Philosophy of Creativity, Society for Women in Philosophy, Peirce Society, Society for Philosophy of the Unconscious, Personalistic Discussion Group, Society for the Advancement of American Philosophy, Society for Ancient Greek Philosophy, Society for the Philosophical Study of Marxism, Society for Social Philosophy, American Society for Political and Legal Philosophy.**

American Society for Aesthetics zorganizowała swój 32 zjazd doroczny w University of Minnesota, Minneapolis, 24–26 X 1974, z następującym programem; Sympozja: Art and Culture (M. Wartofsky, M. Solomon, V. Tejera); Perception, Communication and Criticism (J. Moravcsic, F. Sparshott, R. Arrheim). Kolokwia: The Aesthetics of the Environment (A. Berleant — The Aesthetics of the Human Environment; A. Carlson — The Aesthetics of the Environment; S. Bufford — Environmental Aesthetics and Legal Action); Art, Craft and Morality (W. Webster — Some Aspects of Function in Works of Craft; H. F. Nardone — Creativity in Art and Ethics; M. Grossman — A Note on Economy and Art); Poetry in Performance (M. D. Browne, J. Daniel, K. Grunderson, G. T. Wright); The History of Aesthetics (M. C. Nahm — On Kant's Aesthetics, Productive Imagination, Tragedy, and Ugliness; H. M. Schueller — An Introduction to the History of Music Aesthetics); Language and Art (M. Salmon — Representation and Intention in Art; T. Binkley — The Truth of Metaphor; J. Hoaglund — Forgery, Uniqueness, and Aesthetic Value); The Visual Arts and Music (M. Lipman — Critical Description and the Analysis of Causes and Effects; C. Carter — Painting and Language, A Pictorial Syntax for Shapes; P. Carpenter — Some Problems in the Perception of Music); Wykład:

M. Rader — The Imaginative Mode of Awareness.

Retrospective Action Theory Conference została zorganizowana przez University of Winnipeg w Kanadzie, 9—11 V 1975, z następującym programem: A. Dante, A. Baier — Basic Action; W. Sellars, A. Goldman — The Volitional Theory Revisited; M. Brand, J. Kim — Events and Actions; R. Taylor, P. H. Nowell-Smith — Responsibility and Human Action; R. Chisholm, I. Thalberg — The Agency Theory; K. Lehrer, D. Walton — Abilities and Other 'Cans'; R. Jeffrey, A. Michales — Decision Theory and Human Action; H. Castaneda, R. Binkley — The Logic of Action.

Nauczanie

Association Européenne des Professeurs de Philosophie (w stadium organizacji) projektuje następny VI kongres nauczycieli filozofii (zob. Ruch Filoz. XXX, s. 394b) na temat „Logika w nauczaniu filozofii”.

Mitteilungen, biuletyny stowarzyszenia nauczycieli filozofii w gimnazjach Republiki Federalnej Niemiec „Verband zur Förderung des Philosophieunterrichts” zawierają w zeszytach 13 i 14 za lata 1973 i 1974 takie ważniejsze pozycje: F. Borden — Situationsbericht; W. Hese — Protokoll der Mitgliederversammlung; E.-G. Renda — Bericht zum Kant-Kongress; W. Koppenhagen — Zur Praxis des Philosophieunterrichts; H.-J. Carstensen — Gedanken und Vor-Vorschläge; F. Klugmann — Anmerkungen eines Fachleiters; Philosophischer Arbeitskreis für Hochschuldidaktik des Philosophischen Seminars der Universität Bonn — Änderungsvorschläge zu den „Empfehlungen für den Kursunterricht im Fach Philosophie”.

Aufgaben und Wege der Philosophieunterrichts, Hrgb. Friedrich Borden; Heft 5: Wissenschaften und Philosophieunterricht; Heft 6: Didaktische Möglichkeiten der Philosophie (Hirschgraben-Verlag, Frankfurt/M, 1973, s. 51, 52). Treść: zes. 5: W. Nicklis — Kybernetik als Gegenstand des Philosophieunterrichts; W. Kretschmar — Philosophisches Probleme der Tiefenpsychologie; K. Schmitz — Erkenntnis und Interesse, Eine Einführung in

die kritische Wissenschaftstheorie; zes. 6: G. Schmidt — Die inneren didaktischen Möglichkeiten der Philosophie; R. Dölle — Unterrichtsreihen zu Fragen der praktischen Philosophie; D. Kantorek — Lernzielbereiche eines wissenschaftlichen Philosophieunterrichts; R. Wisser — Kritik als Weg zum Selbstverständnis des Menschen; W. Deppe — Bedarf der Philosophieunterricht einer neuen Begründung?

Interuniversitäres Zentrum für Postdiplomstudien w Dubrowniku w Jugosławii zorganizowało w lutym i maju 1975 cykl wykładów i seminariów w języku niemieckim na temat głównych zagadnień fenomenologii i marksizmu. Współudział zgłosili profesorowie uniwersytetów europejskich i amerykańskich, m.in. A. A. Belle (Rzym), J. M. Broeckman (Louvain), A. Diemer (Düsseldorf), H. Gadamer (Heidelberg), L. Landgrebe (Kolonja), A. Metraux (Bazylea), A. Pażanin (Zagrzeb), P. Ricoeur (Paryż), A. Schaff (Warszawa), P. Vranicki (Zagrzeb).

Teaching Philosophy, nowe czasopismo poświęcone nauczaniu filozofii wychodzi od stycznia 1975 r. w odstępach półrocznych. Redaktorami są A. Wilson i W. Todd. Adres redakcji: Mail Location 47, University of Cincinnati, Cincinnati O H 45221, USA.

Wiadomości osobiste

Nominacje. Rada Państwa mianowała profesorami nadzwyczajnymi docentów: Marię Gołaszewską z UJ, Stanisława Kozyra-Kowalskiego z UP oraz Iję Lazari-Pawłowską z UL. Wręczenie aktów nominacyjnych nastąpiło 22 XI 1974 r.

Dr hab. Waclaw Mejbaum z Uniwersytetu Wrocławskiego został mianowany docentem na Wydziale Historyczno-Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Uroczyste posiedzenie naukowe dla uczczenia zasług naukowych i pedagogicznych prof. dr Izdory Dąbskiej zorganizowane przez Krakowski Oddział PTF odbyło się 26 X 1974; przemawiali: Władysław Tatarkiewicz, Władysław Stróżewski, Jan Woleński i Maria Ober. Prof. Dąbska dziękując w dłuższym przemówieniu scharakteryzowała drogi swej pracy filozoficznej. W ramach uro-

czystości został wręczony Jubilatce zbiór prac filozoficznych ofiarowanych Jej przez przyjaciół i uczniów.

Varia

Zehn Jahre Philosophisches Institut der Universität Düsseldorf 1963—1973 jest starannie wydaną broszurą okolicznościową informującą o powstaniu i rozwoju organizacji stworzonej i kierowanej przez prof. Alwina Diemera. Instytut jest przykładem obrazującym ramy uniwersyteckiej pracy filozoficznej w Republice Federalnej Niemiec. Działalność naukowa Instytutu koncentruje się na zagadnieniach teorii i organizacji nauki, opierając się na bogatej bibliotece i technicznym zapleczu informacji i dokumentacji, naukowej. Praca zespołowa jest ujęta w dwa stałe kolokwia, z których jedno poświęcone jest teorii nauk, drugie teorii i praktyce opracowania informacji naukowej. Instytut wydaje międzynarodowy organ „Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie” oraz serię wydawniczą „Studien zur Wissenschaftstheorie”, zbiór bibliografii „Philos Dokumentation”, a nadto współpracuje z kilku innymi wydawnic-

twami. Studia filozoficzne trwają 8 semestrów i dzielą się po połowie na „Grundstudium” oraz „Hauptstudium”. Pierwsze obejmuje w czterech semestrach wykłady systematyczne. — I. Metafizyki i ontologii, II. Antropologii filozoficznej, III. Teorii poznania, logiki i teorii nauk, IV. Filozofii praktycznej; wykłady historyczne kolejno mają za przedmiot filozofię starożytną, średnio-wieczną, nowożytną i współczesną; wykładom towarzyszą odpowiednio ćwiczenia proseminaryjne; czterosemestralne „Hauptstudium” jest wypełnione wykładami i seminariami z wybranej dziedziny nauk filozoficznych. Zakończeniem studiów są różne typy egzaminów państwowych lub doktorat. Instytut liczy 30 pracowników naukowych (w tym czterech profesorów), technicznych i biurowych. Atmosferę współzycia towarzyskiego ilustrują żartobliwe informacje o instytutowym muzeum osobliwości, zawierającym m.in. stopioną przez użycie brzytwę Ockhama, pęk włosów z brody Platona, odłamek kamienia filozoficznego, próbki rzeczy samej w sobie, szcztokę, którą Husserl czyścił fenomeny. Dodatek do sprawozdania pod tytułem „Erich Bopp, Mein Philosophen-Alphabet” zawiera żartobliwe dwuwiersze. Oto próbki:

Theodor W. Adorno — Adorno liebt das Aperçu
systematisch denkt er nie.

Rudolf Carnap: Carnaps Werk verkündet laut:
Welt ist logisch aufgebaut!

Immanuel Kant: Was man nicht begründen kann,
setzt man apriori an.

Willard Van Orman Quine: Logisch sind ihm gar Gefühle,
Orman Quine liebt die Kalküle.

Hans Reichenbach: Gibt es keine Sicherheit,
Bleibt uns doch Wahrscheinlichkeit.

Nekrologia

Dr Edward Józef Chalcarz, cysters, adiunkt Katedry Logiki, Teorii Poznania i Ogólnej Metodologii Nauk Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, sekretarz Redakcji „Studia Philosophiae Christianae”, zmarł 17 VIII 1974, przeżywszy lat 43.

Jean Wahl, filozof i poeta, ur. 25 V 1888 w Marsylii, zmarł 19 VI 1974. Był od 1945 r. profesorem Sorbony, wykładał także w uniwersytetach amerykańskich. W poglądach swych był zbliżony do egzystencjalizmu, zajmował się głównie zagadnieniami historii filozofii. Był autorem m.in. książek: *Le rôle de l'instant dans la philosophie de Descartes* (1920), *Études sur le Parménide de Platon* (1926), *Études kierkegaardienes*

(1938), *Existence humaine et transcendance* (1944), *Esquisse pour une histoire de l'existentialisme* (1950), *La pensée de l'existence* (1951), *Traité de métaphysique* (1953), *Les philosophies de l'existence* (1954), *Vers la fin de l'ontologie (étude sur Heidegger)* (1955).

Max Horkheimer, profesor filozofii i sociologii w Frankfurcie nad Menem, ur. 14 II 1895, zmarł 7 VII 1973. W latach 1933—1949 na emigracji, był profesorem w Columbia University w Nowym Jorku. Założył we Frankfurcie w 1923 r. Institut für Sozialforschung, dokoła którego zgrupowała się tzw. szkoła frankfurcka, m.in. Th. Adorno, H. Marcuse, E. Fromm. Główne dzieła: *Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie* (1930), *Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie* (1931), *Eclipse of Reason* (1947), *Kritische Theorie* (2 t., 1968), *Vernunft und Selbsterhaltung* (1970).

Ernst Manfred Schröter, em. profesor filozofii na politechnice w Monachium, ur. 29 XI 1880, zmarł 24 XII 1973. Zastąpił się jako wydawca i badacz filozofii Schellinga. Główne dzieła: *Der Streit um Spengler* (1922), *Philosophie der Technik* (1934), *Metaphysik des Unterganges* (1949), *Kritische Studien — Über Schelling und zur Kulturphilosophie* (1971).

Thomas Munro, filozof i estetyk, ur. 15 II 1897, zmarł w 1974 r. Był kolejno profesorem różnych uniwersytetów, założycielem American Society for Aesthetics i długoletnim redaktorem „The Journal of Aesthetics and Art Criticism”. Główne dzieła: *Scientific Method in Aesthetics* (1928), *The Arts and Their Interrelations* (1949), *Toward Science in Aesthetics* (1956), *Art Education — Its Philosophy and Psychology* (1956), *Evolution in the Arts* (1962).

Wydawnictwa nadesłane

Arystoteles, *Analytyki pierwsze i wtóre*, Warszawa, PWN, 1973.

Beetham D., *Max Weber and the Theory of Modern Politics*, London, Allen & Unwin, 1974.

Berger P. L. and Luckmann Th., *The Social Construction of Reality*, Harmondsworth, Penguin Bks, 1973.

Chomsky N., *Language and Mind*, New York, Harcourt, Brace, 1968.

Gellner E., *Legitimation of Belief*, London, Cambridge Univ. Press, 1974.

Ginsberg M., *Essays in Sociology and Social Philosophy*, Harmondsworth, Penguin Bks, 1968.

Habermas J., *Profils philosophiques et politiques*, Paris, Gallimard, 1974.

Holenstein E., *Jakobson und Husserl. Odbitka z Tijdschrift voor filosofie 3/73.*

Ilevaev U. N., *Problemy pravovogo obespečenia nacional'nogo ispol'zovanija orošaemych zemel' v Kazachskoj SSR.*, Alma-Ata, 1974.

Kopp B., *Beiträge zur Kulturphilosophie der deutschen Klassik*, Maisenheim/JGlan, A. Hein, 1974.

Kubesov A., *Matematičeskoe nasledie Al-Farabi*, Alma-Ata, 1974.

Lobkowicz N., (Red.) *Ideologie und Philosophie*, Band 1, 2, Frankfurt, Herder, 1973.

Lubański M., *Filozoficzne zagadnienia teorii informacji*, Warszawa, Akad. Teolog. Katol., 1975.

Maritain J., *On the Use of Philosophy*, Princeton, Princeton Univ. Press, 1961.

Mukitanov N. K., *Problema calostnosti v fizičeskoj geografii*, Alma-Ata, 1974.

Panorama des idées contemporaines, Ed. Gallimard, 1968.

Przemiany w świadomości społ. mieszkańców województw zach. i półn. w latach 1945—1970, Wrocław, 1974.

Ravetz J. R., *Scientific Knowledge and its Social Problems*, London, Penguin Bks, 1973.

Rezvičikij W., *Filozofskie osnovy teorii individualnosti*, Leningrad, Izd. Leningr. Univ., 1973.

Satybaldina K. M., *Dialektika obektivnogo i subektivnogo v kontekste otkrytija*, Alma-Ata, 1974.

Smolianov I. F., *Problema čeloveka v marksistsko-leninskoj filosofii i estetike*, Leningrad, Izd. Leningrad. Univ., 1974.

Speck J., (Hrsg.), *Grundprobleme der grossen Philosophen*, Göttingen, Wandenhoeck & Ruprecht, 1973.

Staniland H., *Universals*, London, Macmillan, 1972.

Stewart R., *How Computers Affect Management*, London, PAN Books, 1971.

Urazbekov A., *Etičeskie vozzrenia Ibraja Altynsarina*, Alma-Ata, Nauka, 1974.

Weil S., *Cahiers II*, Paris, Plon, 1972.

Zambona H. G., *Grenzen der Seele*, Düsseldorf-Wien, S. E. Bergh, 1972.

Biuletyn Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO, nr 7 (172), nr 9 (174), Warszawa, 1974.

Bulletin de la Société française de Philosophie, An. 68 nr 2—3, Paris, A. Colin, 1974.

Cahiers du Communisme, No 9—10, Paris, CCPCF, 1974.

Dialectica, vol. 27, 1973, fasc. 3—4; vol. 28, 1974 fasc. 1—2.

Filosofia, An. 25, fasc. 4, 1974.

Filosofskie Nauki, 4—6, 1974.

Filozofia, R. 29, nr 3, 1974.

Humanizm Pracy, Nr 1—2, 1974.

Informationen aus dem Philosophischen Leben in der DDR, Jahrg. 10 nr 4—6, Berlin, S.E.D., 1974.

Kultura i Społeczeństwo, T. 18 nr 2, Warszawa, PWN, 1974.

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, R. 19 nr 2, 3, 1974.

Letopis Slov. Akad. Znanosti i Umetnosti, Kn. 24, 1973.

Philosophischer Literaturanzeiger, Bd. 27 H. 4, 6, Meisenheim/Glan, 1974.

Philosophy and Phenomenological Research, vol. 35 nr 1, Buffalo, 1974.

Philosophy, vol. 49 nr 190, London, 1974.

Questions Actuelles du Socialisme, No 9, Belgrad, 1974.

Reports of the Seminar on Formal Methodology of Empirical Sciences, Wrocław, 1974.

Répertoire Philosophique de la Philosophie, T. 26 nr 4, Louvain, 1974.

Revista de Filozofie, T. 21 nr 3—4, 5—6, 1974.

Revue de Metaphysique et de Morale, An. 79, nr 3, 1974.

Revue Philosophique de Louvain, T. 72 nr 14, 15, 1974.

Revue Roumaine des Sciences Sociales, T. 18 nr 2, 1974.

Russell, nr 14, 15, 1974.

Science & Society, vol. 38 nr 3, 1974.

Studia Filozoficzne, Nr 7—8, 9—10—12, Warszawa, PWN, 1974.

Studia Philosophiae Christianae, nr 1, 2, 1974.

The Journal of Aesthetics and Art Criticism, vol 32, nr 4, vol. 33, nr 1, 1974.

The Journal of Philosophy, vol. 71, nr 15, 16, 18, 19—20, New York, The Journal of Philos., 1974.

The Philosophical Review, July—April, 1974.

Zeszyty Naukowe KUL, R. 17 nr 1—3, 1974.

INTERNATIONAL LOGIC REVIEW — RASSEGNA INTERNAZIONALE DI
LOGICA

edited by Franco Spisani

N. 11 — Giugno — 1975 (vol. VI, n. 1) — Special issue

Contents

F. Spisani: The Logic of Opposites and the Logic of Contradiction.
G. E. Valori: Classical Logic and the Dialectic. C. Grecu: The Bucharest Symposium on Productive Logic. Foreword. V. Stancovici — L. Stanciu: The Structure of Space and Time in Franco Spisani's Productive Logic.
O. Onicescu — E. Radu: Researches in Mathematical Logic and in the Foundations of Mathematics.

With regard to „Probleme de Logica” (V. S.: „Probleme de Logica”, vol. V, 1973, C. Candiescu: „Probleme de Logica”, vol. VI, 1974) G. Bratescu: „Noesis”, A Roumanian Periodical of History and Philosophy of Science.

Books and Reviews. Recent Publications.

Articles, books, reviews, correspondence should be sent to

Prof. F. Spisani, Editor

Via Belmeloro 3 — 40126 Bologna — Italy

Annual Subscription: 7 dol. (only by international postal order)

a) Prace opublikowane w Polsce: Filozofia w ogóle, s. 85a. Historia filozofii, s. 85b. Współczesne kierunki filozoficzne, s. 86b. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 87b. Ontologia i metafizyka, s. 89b. Teoria poznania, s. 89b. Filozofia języka, s. 90a. Historia i filozofia nauki, s. 90a. Logika i metodologia. Semiotyka, s. 90b. Psychologia, s. 91a. Antropologia filozoficzna, s. 92b. Aksjologia, s. 92b. Etyka i teoria postępowania, s. 92b. Estetyka i teoria sztuki, s. 93a. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 93b. Prakseologia, s. 93b. Filozofia historii i nauk historycznych, s. 94a. Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych, s. 94a. Filozofia religii, s. 94a. b) Prace w językach obcych: Filozofia w ogóle, s. 94b. Wydania i przekłady dzieł, s. 94b. Historia filozofii, s. 95a. Współczesne kierunki filozoficzne, s. 96a. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 96b. Metafizyka, s. 99a. Filozofia języka, s. 99b. Teoria poznania, s. 99b. Historia i filozofia nauki, s. 100a. Logika i metodologia, s. 100b. Psychologia, s. 101b. Antropologia filozoficzna, s. 101b. Etyka i teoria postępowania, s. 102a. Estetyka i teoria sztuki, s. 102a. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 102b. Filozofia wychowania, s. 103a. Filozofia historii i nauk historycznych, s. 103a. Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych, s. 103b. Filozofia religii, s. 103b.

Wiadomości bieżące

Wiadomości wydawnicze: Publikacje jednostkowe, s. 105a. Publikacje zbiorowe, s. 118a. Wydawnictwa seryjne, s. 119b. Wydawnictwa ciągłe i czasopisma, s. 120b. Bibliografie, słowniki, informatory, s. 124a.	105
Odczyty, wykłady i referaty	124
Organizacje	125
Zjazdy i konferencje	125
Nauczanie	130
Wiadomości osobiste	130
Varia	131
Nekrologia	131
Wydawnictwa nadesłane	132

Numer 2 tomu XXXIII będzie zawierał:

F. Suppe: Post World-War II Developments in American Philosophy of Science. — I. Dąbska: Dwa międzynarodowe spotkania filozoficzne we wrześniu 1974 r. — Studia nad dialektyką heglowską (notatka pokongresowa). — Recenzje i sprawozdania. — Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Przegląd czasopism. — Zapiski bibliograficzne. — Wiadomości bieżące.

DARSHANA INTERNATIONAL
AN INTERNATIONAL QUARTERLY OF

Philosophy, psychology, sociology, religion, mysticism, and psychical research
Editorial Board consists of 40 scholars of international repute from many countries of the world.

Being published regularly since January 1961 in January, April, July and October.

Annual subscription: 10 dol.

Available back numbers 4 dol. each copy.

Contributions, reviews, and books for review may be sent to:

Prof. J. P. Atreya, Managing Editor

Darshana International, Moradabad-244001, India

Subscription for the Journal should be sent to:

Anurag Atreya, Managing Director

Darshana International, Moradabad-244001, India

